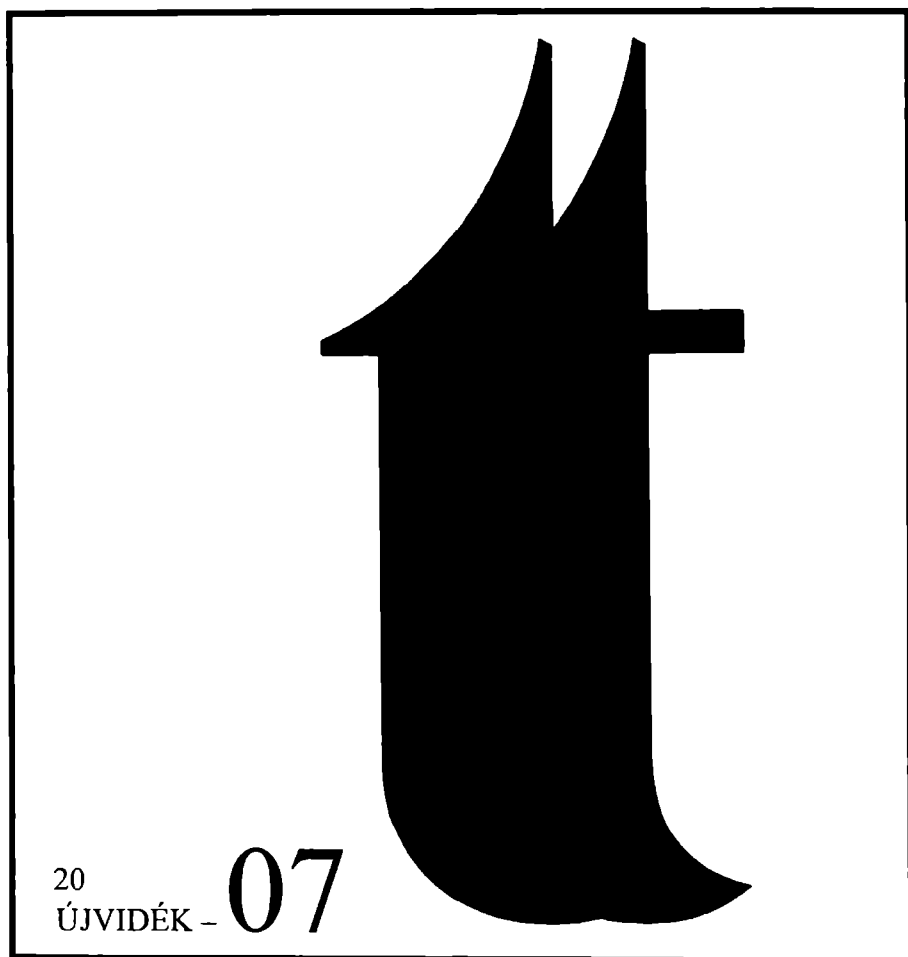

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Kiadványa

Tanulmányok

TANULMÁNYOK
ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA SZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM
TANSZÉK

(40. füzet)
Újvidék, 2007.

STUDIJE
UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK
I KNJIŽEVNOST

(40. sveska)
Novi Sad, 2007.

Műh. 6p.

Felelős szerkesztő: Láncz Irén

Főszerkesztő: Rajsli Ilona

Szerkesztőbizottság: Hász-Fehér Katalin (Szeged),
Ágnes de Bie-Kerékjártó (Groningen), Egyed Emese (Kolozsvár),
Kolláth Anna (Maribor), Bence Erika, Gerold László

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConnell Duff Márta

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar
Tanszéke – az Szülők Föld Alap támogatásával
Készült 2007-ben, 200 példányban
Számítógépes előkészítés: Csernik Előd
VERZAL Nyomda, Újvidék

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának
413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

ELŐADÁSOK A TANSZÉKNAPON

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141:821.511.141

TANULMÁNYOK = Studije: az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Kiadványa
/ főszerkesztő Rajsli Ilona. – 1969, 1. füz. – Újvidék : Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, 1969. – 24 cm

Évente

ISSN 0354–9690

COBISS.SR-ID 16571906

GEROLD LÁSZLÓ

BÁNK BÁN-ÁTIRAT SZÓRÓPISZTOLLYAL*NAGY András: Biberách**(Másfél tucat szemtelen közjáték Katona drámájához, 1996)**A Rewrite of Bánk Bán with Sweeping Gunfire.**András Nagy: Biberach (Half a dozen flippant interacts
to Katona's drama, 1996)*

Nagy András vállalkozása nem át-, hanem inkább ráírás, ahogy erre a szöveget bevezető, eligazító, magyarázó szándékú tanulmány címe is utal: A Bánk Bán-graffiti. Akként, ahogy Katona József a történelemre írta művét, ugyanúgy Nagy András a drámára ír drámát. Szórópisztollyal, mint az utcai falfirkák készülnek.

„Vegyünk egy szórópisztolyt, használat előtt rázzuk fel, majd válasszunk lehetőleg függőleges falfelületet – az sem baj, ha már korábban festettek rá –, határozott mozdulattal nyomjuk le a szelepet a nyíl irányában... S a többi.”

Ezekkel a sorokkal indítja Nagy András a Bánk bánból Biberáchra keresztelt, átírt, tizennyolc közjátékból álló jelenetsort.

Majd így folytatja:

„Különösen hálás feladat már létezö, közismert – söt: akár köztiszteltnek örvendő – kompozíció szórópisztolyos »továbbkomponálása«, a hatást ilyenkor radikális magatartásunk előlegezheti. Figyeljünk azonban arra, hogy az új ábra ne fedje el a korábbi egészen, inkább csak találékony parafrázisa legyen, ha úgy tetszik: invenciózus továbbrajzolása, de már egy új térben, mérészen és szenvedélyesen...”

Mintha csak történelmi drámát írnánk. Szórópisztollyal.”

Pontosan így jár el Nagy András, amikor a magyar drámahagyomány egyik legismertebb és legjelentősebb tragédiájából, Katona József Bánk bánjából megírja Biberách című szövegét.

Hogy ezt a valóban szokatlan, de mindenképpen eredeti átírását igazolja, Nagy András több oldalas felvezető indoklást fogalmaz meg. Ebben első sorban a dráma korát, s az ezzel összefüggő történelmi eseményeket tekinti át korabeli s későbbi magyar s német feljegyzések alapján. S teszi ezt azért, hogy olyan mozzanatokra, motívumokra hívja fel figyelmünket, amelyeket

Katona nem használt fel, holott Nagy András szerint fontosak lehetnek mind a helyzetek, mind a szereplők, mind pedig a köztük levő kapcsolat, viszony szempontjából. Kétségtelenül érdekes felfedezéseket tesz Bánk, Gertrudis, Ottó, Melinda, Endre, Petur, Izidóra és természetesen főleg a címszereplővé emelt Biberách vonatkozásában. Olyan személyiségjegyek, életrajzi epizódok ezek, amelyeket Katona nem használt fel. Hogy tudott-e róluk, vagy nem, azt hiszem, Bánk bánja ismeretében teljesen mellékes, hiszen amire ehhez a történethez szüksége volt, azt megtalálta, felhasználta. Ezt lényegében Nagy András sem vitatja, bár felmerül benne a gondolat, hogy Katona drámájának vannak hézagai, ellentmondásai, sejtetései, amelyek felülvizsgálatra, újra- és átgondolásra csábítják azt, aki képzelete szórópisztolyával megpróbál ráírni, -rajzolni, -festeni Katona szövegére.

Nagy András számára a „fecsegő dokumentum”-ok különös epizódokat tárnak föl.

Őt elsősorban Katona drámájának valóban talányos, teljes, megbízható magyarázattal nem szolgáló helyei vonzzák. Köztük is az a talány, amiben az irodalomtörténet mind a mai napig nem jutott megegyezésre, hogy Gertrudis bűnös volt-e Melinda Ottó által történt elcsábításában. Illetve, ha igen, Nagy András ezt vallja, akkor miért vállalkozott erre a fölöttébb veszélyes és kockázatos kalandra.

Mielőtt azonban a végére járnánk ennek a központi dilemmának, lássuk, miféle új személyiségjegyeket fedezett fel Nagy András a Katona-dráma szereplőinek életében, történetében.

Gertrudis esetében Nagy András a hatalom megszállottságát a Katona által ismert Macbeth-re vezeti vissza, de a hatalom erotikája mellé, ami kétségtelenül meghatározta Gertrudist, Nagy a valláshoz való viszonyt és a testiség hatalmának vonzását is jelentős tényezőnek véli. Az előbbi a családi hagyománnyal magyarázza, míg az utóbbira a magyarázatot a „sírból előkerült faragott szobor-félaplak dúsan redőzött ruhája” szolgáltatja, amely „ha szentséget nem is, de terhességet bizony sejtet”. Vélekedése szerint Gertrudis „a közvetlen testiség hatalmának is engedett”, úgy is, mint saját vágyainak kielégítése érdekében, de főleg beteg fivére Ottó vigasztalásaként.

Nagy András szerint Bánk közel sem olyan ártatlan, mint ahogy Katona ábrázolja. „Halics kormányzójaként szerzett gyanús nimbuszt magának: erőszakos és zsarnok hírében állt”. De felemlíti azt is, hogy a Benedekként ismert Bánk a királynő-gyilkosság előtt „egy másik bűnügy – Csépan nádor megölése – miatt gyanúba” keveredett, illetve, hogy „1209-ben száműzetésre és jogvesztésre ítélik”, s ezt követően „el is tűnik a színről”. A királynő-gyilkossággal kapcsolatban pedig arról tesz említést, hogy Bánk, ahogy az

okmányok tanúsítják, „még nyolc évig visel magas hivatalokat, majd az új királyné környezetébe is visszakerül”, hogy a király leghűségesebb jobbágya legyen a „rovott múltú” hivatalnok.

Melinda sem az a faluról felkerült „együgyű” nő, ahogy Katonánál olvashatjuk, hanem „híres spanyol szépség”, ahogy erről „Kézai Simon – csaknem (?) szemtanúként – elragadottan ír”, anélkül, hogy Melinda gyalázatát említene, de mivel „szól az asszony erényéről is”, akkor, ha „ez szóba kerül”(t), annak nyilvánvaló oka „magában az erényben keresendő”, véli Nagy András, aki oklevelekben tett nyomozás után beindítja képzelete szórópisztolyát, és „az erényekre vonatkozó királyi cáfolatokra támaszkodva” feltételezi, hogy a „szép spanyol asszony megtanulta kedvelni királyi barátjának kedveltjeit”, mi több, talán férje karrierjében is közrejátszottak a „dundi szépség” erotikus szívességei.

Ottóról, Gertrudis öccséről, aki Katonánál gyilkosként keres rejtekhelyet királyi néniénél, Nagy András nyomozása kideríti, „nem járt Magyarországon, – ekkor (a dráma történelmi idejében) bizonyosan nem. Nem az a gond, hogy Katona több fivéréből gyúrta össze alakját, hanem, hogy Nagy szerint, nem kellően differenciáltan jelenik meg. Ezt pótlendő nála Ottó hol herceg, hol merénylő, hol pedig magyar ispán vagy éppen világfi. Ezzel nyilván az alak ambivalens habitusára kívánt utalni, figyelmeztetni.

Peturról azt látja fontosnak közölni Katona drámájának falfirkásza, hogy „az oklevelek tanúsága szerint, nem volt bán, hanem bizony a királyné udvarbírája volt, tehát Gertrúd egyik legközvetlenebb tisztviselője, udvarának döntő szerepű hivatalnok”. Természetesen ez, írja, nem zárja ki azt, hogy a felgyülemlett sérelmek végül is szembefordulássá, pártütéssé csomósodjanak Peturban.

A Bánk bán-graffitit készítő Nagy András számára, ha már a közjátékok címszereplőjévé Biberácht választja, a „lézengő ritter” története minden más szereplő történeténél érdekesebb, vonzóbb.

Hogy Biberách a közjátéksorozat központi alakja, annak magyarázatát a biberáchi kettősségben kell látni, hogy kóbor lovag is és szabad vitéz is, s ettől válik öntörvényű szereplőjévé ennek a történetnek. Hogy kívül áll a „hűbéri hierarchián”. Ettől, ezért lehet a történelmi tárgyú dráma játékmesetere, ahogy Nagy András írja, „a színmű rejtett demiurgosza”. Természetesen nem arra kell gondolni, hogy Biberách más lenne, mint Katonánál. Továbbra is intrikus, sőt nagyobb baj- és méregkeverő, mint az eredetiben. Nagy András nem festi át, nem kegyelmez neki, hanem szinte pimaszul felhasználja ahhoz, hogy a történetre ráírt új változat működőképes legyen. Nem tagadja ellenszenves vonásait, ellenkezőleg mélyebbnek látja ezeket, hiszen ő „az

egyetlen értelmiségi a nagy ívű freskón”, ami csak tetézi elvetemültségét. Értelmiségiként látnia kell, mi történik, látja is, de felülkerekedik benne a haszonleső intrikus, az alkimista. Szakértője a hatalomnak, de cinikusan szemléli mind a hatalmat, mind a benne levőket. Nagy András sokkal nagyobb szereppel bízta meg. Nála nem lenézett lovag, hanem Bánknak, Gertrudisnak, Melindának, Ottónak egyaránt bizalmasa, tanácsadója. Ismeri titkaikat, és terve van velük kapcsolatban. Mindenkiről tud mindent. De hogy nem l’art pour l’art játssza, vállalja az intrikus, helyesebben a méregkeverő szerepét, arról nemcsak hogy gondoskodik Nagy András, hanem a szereplőket mozgó szálakat is az ő kezébe adja. Ezért, hogy érdekelt legyen a történetben és a szereplők közötti kapcsolatokban, viszonyokban, szerelmissé teszi Biberácht. Nem a Katonánál is emlegetett Lucibe szerelmes, aki különben Nagynál, Katonával szemben szereplője, pontosabban krónikása a történetnek, hanem egyenesen Gertrudisba szerelmes Biberách.

Minden tette ebből következik.

Az is, hogy a halála előtti pillanatban Gertrudist ártatlannak vallja, holott tudja, hogy a királyné „társtettes a csábításban”. Reménytelen szerelmét védi, amikor Gertrudis ártatlanságát említi. Szép, nemes gesztus, kivált, ha tudjuk, hogy a királyné (aki „jó Biberáchnak” nevezi), azért szegődik tettestársul Melinda elcsábításában, mert így akar bosszút állni Bánkon, akibe éppen a királyné szerelmes. Melinda elcsábítása tehát nem Bánk felesége elleni merénylet, mert lehet-e hírbe hozni azt, aki „Mindenki szalmazsákja”, hanem azért kerül rá sor, hogy ily módon megalázza azt a férfit, akire ő olyan szenvedéllyel vágyakozik. Nyilván így gondolta a büszke, de immár sértett férfit/férjet magának megszerezni.

Ekképpen látja Nagy András indokoltnak azt, ami a szereplőkkel történik.

A Bánk bán-történetnek ebben a változatában nem a politika a szereplőket mozgó erő, hanem kifejezetten a szerelem, pontosabban a testi vágy. Gertrudis Bánkba szerelmes, Biberách Gertrudisba, Myska bán is Gertrudisba, Luci természetesen Biberáchba, Izidóra pedig Ottóba, de ez nem gátolja meg abban, hogy ne „szálljon el” akkor, amikor Bánk mögé áll és átöleli, a dundi szépség, Melinda pedig, amint jeleztem, állhatatlan, ha szerelemtől van szó, és Bánk sem olyan hajthatatlan, mint Katonánál.

Ha ennyi szerelem van együtt, egy rakáson, sőt ennyi szenvedélyes és viszonzatlan szerelem, akkor mi sem természetesebb annál, hogy Biberách „füvekkel-főzetekkel” táplálja s tartja életben a mindenkit erősen, mélyen átjáró szerelmi narkózt.

Annak bizonyítására, hogy bár Nagy András változatából sem hiányzik a politika, az országos érdek, történelmi drámáról lévén szó, nem is hiányozhat, de sokkal hangsúlyosabb a magánszféra, ezen belül is a szerelem, a legalkalmasabb összevetni a második szakasz azon jelenetét, amelyben a békétlenekkel folytatott vita hevében Petur felkapja a „mellette levő pajzst”, lerántja róla a takarót (a pajzson „a trónus alatt véresen fetrengő asszony” látható, mindenki pajzsán ez a kép van), a Nagy András-féle változat erre rímelő jelenetével. A pajzst Biberách hozza be Gertrudishoz, azzal a szándékkal, hogy jelezze, Bánk valóban milyen érzelmeket táplál a királynő iránt, s teszi ezt a Gertrudisba szerelmes Biberách annak reményében, hogy a Bánkért rajongó Gertrudist kijózanítsa. Csakhogy itt, ebben a változatban Gertrudist ez a kép, melyen ő látható vérben fetrengve, nem ejti kétségbe. Amikor Biberách figyelmezteti arra, hogy a véres jelenetben ő látható, Gertrudist saját külseje foglalkoztatja, azt kérdezi: „Ilyen apró malacszeimeim volnának?”, majd miután Biberách felhívja a figyelmét arra, hogy a tört nézze, „ahogy beléd hatol”, megjegyzi, a látvány valóban „borzongató”, de azonnal Bánk foglalkoztatja, aki „mekkora gyerek”. Biberách arra gondol, Bánkot azért tartja Gertrudis gyereknek, mert a pártütők közül senkit sem tartóztatott le, de a királynő nem erre célzott, hiszen ami a képen látható, számára csupán egy kis malackodás. Őt nem rendíti meg saját sorsának előképe, inkább az érdekli, Peturéktól hová ment Bánk. Amikor azt hallja, hogy Melindához, akkor megnyugvással állapítja meg, hogy a férfi lelkében dúló szenvedélyt biztos nem tudja kielégíteni a „gömbölyű spanyol baba”, mert a Bánkban tornyosuló szenvedélyek „bizonytalán meghaladják Melinda erejét”, aki különben „Hogyan is lehetne méltó egy olyan nemes példányhoz, mint Bánk!”.

Biberách valóban nem hazudott mielőtt meghalt volna: Gertrudis ártatlan volt, mert csak vágyakozott Bánk után. Azért pedig, hogy nőként neki Bánk kell, a kivételes hímepéldány, valóban nem tekinthető bűnösnek.

Ezek után joggal merülhet fel a kérdés, mi maradt meg a Nagy András-féle változatban Katona József drámájából.

Nem sok. Az mindenképpen illúzió, amit Nagy András gondol, hogy közjátékai „akár beilleszthetők a dráma képei közé”. S nem is csak azért, mert közös drámába nem fér meg a kétféle koncepció. Ez természetesen nem zárja ki, hogy az eredeti szöveg bizonyos ismert mondatai (utolsó tánc, a királynő álmos volt, aludni ment stb.) ne kapjanak helyet a rá írt változatban, de ezek sem tartalmilag, sem probléma tekintetében nem kötik, nem köthetik össze a két szöveget.

Akkor pedig mi jön ki Nagy András graffitijéből?

Felsejlik egy másik dráma.

Nem több.

Így is, túlírtsága ellenére, érdekes olvasmány, egy színfolt a Bánk bán-történetben. Azt viszont nem hiszem el, amit Nagy András vél, hogy a képzelet szórópisztolyával írt, festett, rajzolt közjátékok, pontosan másfél tucat van belőlük, „akár beilleszthetők a dráma képei közé”. Egyszerűen azért, mert nincs, nem lenne helyük Katona József drámájának szigorúan, sőt klasszicista mód szigorúan megtervezett, ahogy Bárány Boldizsár írta volt Rostájában, proporcionált épületében, drámai szerkezetében.

PAPP GYÖRGY

A VAJDASÁGI FRAZEOLÓGIAI KORPUSZRÓL*On the Fraseological Corpus in Vojvodina***Az önelvű adattárépítés gondjai és módszerei**

1. Vajdasági vagy akár bácskai, bánáti frazeológiai szótárunk még nincsen, olyan értelemben sem, ahogyan például Lábadi Károly lehető műfaji teljességgel megszerkesztette a „drávaszögi magyar proverbiumokat” (1986), olyan vonatkozásban sem, ahogyan Vöö Gabriella közzétette a csak közmondásokat tartalmazó, ezért folklorisztikai elkötelezettségű erdélyi gyűjteményét (1989).

Szinkron célzattal nem jelent meg ezeknél kisebb tájegységek szólásanyaga (rövidség kedvéért a terminust az egész műfajcsoportra alkalmazzuk!) sem, mondjuk a Tisza menti településeké, a dél-bánáti székelyeké, a szegedi kirajzású észak- és közép-bánáti magyarságé. Területi céljában a terveinkkel azonosítható gyűjtést csak Margalits Ede publikált a XIX. század utolsó harmadából, a Bácskát még másként, szélesebben értelmezve. Ami előzményként rendelkezésünkre áll, az néhány településre kiterjedő, az érdekesség, műfaji csoport vagy eredetmagyarázat szerint szelektált kis gyűjtemény (TRIPOLSKY Gézáé, VAJDA Zsuzsáé), a szólás- és közmondáselméletet szolgáló mellékes adattárak, közlési helyzet, eredetmagyarázat, folklorisztikai, művelődéstörténeti emlékek illusztrálására szolgáló adatközlések (vö. PENAVIN Olga, JUNG Károly vonatkozó tanulmányai), de a nagyobb gyűjtemények számos (pl. MARGALITS 1886) vagy igen gyér adatai (pl. O. NAGY 1966).

A szakirodalmi előzmények modorában a megjelent korpusz gyér mi-voltából eredően a kétnyelvű szótárakat is meg kell említenünk, amilyen a szerbhorvát–magyar nagyszótár (I–III. Újvidék, 1968–71), frazeológiai adattárak (VAJDA – BURZÁN: *Magyar–szerbhorvát frazeológiai szótár*. Újvidék, 1984), egy-egy fogalomhoz, vezérszóhoz kötődő művek (MARGALITS Ede: *Isten a világ szólásaiban*. Budapest, 1910).

2. Legelőször azzal a fájdalmas ténnyel kell szembesülnünk, hogy van ugyan legalább tízezer egységre tehető, a sajátos használati, gyakorisági, változatképződési skálán elhelyezhető állományunk, a szólástár, adattár megszerkesztéséhez mégsem foghatunk hozzá mindjárt. Amint azt az erdélyi

lyi tapasztalatok is alátámasztják (vö. VÖÖ 1989), először nyelvészeti és esetleg folklorisztikai célokat is szolgáló, szólásarchívumot kellene egyszerre kiépítenünk; időszerű kérdés, hogy digitális, számítógépes rendszerben vagy a régi jó „gyalog” módszerekkel.

3. Először is a publikált, bármely korban megjelent, közölt forrásanyagot kell rögzítenünk, miközben a szinkron érvényesség kritériumával csínján kell bánnunk rendszerezett előzményünk nem lévén. A *Magyar Nyelvőr*-ben, a *Magyar Nyelvben* szereplő forrásközleményekre különösen oda kell figyel-nünk, Matijevics Lajos jóvoltából a *Létünk* 1974. és 1976. évi számaiban ilyen célú bibliográfia is készült, de vannak más etnográfiai, művelődéstörté-neti előzmények is, bár repertóriumok nélkül.

4. Aktualizálni és konkretizálni kell a délvidéki anyagra, alakulatokra vo-natkozó szóláselméleti szakirodalmat is a hozzáférhető segédletek révén, pl. visszatekintő és kurrens bibliográfiánk segítségével.

5. Aktualizálni kell, és elkülöníteni az archívumba kerülő korábbi gyűjte-ményanyagot, pl. Margalits Ede adattáiraiból.

6. Valahol ennek a mozzanatnak a keretében kell a vizsgálati korpusz területi, időbeli kereteit is felvázolnunk mind a nyílt kiinduló korpuszok, mind pedig a zártabb, strukturált előzményként megszerkesztett adatbázisok vonatkozásában.

A mi forrásunkról és módszerünkéről

Valójában az egyéni szóláskincs és szóláshasználat vizsgálatai eddig a másodlagos irodalmi előfordulások tekintetében hoztak eredményt. Vagy az életmű egészére kiterjedően, ahogyan Rozgonyi Miklósné Molnár Emma tette Csokonai Vitéz Mihály műveiben, vagy egy szerző egy művében, aho-gyan például jómagam jártam el Katona József *Bánk bán*-jának szólásanyagát elemezve. Az ilyen feladatoknál, bár nem egészen problémátlanok, viszony-lag egyszerű a dolgunk, rögzített, tetszőleges alkalommal megfigyelhető szövegekről lévén szó.

Hogyan közelítsük meg viszont hasonló igénnyel az elsődleges, közvet-len szóláshasználatot? A befolyásolás nélküli alkalmi megfigyelésekkel szin-te semmire sem jutunk, a szólásalakok kimondása nem a természetes kompetenciát, körülményeket idézi fel. Valójában egy egész életet kell a megfigyelt

személlyel leélnünk, esetleg anyanyelvünket is tőle tanulnunk, hogy legyen erről az állományról emlékképünk, teljes taxonómiánk.

Ha elkülönítjük, amit tudományosan okvetlenül el kell különítenünk, a *kitüntetett szóláshelyzetet*, amelyben a frazéma elhangzik, vagy megjelenik, illetve azt az *alakot, szerkezetet, jelentést*, amely ebben a helyzetben, szövegkörnyezetben megjelenik, hogy szabályozza ezt a szituációt, akkor a frazémákkal kapcsolatos egyéni sajátságok kutatásában két utat választhatunk:

- Nagyjából azt, amit Szemerényi Ágnes próbált követni, hogy a prezentált szólásalakokhoz idéztetjük fel a jelentést, vagy ami sokkal hasznosabb lenne, az elhangzás, megjelenés helyzeteit iratjuk le, jellemeztetjük az adatközlővel. A kétségek továbbra is megmaradnak a passzív ismeret, kompetencia, illetve a használás, a performancia megkülönböztetethezőségével kapcsolatban;
- Adatközlőnk a már ismert, meghatározott szóláshelyzetekkel szembe-sítjük, és így derítjük ki, számára kitüntetett, szólásszerű-e a szituáció, és milyen frazémát tud produkálni; egyet ismer az adott helyzeti jelen-tésre vagy többet is. Esetleg azt is megtudhatjuk, hogyan adja elő a pro-verbiumot, és milyen kontextuális szerkezetet épít köré, bár ez utóbbi rákérdéssel ritkán hoz eredményt. Eljárásunkra álljon itt csak egy-két példa: Mit mondanak, ha nyáron egyszerre, azonos időpontban süt a nap, és esik az eső? Hát azt, hogy *Veri az ördög a feleségét*. Mondanak-e mást is? Igen, azt hogy *Esik a kukac*.

Mit mondanak, ha a tűz a kályhában, a tűzhelyen gyengén ég, nem me-legít? Hát azt, hogy *Ilyen tűznél fagytak meg a törökök*, illetve *Ilyen tűznél fagyott meg a tizenkét betyár*. Ezzel a módszerrel az is kiderül, hogy Mo-holtól, Péterrévétől délre csak az első változatot ismerik, mert a tekijai bú-csúhely vonzásköréhez tartoznak, ettől a vonaltól északra viszont inkább a másodikat.

Ennél a módszernél csak egy a bökkenő: a magyar szóláshelyzeteknek még legnagyobb gyűjteményeink tárgymutatóiban sincs meg a katalógusa, tipológiája, amiből ki lehetne indulni.

Mi most az elsődleges szóláshasználat kutatásában egy másik úton in-dulunk ki. A közvetlen, totális kommunikáció helyett a *felidéző szövegek-re, frazémahasználatra* figyelünk, amely ugyan sohasem azonos az előbbi teljességével, de több is lehet annál, erényeit pedig szerencsés esetben meg tudja közelíteni.

A kettő különbségére csak egy példát vegyünk: *A szép felé megy a füst! De bolond, aki állja* párbeszédes szólás csak a közvetlen kommunikációban fordulhat elő, az *És akkor földbe gyökerezett a lábam* viszont a felidéző közlésben.

Mint utaltunk rá, vannak viszont szerencsés körülmények, amelyekben együtt van mindkét idő dimenzió, például az ún. *paraszti életrajzokban*, élet-történetekben, amelyek folyamán a hős életének teljességét idézi fel, gondolja újra. Ennek a műfajnak egyik kiváló példája ZABOSNÉ GELETA Piroska *Így zajlott az életem* című visszaemlékezése Horgosról. Geleta Piroska ugyan iparoscsaládból származott, de tökéletesen, zavartalanul mozgott a falu népi életében. Szóláshasználatában felbukkan ugyan a tudatosság, és úgy tűnik, néhány helyen a kérdező, lejegyző személy is beleavatkozott szövegébe, de vizsgálatainkhoz kiváló forrásként szolgált.

A szóláshasználati elemzés szempontjai és eredményei

A mintegy 260 nyomtatott oldalnyi életrajzi szöveg szóláshasználatának minden vonatkozását egy előadás keretében nem érinthetjük, inkább csak a vizsgálat lehetséges szempontjait vethetjük fel.

lokális, konkrét szöveghelyi vizsgálatok nagyon sok, más módon észlelhetetlen tanulsággal jártak, főleg három területen:

- a használati helyzet és a szólásjelek összefüggésében;
- a jelszerkezet vonatkozásában;
- a szóláskontextus, szöveghelyi környezet szervezettségének, szervezésének szempontjából.

Szólás és helyzet

1. A helyzeti kiindulású elemzés veti fel a környezetre jellemző valóság-háttéri elemeket, esetünkben a *csak Horgoson ismert frazémakat*, pl. a következő, szőlőtelepítéssel kapcsolatos közmondást: *A szőlő azt szereti, ha azt mondják neki: adjon isten jó reggelt, és adjon isten jó éjszakát* (186). Helyi keletkezésű a szőlővel kapcsolatos másik regula is: *Régi közmondás: Elültetik telepítéskor a reménységet, de vele ültetik a szegénységet is* (190), vagyis a szőlőültetvény csak évek múltán hoz hasznot.

2. Csak ilyen alapállásból érzékeljük, hogy a használatban a szóláshelyzet külön, önmagában képződik meg, és külön mozzanatban merül fel a megfelelő jel. Ez *szóláskimaradást* is eredményezhet, a kiépített helyzettől függetlenül:

„Anyám sokszor veszekedett vele (apámmal), hogy:

– Nem szégyelled, hogy cipész létedre csak az az egy pár kopott cipőnk van?!

Nem szégyellte. Neki is egy pár volt.” (13)

Nos, innen a következő közmondás hiányzik: *Csizmadiának jó csizmája, péknek friss kenyere soha sincsen.*

A másik esetben a régi paraszti élethez, a búzanyomtatáshoz kötődő szó-lás hullott ki Geleta Piroska emlékezetéből:

„Borulás közeledett. Aggódva néztünk mindannyian.

– Mi lesz, ha megázik a búza?

Szülém arra nézett, aztán minden izgalom nélkül azt mondta:

– Nem lesz eső, búzát nyomtatunk.” (80)

Ami innen hiányzik, az a *Medvét fogunk, medvét fogunk* szólás, amelyet akkor mondtak, amikor megázott a nyomtatásra váró gabona.

3. A proverbiumokat elsődlegesen az eredeti helyzetben is használhatják, amely a szimbolikus jelentés alapjául szolgált. A következő példában folyik a búza nyomtatása. Csillag, a nyomtató ló eszegette a kalászeket:

„Bátyám közbe akart lépni, de szülém rászólt:

– Hagyjad. *A nyomtató lónak a szája nincs bekötve.*” (80)

4. Az ismétlődő frazémák egy-egy helyzet és alak személyi kitüntetettsé-gét jelzik.

Az egyik kedvenc kiszólása egy átokszerű megfogalmazás: – *Csicskarát neköd a fejedre!* – mondta a szülém (57).

Majd máshol:

„Ha megharagudott ránk, azt mondta:

– Csicskara belétek!

Ma sem tudom, mi az a csicskara” (83), ami arról is árulkodik, hogy a szó-lást nagyanyjától tanulta, tehát alaki-helyzeti hagyományozódásról van szó.

Többször helyzeti váltást is megfigyelhetünk az ismétlődésnél. A követ-kező alak itt még időbeliségre vonatkozik: „Szülém, amikor egyszer a Bu-dárba mentünk, nagyon fáradt volt, aztán azt mondta: – *Olyan hosszú ez az út, mint a szentiváni ének*” (188). A másik esetben már térbeliséget fejez ki: „Egy nagygazdához húztunk be éppen, ahol *a kazal... hosszúnak olyan hosszú volt, mint a szentiváni ének*” (231).

3. A helyzet felől derül ki a *szólástévesztés*, amely a legjobb adatközlők-nél is előfordul:

„Egyszer aztán *elfogta a buzgóság*, és azt mondta:

– Imre bácsi, aranyos Imre bácsi, engedje meg, hogy a Mukit elvigyem” (131).

Valójában csak *Elnyomta a buzgóság* szólás van, az viszont akkor használatos, amikor valaki – főleg gyermek – hirtelen elalszik, nem a fenti helyzetben.

Jelminőség és jelszerkezet

Ami a szólásként, proverbiumként használt jelek *minőségét* illeti a verbális alakok mellett feltűnő *kinezikus* és *cselekvéselemek* érdemelnek legtöbb figyelmet, amikor összefonódik a helyzet szabályozása és a kiváltott cselekvés: „– Bizony, én elteszem. Hiszen látja, hogy már... – és mutat a fejére, hogy meg van zavarodva” (246). Más esetben a kis Geleta Piroska *barackot kap a fejére*, a cseresznyeszedéskor *fütyülnie kell neki*. Nagyanyja kovászolás után keresztet vet a kenyérre, majd levonja a szentenciát: „Addig kell ezt, lányom, dagasztani, *míg nem csorog a víz a gerendából!* – Én aztán figyeltem az ágyból, mikor csorog a víz” (82).

Amikor a szólások előfordulásait, szövegeit, textusait megfigyeljük, kiderül, hogy a jó „szólásfáknál” azonos helyzetben több frazéma is előfordul, tehát többelemű a szólástextus, és az egyes szólástagok sajátos szintaktikai viszonyban állnak egymással.

A két- vagy háromelemű textusok tagjai közt fennállhat tagadva nyomósító viszony: „Minket mán a németektől *se ásó, se kapa nem választ el*, de még *a jó isten se*” (25), kapcsolatosan nyomósító közlési szándék: „Ez a Ferkó bátyám egyébként később is *a dunna alatt aratta le a búzát* mindig, *s a dolog temetésére akkor is elment volna, ha haldoklott volna*” (38), majd máshol hármass szerkezetben: „Ferkót nyáron, *aratáskor legtöbbször a hideg lelte, a dunna alatt aratta le a búzát. A dolog temetésére még akkor is elment volna, ha haldoklott volna*” (87) Előfordulhat értelmező szerkezet is: „*Nem ér az én életem egy hajítófát sem*, (ugyanis) szegényebb vagyok én, mint a templom egere” (140).

Szólás és kontextus

A frazeológiai vizsgálatok jelenlegi állása szerint a szólás, közmondás helyzeti megszerveződése, szövegkörnyezetbe építése legalább annyi figyelmet érdemel, mint maga a jel. Jellemzéséhez a már meghatározott textus mellett meg kell különböztetnünk a szűkebb és tágabb kontextust: az előbbi

a megelőző környező néhány szót jelenti, az utóbbi pedig azt a tartalmi elemet, amely már vagy még a frazéma szövegszervező vonzaskörében van.

A felbukkanó elemek közül többen éppolyan állandósultak, mint maga a frazeológiai egység, a műfajra, használóra, tanulási helyzetre való utalás (Igaz az a mondás... Jól mondta a szülém...)

A kontextuális elemek és a proverbium lineáris rendje szerint megkülönböztetünk elő- és utókontextust.

1. A szöveggörnyezet felől ráláthatunk a *keletkezőben levő, kisközösségi érvényű* alakulatokra. Szó esik egy szórakozott horgosi tanítóról, aki a kocsmában kapott bort többször is kifizette. Ennek alapján megképződött az új szóláshelyzet, egy kicsit a vendéglős család lelkiismeret-furdalásaként: „És megesett hol az egyikünkkel, hol a másikunkkal, hogy nyitva felejtettük a csapatot. Ilyenkor mindig az jutott az eszembe, meg mondtam is:

– No, ott folyik a tanító úr bora!”

2. A szöveggörnyezetben tűnnek fel a szólás *egykori megtanulásának körülményei* is: „A tanyára többször kimentünk azután... Itt hallottam azt a mondást is, hogy *Még az orrával is a földet tőrja*” (50). Mint már az idézett példából láttuk, megjelenik az egykori használó személye is.

3. Fellelhetőek a *szólást előidéző, szóláshelyzetet teremtő* helyzeti elemek az elő- vagy az utókontextusban: „Anyám, ha mérges volt, ránk sokszor mondta: – *Eredj világnak, mint a Misák kutyája!*

Lajosunk megpróbálta. Én is megpróbáltam már kétéves koromban” (14). „Szülém ezen a napon hitet tett a mondás mellett: *Látástól vakulásig*” (53).

4. Megtalálhatjuk a proverbium *motivációs elemeit, helyzeti magyarázatát, parafrázisát* is: „... a tarhonyaszárító csillag ugyancsak süített. Sokszor hívták így a napot mifelénk” (50). „Egyszer egy olyan színdarabot olvastam, aminek az volt a címe, hogy a Falu bolondja. Már gyerekkoromban hallottam, hogy *minden falunak megvan a maga bolondja*. No, az én falum sem szűkölködött ilyenekben” (107).

5. Környezeti elemekből derül ki a használónak a szóláshoz való viszonya, amely nem mindig az azonosulás, olyannyira, hogy az eredeti szólást ki sem mondja: „Az én gyerekkoromban még meg lehetett állapítani, kinak a gyereke van szép, új ruhában.

Ma már a ruha nem sokat mond" (148).

Ez utóbbi áll a *Nem a ruha teszi az embert* közmondás helyén.

Ez a viszonyulás nagyobb szövegrészt átfogóvá is válhat: „Szülém sokszor mondta: – *Szép öregasszonyt meg jó gyereket ugyan ki látott már?*

Én láttam, az biztos. Mert szülém szép öregasszony volt..., hanem ami a jó gyereket illeti... Azt mondják, *amelyik gyerek jó gyerek, az már beteg gyerek.*”

6. Figyelmet érdemelne a textuális-kontextuális kapcsolódás összeötvöződése: „Megvagyunk elég jól (helyzeti elem). *Üssük-verjük a világot, az meg minket* (szólás). De azért nem dicsekszünk (helyzeti mozzanat), mert *tányér-kanál csördülés nélkül nincs*” (248).

Ennyit az egyéni szóláskincsről és -használatról inkább módszertani mintaként, mint a gazdag forrás kimerítő elemzésének eredményeként.

Hivatkozások

Lábadi Károly: Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Eszék, 1986.

Margalits Ede: Bácskai közmondások és szólásmódok, közmondásszerű szólások. Baja, 1877.

Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest, 1886.

Margalits Ede: Isten a világ közmondásaiban. Budapest, 1910.

O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.

Tripolsky Géza: Szólások és szólásmódok, szóláshasonlatok a Tisza mentén. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 19–20. sz. (1974) 229–47.

Vajda Zsuzsanna: Feketici szlások. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 8. sz. (1971) 133–145.

Vöő Gabriella: Igaz ember igazat szl. Közmondások a romániai magyar folklórból. Kolozsvár, 1989.

Zabosné Geleta Piroška: Így zajlott életem. Újvidék, 1983.

TANULMÁNYOK

BENCE ERIKA

A KEMÉNY-REGÉNY ÉRTÉSI HORIZONTJAI¹*Az Özvegy és leánya mint bonyolult műfaji összefüggés**Horizons of Understanding in a Novel by Zsigmond Kemény –
The widow and her daughter as a complicated genre relation*

Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* (1855–57) című regénye tipológiaiilag egyedi változatot jelent: a különböző sorsvariációk mellett a műfaji összefüggések olyan bonyolult hálózatát veti fel, amely egyszerre teszi lehetővé – az eposzregényen kívül – valamennyi műfajváltozatba (történelmi kulisszaregény, szerepregény, áltörténelmi regény, történelemfilozófiai regény, nevelődési regény stb.) való besorolhatóságát és azoktól való elkülönítését. Értelmezése ezért műfajstratégiai eljárások révén lehetséges.

Kulcsszavak: drámai szituáció, balladás regény, végzetdráma, műfaj- és olvasásanalógiák, történelmi térregény

1. A drámai szituáció

Kemény Zsigmond történelmi regényei közül az *Özvegy és leánya* mutatja a legbonyolultabb műfaji képletet. A felsőfokkal ellátott jelzők közül emellett még a „legsikerültebb” és a „legdrámaibb” íródott le vele kapcsolatban leggyakrabban. Ez utóbbi (a drámai jelleg) kérdésessége, mibenléte és szövegszervezői jelentősége a regény értelmezésének kulcsmotívumai közé tartozik.

Bényei Péter Drámaiság és történelmi regény című tanulmányában (BÉNYEI 2002.) e kérdés vizsgálatához *Bécsy Tamás A dráma modellek és a mai dráma* című tanulmányának (BÉCSY 2001.) vonatkozó alapelveit hívja segítségül. Ezek szerint a dráma legalapvetőbb formateremtő kritériuma a *drámai szituáció*. Jelenti ez: „Azt a helyzetet, ami a dráma cselekményének kezdetén már készen áll, ahol az elemek tartalma és száma, valamint speciális viszonyaik a dráma további menetében bemutatott minden cselekvést potenciális lehetőségként már magába zár, a továbbiakban szituációnak nevezzük. A szituáció tehát speciális viszonyrendszer. A specialitás első-

¹ Részlet a szerző *A történelmi regény műfaji változatai a XIX. századi magyar irodalomban (Az Abafitól A fekete városig)* című doktori értekezéséből.

sorban az jelenti, hogy az elemek viszonyaiba olyan cselekvéslehetőségek foglaltatnak, amelyeknek meg kell valósulniuk...” (Uo. 34.) E drámodell fontossága azon művek értelmezése során mutatkozik meg, amelyeknek drámai konstrukcióját (pl. a klasszicista, vagy más XIX. századi modellek értelmében) a szakirodalom kétségessé tette. Számunkra ennek alapján váltak magyarázhatóvá *Kisfaludy Károly* műveinek (pl. **Irène**, 1820) drámai kvalitásai, s értelmezhetővé az írónak olyan elbeszélései (**A vérpohár** [1822], **Visszontlátás** [1823]), amelyeknek a *végzetdrámára* mutató sajátosságai tűntek evidens interpretációs kiindulópontnak.

Kisfaludy Károly tízes–húszas években kibontakozó – a mai olvasati stratégiák és irodalomértékek szempontjából ugyan leértékelt, de aktuális keletkezési közegében előremutató – novellisztikáját olyan előzménynek tekintjük, amely megnyitja azt **A vérpohártól az Özvegy és leányáig** terjedő epikai műfajsort, amelyeknek legfontosabb műfajszervező sajátossága az események rendjét a kiindulópontban meghatározó *drámai szituáció*. **A vérpohár** szerelmesei, Hedvig és Árpád tragédiáját is eleve elrendeli a körülöttük zajló cselszövések, pártbéli szembenállások, ellenségeskedések korszituációja, mint ahogy Róza és Tihamér (**Tihamér**) szerelmének beteljesülését is kétségbe vonja a sorsüldözöttségnek az a konfigurációja, amely Róza családját, a *Zách*-famíliát jellemzi. Az író olyan társadalomtörténeti szituáltságot (szerelem- és életellenes világot) alkot köréjük, amely eleve kizárja a szerelmi boldogság lehetőségét. Az **Özvegy és leánya** is „megfelelni látszik a drámaiság legalapvetőbb kritériumainak: a regény kezdetén már készenlétben állnak a tragikus bonyodalmat lehetővé tevő feltételek.” (BÉNYEI 2002. 544.) Vagyis a *történelem* itt is csak indukáló, a már elrendezett tragédia kibomlását kontextuáló mozzanat: *tér, amelyben a tragédia kifejlődhet*. *Bényei* a regény drámaiságát konstruáló elemek között nagyon fontos momentumnak tartja az *előidejűséget*: „a Tarnóczy né jellemében rögzített múltbéli konfliktus, illetve a történet előtt lejátszódó találkozás Sára és János között Szécsi Mária kastélyában olyan zárt szituációt teremtett, hogy a tragikus szövevény felállásához elég volt a lányrablás ártalmatlannak tűnő cselekedete”. (Uo. 545.) A tragédia kifejlődését tehát már az elbeszélt történetnél előbbi társadalmi és egyéni ellentétek, szembenállások teszik lehetővé. Társadalmi értelemben a vallásháborúk (pl. Mikes Móricot azért ítélik fővesztésre, mert a betiltott jezsuita rend tagja), a fő- és jószágvesztésre vonatkozó zordon törvénykezés (a fejedelem minden gondolkodás nélkül mond ki halálos ítéletet azon család tagjaira, melynek épp vendége), a vakbuzgóságot és a kapzsiságot fokozó jutalmazások (pl. Tarnóczy né azért

igyekszik elveszejteni a Mikeseket mindenáron, hogy megszerezhesse magának jószágait) jelentik a tragédia feltételeit, míg egyéni szempontból leginkább jellembeli tulajdonságok (Tarnóczyné bigott vallásosságba csömlölt boldogtalansága, Sára szeszélye és makacssága, Mikes Zsigmond nagyravágyása, Kelemen gyámoltalansága és hiúsága, János meggondolatlansága etc.), illetve jelenlétek és hiányok együtthatása (pl. Sára ugyanakkor van jelen *Szécsi Mária* udvarában, amikor János is; a fejedelem épp ott van Mikeséknél, amikor a bosszúéhes özvegy megérkezik, az viszont épp nincs jelen, amikor a lányrablók betörnek otthonába).

Az **Özvegy és leánya** tehát *lényegileg* nem epikai szerkezet: a már megképződött tragikus szituáció okait taglaló, a hozzá vezető eseményeket értelmező-lebontó jellegével mond ellent e műnemi/formai követelményeknek, hisz az elbeszélői mű (pl. az elbeszélés és novella) építkező szerkezetű, az eseménysorok egyenes vonalú, feszes ívű felépítése révén közelítünk csak a sejtetett, de nem törvényszerű végkifejlet felé, hisz ez a konstrukció a váratlan fordulat, a poén lehetőségét is megengedi. Ezzel szemben a végzetdráma konstrukcióját applikáló epikai alkotások a már tudvalevő és megváltoztathatatlan tragédia kifejtését, szétbontását prezentálják. Természetesen ezekre az alakzatokra is képlékeny határok jellemzők; különböző műnemi-műfaji konzekvenciákat együtthatóan érvényesítő formákról van szó, amelyek így bonyolult műfaji összefüggéseket teremtenek.

2. A regény balladisztikus sajátosságai

Ugyancsak gyakran leírt gondolat az **Özvegy és leánya** kapcsán, miszerint balladisztikus hangvétel jellemzi. *Imre László* szerint ezzel, vagyis a „balladai dúsitottság”-gal a *Kemény*-, s benne általában a magyar regény egyedivé válásának jelenségét azonosíthatjuk irodalmunkban: „Kemény Walter Scottot szinte a felismerhetetlenségig átalakítja egyedi történelembölcseletével és balladás tragikumszemléletével.” (IMRE 1996. 159.)

Az **Özvegy és leánya** balladaisága azonban nemcsak a monográfus által kiemelt, megképzett világállapotot, hanem több más jellegzetes regényszervező aspektust is jelent. Elsősorban szövegszervezői és jelentésalkotói eljárásai révén kapcsolódik a drámai szerkezetekhez, mint amilyen az átmeneti műfajként számon tartott ballada is. A domináns epikai szerkezet (pl. novella) abban a pillanatban „szenvet törést”, alakul át drámaivá/balladaivá, amikor megbomlik az – indukáló-előhívó elemtől a bonyodalmon, a kulmináción és a csattanón át a befejezésig tartó – egyenes vonalú elbeszélés folyamata. A *Kemény*-regénynél későbbi, de az idézett jelenség minta-alakzatait állítja

fel a nyolcvanas évekbeli novellisztikájában, a **Tót atyafiak** (1882) és a **Jó palócok** (1882) szövegvilágai révén *Mikszáth*. A jelenséget vizsgáló *Göndör András–Györke Ildikó* szerzőpáros² e szövegeket – megkülönböztetve a klasszikus novellától – *epiko-balladának* nevezte el.

Mikszáth epiko-balladái bevezetőjében (sokszor már a címben is: pl. **Az a fekete folt, Szegény Gélyi János lovai**) összefoglalja a történet lényegét, megjelöli a tragédiáit, mint ahogy az az alpműfaj, a ballada szerveződésére is jellemző. A *halálra táncoltatott* vagy a *szégyenbe esett lány* tragédiája már az elbeszélés kezdete előtt módosíthatatlan, befejezett állapot. Az özvegyesség és a lányság ellentétének címszerű kiemelésével a *Kemény*-regény is azonnal érzékelteti az események kimenetelének tragikus lehetőségét. Az özvegyi – mint csupa negatív jelentésű fogalmakkal jelölt – létállapot a sorsátalakító történetek múlt idejét fejezi ki; Tarnóczyné sorsképlete már a regénybeli történetek kezdete előtt befejezett: a cím elrendezettsége viszont arra a tényre hívja fel a figyelmet, miszerint a másik élet, a lány sorsa is csak ennek függvényében bontakozhat ki. Mindezekért nem hiszem, hogy messze kerülünk az igazságtól, ha *Kemény Zsigmond* e regényét *balladás regénynek* (*balladai románc?*) tituláljuk. Az **Özvegy és leánya** a ballada műfajalkotó eljárásai közül többet is érvényesít. Narrációja megbontja a folyamatosság elvét, szaggatottság-sűrítettség, kihagyásos jelleg és zordon homály jellemző rá. A *prózai balladaformáció*ként is értelmezhető egyéni sorsszólamok (pl. Sára, vagy János története) drámai feszültséget, dialogizált érdekszembesítéseket olvasztanak magukba, a bajjelzés rekvizitumai és az átok formulái jelölik őket. Ezek azonban külsődleges tényezők. A regény igazi balladaiságát az egyes motívumok és ismétlődéseik teremtik meg.

Kemény e regényének sincs – mint további két történelmi fikciójának, **A rajongóknak** és **A Zord időnek** – centrális hőse, hanem több szólam együtteséből áll össze a pusztulásvízióra emlékeztető többszereplős tragédia. Ezek együtthatása sejteti a magasabb predesztinációt: a nemzethalál képzetét. „Utolsó (az *Özvegy és leánya*-t követő) regényeinek életfilozófiájában, nemzétvíziójában a pusztulás, a végzet feltartóztathatatlan, az igazi tisztaság és jószág kiszolgáltatott, védtelen, akárcsak a görög tragédiában. Az *Özvegy és leánya* végén már ez a benyomás uralkodik el...” (IMRE 1996. 279.)

A népballadák típusai közül az *akadályozott szerelmesek*, a *szégyenbe esett lány* s részben a *halálra táncoltatott lány* balladatípusának motívumai bukkannak fel a regényben. A számításból-kapzsiságból halálba kergetett

² A *Ballada és balladatörés* Mikszáth Kálmán novellisztikájában c. tanulmányról van szó. (GÖNDÖR–GYÖRKE 2000.)

szerelmesek történetének elbeszélésképletét *Kemény* nagy művészi érzékkel ötvözi más kompozíció-, szöveg- és jelentésalkotói eljárásokkal. Tarnóczyné alakja nagymértékben idézi a lányát aljas céloknak prédául vető gonosz aszszony történetét is. Az író azonban a klasszikus balladalezárásnál is tovább fokozza a feszültséget: Sára öngyilkosságát követően Tarnóczyné – a balladai szituáció fordítottját teremtve meg – a narrátori átokformula helyett, maga átkozza meg a lányát, s még innen is továbblép. Végző összeomlása csak a fejedelmi kegyelem hírére következik be.

A kacérság, illetve a megesettség vádja több esetben is felmerül Sára személyével kapcsolatban. Először a nagyképű és nagyravágyó Mikes Zsigmond tartja úgy, miszerint „makacs, nyelves és tán kacér is” (KEMÉNY 1855. 150.). Elrablása eleve kompromittálja lényét, amit Haller Péterrel kötött házassága fed el. Majd Girgucz Bogdán kocsmájában egy nemesi társaság szószólója vonja kétségbe feddhetetlenségét. Kerekszegi Gábort, aki azt állítja, Sára azért ájult el az esküvőjén, mert nem szeplőtelen, az álház Mikes János párbajban megöli, miközben maga is súlyosan megsebesül. Ezek a motívumok viszont a szégyenbe esett lány balladájával rokonítják Sára történetét. (Az analógiás példaként ismertetett *Mikszáth*-novellák hősnői közül Bede Anna sorsa felel meg ennek, vagyis a szégyenbe-bánatába belepusztuló lány sorsképletének. Anna halálának körülményeit éppúgy homály fedi, mint ahogy Sárát sem követjük a szobába, ahol tettét végrehajtja.)

*Imre László*³ a *Kemény-regények* végzetábrázolásának hatását *Arany János* balladáiban⁴ is felismerni véli. Olvasati szinten ez a *visszaigazoló értelmezés* lehetőségét adja meg. Leginkább az *Őszikék* balladáit lehetnek ilyen hatással. A *Tetemre hívás* Kund Abigélje több szempontból is magyarázza Sára személyét. Abigél a tragédiához szeszélyével, kacérságával járul hozzá. Ugyanilyen kiváltó mozzanat lehet e szempontból Sára felfokozott képzeletereje, az emberi viszonyok realitását figyelmen kívül hagyó valóságképe

³ „Aranynak a tragikum iránti fokozott fogékonysága részben kora ifjúságának színház- és dráma iránti vonzalmában és Shakespeare-rajongásában, részben a 40-es évek romantikus izlésében gyökerezik. Felerősödik ez a hajlam 1849 után részben a valóságélmények szorításában, részben Kemény hatására, valamint Shakespeare- fordításai nyomán is. (IMRE 1996. 213.)

⁴ Mindenekelőtt az *Őszikék* drámái jellegű balladáiban figyelhető meg ez a végzetselelem. *Imre* a shakespeare-i hatású balladának nevezett *Tetemre hívás* előidejű veszélyképzetere hívja fel a figyelmet: „A *Tetemre hívás*-ban a ragadozó madár képze (»ölyvként sanda gyanú«; »vércse visongással rohan el«) a váratlanul, előzmény és ok nélkül lesújtó végzetnek a vers világa felett lebegő fenyegetését testesíti meg.” (Uo. 228.)

és makacssága is. *Imre* a *Tetemre hívást* a drámai (shakespeare-ies) jellegű balladák típusába sorolja. E drámatípus megjelölése az *Özveggy és leánya* műfajdiskurzusának értékelésében is lényeges kérdés.

3. Végzet és véték

A dilemma úgy vetődik fel, miszerint a végzetdráma, vagy a szereptragédia műfajalkotó elvei szervezik-e a szöveget regénykompozícióvá. Első esetben a hősökre kívülről jövő, fatalisztikus erő sújt le, míg a másik esetben vétkük, világgal való szembenállásuk okozza tragédiájuk.

A regény két címszereplőjének sorsképlete látszólag egyértelmű, ezért – úgy tűnik – könnyen magyarázható tragédiájuk. Tarnóczyné kóros elme („rajongó”). A vallásos álarc és az erkölcsöcsész magatartás mögött egy álszent, rosszindulatú és számító ember lakozik. A későbbi *Kemény*-regények szereplői közül Szőke Pistával és Barnabással rokonítható. Sára viszont – a szó hagyományos értelmében – nem vét sem a fennálló társadalmi, sem az íratlan erkölcsi törvény/normarend ellen. Mások akaratának és tetteinek kiszolgáltatott áldozat. Anyja bosszúvágya (nehezen értelmezhető egyéni sérelmek miatt bosszút állni a Mikeseken!), Mikes Zsigmond vagyonszerző (azaz Sára hozományára és örökségére számító) törekvései, Kelemen (Súlyosdi Simonra emlékeztető) cselekvőképtelen, de hiú magatartása (azt képzeletben Sára őt elfogadhatja, megszeretheti), János következményekkel nem számoló tettekézsége (hiszen a helyettes leányrablással mások sorsába avatkozik, majd egyszerűen ki szeretne lépni a cselekménykörből), Mikes Mihály korszerűtlen, Naprádiné naiv-ábrándos valóságfelfogása együtt okozzák tragédiáját. *Bényei*⁵ Mikes Jánost is felmenti az erkölcsi véték súlya alól, akinek sorsa – éppúgy mint a lányé – külső erők hatására fordul tragikussá: „Olyan világban lehet az erény, jóság a »bűn« forrása, amelyből eltűntek a stabil eligazodási pontok, relativizálódott a bűn fogalma: a látszólag konszenzusos normák követése ugyanúgy tragikus kázushoz vezet, mint a nyíltan törvényszegő, deviáns magatartás. A paradox léthelyzet a külső kényszerűség felerősödött tragikumképző aspektusaira mutat rá. János tettei csak a körülmények – előre beláthatatlan – alakulása miatt válnak végzetessé...” (BÉNYEI 2002. 548.)

Mint *Gyulai Pál*, vagy később Kassai, majd Komjáthy Elemér tragédiájában, Sára sorsa alakulásában is nagy szerepet játszik az *ígéret*. Sára apja

⁵ „János tettei csak a körülmények – előre beláthatatlan – alakulása miatt válnak végzetessé...” (BÉNYEI 2002. 548.)

ugyanis a Mikéseknek ígéri lánya kezét, s ezzel a leányrablás tette előtt évekkel korábban megteremti a *tragédia előképzetét*, azt a drámai szituációt, amelyekből azok a viszonyok (Tarnóczyné ellenfogadalma, illetve Kelemen jogosnak vélt követelése) következnek, amelyek végül is a többszörös tragédiához vezetnek. A leányrablás ilyen értelemben csak aktivizációja a már megképződött tragikus lehetőségeknek. *Bényei* e szituációba beleérti a görög tragédiák apai vétek miatt kiteljesedő fátumszerű büntetés-képzetét is.

Tarnóczyné egyes Jókai-hősnők (Baradlayné, vagy Korponayné Géczy Juliánna) képviselte magatartásminták kisszerű előképe mind történelmi, mind irodalomtörténeti szempontból. Tarnóczyné részében ugyanazt az utat járja mint Baradlayné, amikor férje testamentumának tagadására tesz fogadalmat, s ugyanúgy lánya társadalmi és vagyoni állását igyekszik növelni, mint ahogy Géczy Juliánna szeretné fiát donációk révén „nagy emberré” tenni. Ugyanakkor Tarnóczyné törekvései mögül hiányzik az a nagy jelentőségű társadalomtörténeti szituáció, mely a pusztá tagadásnak nemzeti, illetve az egyéni érdeket közösségi szintre emelő tartalmat kölcsönözhetne. Géczy Juliánna viszont azért emelkedik fölébe, s lehet hozzá képest nagyformátumú személyiség, mert egy dicső kor hanyatlását követő, áruló-cselszövő magatartások irányította (tehát nálánál nem kiválóbb) világban igyekszik boldogulni. Mindenekelőtt azonban azért különb Tarnóczynénál, mivel – ha semmi másban –, de anyaságában őszinte és áldozatkész. Míg amaz anyai érzelmeiben is meghasonlott, tetteivel halálba üzi gyermekét, addig ő a rájongásig szereti a magát, és fia (egyébként költött) halálhírét követően lemond az életről.

Az özvegy lelepleződése és bukása fokozatosan következik be. A hitbuzgó álarc leginkább Haller Péterrel folytatott vitái és – az emberi lét humánus tartalmait egyre fokozottabb mértékben áthágó – megnyilatkozásai révén hull le róla. Regénybeli ellenképe Naprádiné, akit beleérző készsége, részvétteljes magatartása és életigenlése állít zord, kegyetlen és életidegen sógornőjével szembe. A lesüllyedt irodalom darabjai alakította világlátását azonban a narrátor ugyanúgy nevetségesnek és közösségi szempontból (pl. a család, vagy a nemzet fennmaradása szempontjából) értéktelennek mutatja be, mint Tarnóczyné hazug erkölcsiségét. Bohózatba illő alakja és naiv gondolkodásmódja azonban mégsem oly mértékben ártalmas és romboló hatású a közösség érdekei szempontjából, mint a másik magatartás. Tény viszont, ha nem olcsó lovagregények határozzák meg valóságértését (ha nem képzelet magát egy ponyvaregény nagyjelenetébe), megakadályozhatta volna a végzetes következményekkel járó leányrablást.

Tarnóczyné komikus arcára *Nagy Miklós* (NAGY 1972.) és nyomában *Imre László*⁶ hívja fel a figyelmet. E vélemények szerint az özvegy kezdetben nem az a „mitikus szörnyeteg”, mint amilyenek a regény utolsó harmadát kitevő események sodrában mutatkozik meg. Az első két rész alapján még akár a bigott kálvinizmus paródiájáról, a képmutatást és az álszent magatartást leleplező vigjátékról is beszélhetnénk vele kapcsolatban. A harmadik egységben bekövetkező változás egyrészt elbeszélői beszédmódváltással, másrészt az események váratlan alakulásával magyarázható. (A szenteskedő, önsajnáló özvegy arcán kívül komikus vonásokat fedezhetünk fel Haller Péter, Mikes Mihály és természetszerűleg Naprádiné rajzában is. Ha később nem minősülne végzetet indukáló mozzanattal, a lányrablási jelenet is csak a korszerűtlenné vált lovagi magatartás paródiája lenne.) Tarnóczyné meghasonlottságát – akár Barnabás embergyűlölő magatartását a **Zord időkben** –, ha nem is menti fel, de magyarázza néhány mozzanat. Egyik ilyen aspektus a néhai férj és barátainak, Mikes Zsigmond háza népének vele (vagyis a vallásos és jámbor meggyőződéssel) szembeni lekezelő, gúnyos magatartása. A túlzott erényt értékelni nem képes, azt nevetségessé tevő – nemcsak az özvegy, de a narrátori szempontok szerint is kissé könnyelmű – férj e viszonyulásával megalázza és elidegeníti magától a feleségét. Tarnóczyné e frusztráltságát közvetíti a világ felé fiatalság- és szerelemellenes viselkedésével. Ehhez I. Rákóczi György fejedelem uralkodása jelent a maga viszásságaival (vallási türelmetlenségével, sikertelen hadjárataival és kétélű törvényeivel) adekvát közeget.

Kettős értékszemléletével a Mikes család is hozzájárul a tragédia kialakulásához. A Mikesek ugyanis egy nyitottabb, reneszánsz életszemlélet közvetítői, ugyanakkor a törvények, amelyek értelmében érvényt szereznek a megtagadott apai ígéretnek, mélyen középkori eredetűek. A világi értékrend hirdetői, ugyanakkor az apa fiai egyházi előmenetele, illetve előnyös házassága – s nem értékteremtő szellemi kapacitásai – révén képzelel el a családi tekintélynövekedést. A leányrablás ötlete is egy ilyen alapú meggyőződés talaján ver gyökeret.

Lányszöktetési tervével, amelyet maga képtelen végrehajtani, Kelemen lehetetlen választás elé állítja öccsét. Nem számolva a lehetséges következményekkel, a balsors előidézője. Ábrándos vonzalma Sára iránt egyrészt a családi hagyomány (a lány kezét neki ígérték), másrészt természete révén terebélyesedik naggyá. Nem vesz tudomást arról, hogy szerelme viszonzat-

⁶ „Arra már Nagy Miklós rámutatott (futólag mások is), hogy az *Özvegy és leánya* a »hangnemek változtatásában« gazdagabb, mint a többi mű.” (IMRE 1996. 275.)

lansága lényegi mozzanat, s a valós helyzetről öccsét sem tájékoztatja, aki így annak tudatában rabolja el a lányt, miszerint az „örömkönnnyek közt köszönheti meg” (KEMÉNY 1855. 165-166.) tettét. Jánost eszménytelensége, s világban betöltött szerepének céltalansága predesztinálja a leányrablásban való együttműködésre. Részvétele ugyanis inkább egyfajta közösségi hőzöngés, mintsem szenvedély vagy meggyőződés következménye. Miután hazaérkezik a moldvai fejedelem udvarából, bejelenti, hogy nőül szándékozik venni annak lányát, de elhatározása mögött sem szerelem, sem egyéni meggyőződés nem áll, inkább apja terveinek szeretne megfelelni. Sára elrablása után önbecsülése is csorbát szenved, hiszen jól tudja, hogy egy igazi lovag legfeljebb csak önmaga számára rabolhat lányt, ám tettét az a gondolat menti, miszerint a szerelmeseken segített és a családjá becsületét védte. Az igazság (Sára nem Kelement, hanem őt szereti) feltárulását követően csapdahelyzetbe kerül. Maga is szerelemre lobbán a lány iránt, de a közösségi szokásrend az idősebb fivért jelöli a házasságra. Hitelét tekintve mindkét mozzanat kétséges. Egyrészt szinte semmi (kivéve talán változékonyság-kialakulatlan jellemét) nem magyarázza János váratlanul felmerülő érzelmeit a lány iránt, akit Szécsi Mária udvarában észre sem vett, másrészt az idősebb testvér előjogához való merev ragaszkodást a kialakult (vész)helyzet teszi indokolatlanná. Mi több, korábban, rendes körülmények között (pl. amikor a moldvai hercegisasszonnyal való eljegyzését adja hírül) fel sem merül az közösségi hierarchia gondolata, pedig akkor sem fő-, sem jószágvesztés nem fenyegeti még a családot. Mindezek a történések arra utalnak, hogy a Mikes család létformája is ütközőterét jelenti az erdélyi társadalmat átható szemléletváltás – a feudális erkölcsiséget és a reneszánsz nyitottságot szembesítő – erőinek. *Bényei*: „A (konszenzusos-transzcendens) mérték visszavonultságából fakadó tragikum azonban legalább annyira utal a – rejtőzködő – eligazodásai pontokra, mint azok hiányára. Az események menete, végkifejlete megkülönböztethetővé tesz érvényes és érvénytelen magatartásmintákat: főként azok a világlátások, egyéni önértékek bizonyulnak hitelesnek, melyek a hit, szeretet, kegyelem keresztényi kategóriáiban alapozzák meg magukat (Mikes Móric, Haller, Kornis Ágnes), még ha ezek az eligazodási pontok az egész világ számára már nem írnak elő kézenfekvő normákat.” (BÉNYEI 2002. 553.)

A végzet és a vétek tragikum-indukáló kettősségében Sára személye a legbonyolultabb kérdés. Miként azt már több szempontból is megvilágítottuk, létezése eleve magában hordozza a végzet kifejlődésének lehetőségét, sorsképlete mások törekvései által meghatározott. A kérdés úgy vetődhet fel,

hozzájárul-e önnön vétkével Sára saját, vagy mások tragédiája kialakulásához. Minthogy személyisége korántsem hordozza magában azt a kóros indulatot, amely anyja cselekedeteit motiválja, s tettei (ha vannak egyáltalán) sem jelentenek látványos szembehelyezkedést a fennálló erkölcsi normarenddel, hajlamosak vagyunk őt kizárólag a tehetetlen áldozatok körében értelmezni. Holott néhány apró mozzanat erejéig, de tevékeny részvevője a balsors kiterbélyesedésének. Ösztönszerű lényre életre és szerelemre hangolt, amivel természetszerűleg hívja ki maga ellen nemileg frusztrált, a szerelemben nem kiélt és csalódott, ezért életidegen anyja haragját. S mindezt akár jelleme előnyös vonásaként is értelmezhetnénk, ha a körülmények szerencsétlen összjátéka (fátum!) folytán nem egyfajta valóságidegen gondolkodásban, ábrándképekben jutna kifejezésre, s ha ez a predesztináció nem illene bele a leányrablás mikesi tervébe. A lány – felfedezve János tevőleges jelenlétét – önszántából megy bele a szöktetésbe. Vétke természetesen nem az, hogy tiltakozik Kelemen személye ellen. Tragikus választása hallgatásában nyilvánul meg. A fejedelemnek a rablás körülményeit érintő kérdéseire ugyanis nem válaszol, hallgatásba burkolózik még akkor is, ha ezzel nyilvánvalóan szerelme vesztét okozhatja. Választását nemcsak az anyjától és a szegyénytől való félelem indukálja, de az a büszkeség és sértett hiúság is, amely megakadályozza abban, hogy mások előtt beismerje tévedését és csalódottságát: túlértékelte önnön személye jelentőségét, János korábban észre sem vette, s ez ideig nem is táplált iránta semmilyen érzelmet. Önértékelő túlzásaiban valójában nincs messze attól a személyiségi értéksémától, amelyet Kelemen képvisel a regényben. Belehelyezkedve/törődve édesanyja tervébe (elfogadva a házasságot Haller Péterrel) viszont őt, Hallert hozza lehetetlen helyzetbe: egy szerelmi háromszög főlöslleges alanyává teszi, noha az gesztusával megmentette az erkölcsi bukástól.

Az **Özvegy és leánya** szereplői bukásának tragikus nagyságát, megrázó erejét az a körülmény adja, miszerint – kivéve Tarnóczynt, akinek bukása tragikomikus inkább – szinte öntudatlan, jelentéktelennek tűnő hibákat követnek el, de azok egy pillanatban, a viszonyok sorszerű összefüggései révén súlyos következményeket, nagy emberi összeomlásokat idéznek elő.

4. Olvasásanalógiák

A magyar történelmi regény alakulástörténete nem világszerű, hanem szövegszerű tapasztalatokon nyugszik: nem a történelem eseményeszerű összefüggéseit kutató diszciplínák logikus megállapításaira, de a szóbeliség, a legenda, a fikciós irodalom szövegeire támaszkodik. Ennek a tendenciának

felel meg *Kemény Zsigmond* vizsgált regénye is, azzal, hogy az **Özvegy és leánya** alaptörténetét jelentő leányrablás esetét az író *Szalárdi János Siralmas magyar krónika*⁷ (1662) című munkájából emelte ki. A szentléleki leányrablás tehát megtörtént a XVII. században (a krónika szerint 1634-ben), s érintettjei a *Mikes* és a *Tarnóczy* családok voltak. Azonban sem magának az eseménynek, sem szereplőinek nincs a magyar történelemben meghatározó jelentősége; a dolgok így sehol és senkivel nem történtek meg, illetve bárhol és bárkivel megtörténhetek volna. A *Szalárdi-krónika* a leányrabló Mikeseket martalócoknak, Tarnóczynét pedig csak a leányát védő és annak szabadságát visszakövetelő, igazságkereső édesanyjának mutatja be. Az özvegy lelki értelmű devianciája, a Mikeseket felmentő apai ígéret és a szerelmi szövevény alkotói fikció. I. Rákóczi György háttérfigura, mint hatalmat gyakorló, ítélkező szubjektum van jelen a történetben. Az **Özvegy és leánya** tehát nem felel meg a nagy arányú történelmi összeütközést megjelenítő eposzregény, sem a történelmi szerep különböző transzformációit (lovag, kalandor, háborús hős, lázadó, cselszövő, áruló, áldozat, gyilkos; király/királyné, hadvezér, kancellár stb.) bemutató történelmi szerepregény karakterisztikáinak. Főhősök helyett különböző világértéseket megjelenítő/összegező szereplői vannak. Felvetődik tehát a kérdés, melyik az a jelentés, amely *Kemény Zsigmond* regényét mégis a történelmi fikció, a történelmi regény kategóriájába sorolja?

Értelmezésünk szerint az **Özvegy és leánya** olyan *történelmi térregény*, amely a XVII. századi életvilág egy meghatározott terét, Erdélyt jeleníti meg és állítja jelentésadás szolgálatába. Olyan helyet mintáz meg, ahol a korabeli társadalmi-politikai életviszonyok változásai, paradigmaváltó jelenségei, a megrendült értékrend kiváltotta egyéni-közösségi tragédiák, bukások és útkeresések átfogó érvénnyel (drámai-balladai sűrítettségben) jelennek meg. Legközelebb talán a történelemről szóló beszéd azon változatához áll, mely **A kőszívű ember fiai** című *Jókai*-regényben érvényesül, s jeleníti meg a hazát, mint a szabadság jelentéseit szublimáló egyetlen teret. A transzcendens tudatformák (szöveg)világalkotó jelenléte is rokonítja a két regényt, ezért nem kerülünk messze az igazságtól, ha az **Özvegy és leánya** románcos jellegét, történelmi románc mivoltát is hangsúlyozzuk.

Kemény Zsigmond Özvegy és leánya című regényével kapcsolatos vizsgálódásainkat a mű drámai sajátosságainak felvázolásával kezdtük, megállapítva a *drámai szituációnak* és a *balladaiságnak* mint műfajkonstruáló

⁷ *Siralmas magyar krónikának kilencz könyvei mellyeket a következő posteritásnak megintetésekre, és oktatásokra tulajdon nyelvükön egybeszedegtetett és megírt Szalárdi János. 1662-dik esztendejében. Pest. 1852.*

elvnék a jelenlétét szerveződésében. A regény és az egyes drámai alkotások közötti motívuanalógiák egyszerű komparatív olvasás által is feltárolnak. *A családok szembenállása akadályozta szerelem* kettős öngyilkossággal végződő története a legismertebb szerelmi tragédiával, a *Rómeó és Júliával* (1599) hozza összefüggésbe, bár a János és Sára szerelme a köztük fennálló (részben eszmei) távolság miatt csak érzelmi szinten valósulhat meg.

Az álszent bukása a *Molière-vígjátékot (Tartuffe, 1667)* idézi, noha Tartuffe képmutatása és hazugságai mindenekelőtt szellemi értelemben okoznak károkat, s lelepleződése kárvallottjai számára a kilépés, a követhetetlen úttól való eltávolodás lehetőségét adja meg. Tarnóczyné ténykedése azonban „halálos kimenetelű”, bukását sem vígjátéki szájalom, sem katartikus elégtétel nem jellemzi. Igaz, a Mikesek házában, a mulatság idején kiterített holttestére némi groteszk fény vetül, leginkább azért, mert az özvegyre nem kikerülhetetlen végzete, hanem saját „vesszőparipája”, a másoknak jószolt isteni büntetés sújt le.

Bényei korábban idézett tanulmányának jegyzetanyagában a *Médeia-történettel* való hasonlatosságra találunk utalást: „(...) a drámai szituáció és konfliktus magja nem Tarnóczyné és a Mikesek ellentétében, hanem – a regény kezdő fejezetének tanulsága alapján – Tarnóczyné és férje viszonylatában keresendő. A deformált házasságnak – női és feleség szerepében való megalázottságának – köszönhetően Tarnóczyné egyfelől libidójának elfojtására és szublimálására kényszerül, másfelől pedig férjével szemben fokozatosan kialakuló bosszúvágya szintén a tudattalanjába helyeződik át...” (BÉNYEI 2002. 557., 33. számú jegyzet.) A gyermekre kivetített – nemi frusztráció okozta – bosszúvágy a közép-kelet-európai balladakincs halálra táncoltatott lány-motívumában is benne foglaltatik.

Kemény történelmi regényei írása közben az erdélyi krónikák és emlékiratok⁸ nagyszerű hagyományára építhet. A túlbuzgó, torz vallásosság képét *Bethlen Kata*⁹ önéletrajzából is meríthette, erre utal az „árva özvegy”-alakzat önértelmező előfordulása Tarnóczyné beszédében, ami valójában elbeszélői reflexió, hiszen *Bethlen Kata* története mintegy száz évvel későbbi a *Szalárdi* lejegyezte szentléleki leányrablás történeténél.

⁸ Kemény János (1607–1662), Haller János (1626–1697), Bethlen Miklós (1642–1716), Teleky Józsefné gróf Bethlen Kata (1700–1759), II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), Cserei Mihály (1667–1756), etc. *Szalárdi János krónikájának* (Vö. 16.) 1852-es kiadásában Kemény Zsigmond maga is közreműködött.

⁹ „Életének maga által való rövid Le-írása”. h. n., é. n.

Történeti románc, balladaregény, drámai transzformáció (amely végzet- és konfliktusos drámái, illetve tragikomikus/komikus konstellációkat egyaránt jelenthet), kalandregény/lovagregény, regényes korrajz – mind olyan összetevők, amelyek az **Özveggy és leánya** jelentette különleges történelmi regény-változatot *Kemény Zsigmond* regényírásában létrehozta.

Kiadás

Kemény Zsigmond (1855): *Özveggy és leánya*. I–II. Pest

Kemény Zsigmond (1857): *Özveggy és leánya*. III. Pest

Irodalom

Bécsy Tamás (2001): A dráma modellek és a mai dráma. Pécs

Bényei Péter (2002): Drámaiság és történelmi regény. Kemény Zsigmond: *Özveggy és leánya*.

In: Irodalomtörténet, [2002.] 4. 533–560.

Göndör András–Györke Ildikó (2002): Balladaszerűség és balladatörés Mikszáth novellisztikájában. Dekonstruktív a mikszáthi balladaszerű novellában. In: Irodalomtörténet [2002.] 4. 498–516.

Imre László (1996): Műfajok létformája XIX. századi epikánkban. Debrecen

Nagy Miklós (1972): Kemény Zsigmond. Budapest

HORIZONS OF UNDERSTANDING IN A NOVEL BY ZSIGMOND KEMÉNY

The widow and her daughter as a complicated genre relation

The novel *Özveggy és leánya* (1855–57) (A Widow and her Daughter) by Zsigmond Kemény represents a typologically unique work: in addition to fate variations, genre relations show such a complicated network that makes it possible to enlist this novel into and at the same time set it apart from just about every genre (historical “coulisse” novel, protagonist novel, fake history novel, historical novel as philosophy of history, educational novel, etc.) – with the exception of the epos-novel. Therefore the interpretation of this novel is possible only through employing methods of genre-strategies.

CSORBA BÉLA

**RÁOLVASÁSOK ÉS ARCHAIKUS NÉPI
IMÁK TEMERINBŐL***Incantations and archaic folk prayers from Temerin*

Két részből álló szövegközlésem 20 – zömmel pogány tudattartalmakat őrző – ráolvasást és 10 középkori gyökerű, archaikus keresztény imádságot tartalmaz az 1970–90-es években folytatott gyűjtéseim alapján. Függelékként közlöm az ún. aranymátyánk 19. századi helyi énekeskönyvben megőrzött változatát is.

Kulcsszavak: ráolvasások, archaikus imák, aranymátyánk

Ráolvasások

1. Tejfog kihullásakor a kisgyereknek visszakézből a bal válla fölött a kuckóba (vagy más néven a kemenceszurgyékba) kellett dobni a fogacskát az „egereknek” az alábbi mondóka kíséretében:

Egér, egér, kiséger,
Van-e fogad hófehér?
Adok neked csontfogat,
Adjál nekem vasfogat!

Csorba Jánosné sz. Hegedűs Mária (1904)

2. Tyúksegg gyógyításakor

Újholdkor mondjon el három mattyánkot, három üdvözlégyet, egy hiszékéggyet. Kezivel söpörje a lábát vagy kezit, vagy azt a testrészt, ahun a tyúksegg van, és mondja:

Újhold, új királ,
Nálad lakadalom áll,
Hivatalos vagyok oda én is,
De én nem mēgyēk,
Ėkūdōm a tyúkseggēmet.

Micsutka Istvánné sz. Tóth Erzsébet (1917)

3. Ugyanarra

Újhód, új királ,
Nálad lakadalom áll,
Engem hínak vendégsígbé,
Nekem is van, nem mëhetek,
Még éntülem el nem mënnek,
Új hód, új királ!

Csorba Jánosné sz. Hegedűs Mária (1904)

4. Árpa gyógyítása

Az ereszet alá kivezetik, egy asszony kést visz ki, akiné a kés van, mondja:
Árpa van a szémedén.

A másik mondja:

– Hazudsz!

Ezt háromszor mondják, akkor elmúlik.

Badó Jánosné sz. László Margit (1925)

5. Szeplőre

Köpjön hármát, oszt mondja: Fecskét látok,
Szeplőt hányok!

Micsutka Istvánné sz. Tóth Erzsébet (1917)

6. Hideglelés ellen

Újság hasamba,
Hideglelés pokolba!
(Ha valami újat ettek abban az évben.)

Lukács Mihályné sz. Pálkás Mária (1906)

7. Szemmel verés ellen

Öregapónak is megverte a széme a gyereket. Nagyon erős vót a nézése.
Általába azokra mondták, akinek összenyót a szemöldöke. Mielőtt még akar-

ta nézni a gyermekét, háromszó rácsapkodott a kalappā, hogy nehogy megverje szemmē. És azt mondta.

– Pü, pü, pü csunya!

Háromszó. És háromszó köpött. Van, aki a disznókat is így nézi.

Varga Mártonné sz. Varga Ilona (1928)

8. Ugyanarra

Hogy nē verje meg szemmel, azt köllött mondani.

– Pü, pü, pü, kijópēcs a szēmedbe, kijópēcs a szēmedbe, kijópēcs a szēmedbe!

Ezt úgy köllött mondani, hogy nē vēgye észre a másik. Azé a kījó, mer a kījó az ördög. Hát Évának is ő adta az almát!

Répási József (1906)

9. Ugyanarra

Aki szemverérésbe vót, annak a fejire tettek tányírt. Mérték bele vizet három kanállá. Mēgmosták a szēmit mēg a kezit. Aztán átmérték a vizet. Ha szaporodott a víz a tányírba, akkó mēg vót szemmē verve. Akkó három kanálval mérték az ajtó sarkára, oszt mondták:

– Oszlassa szét zatyaiszten! – első kanálná.

– Oszlassa szét fiúiszten! – második kanálná.

– Oszlassa szét szentélek úriszten – harmadik kanálná.

Gajó Viktória (1910)

10. Ugyanarra

Ösmeri a Kis. K. Andrist a másik utcába? No, azok sokat hordták a kislányukat. Arra, ha valaki ránézett, azt rögtön megverték szemmel. Kinyaltam a kislány szēmit, magamban elmondtam az imádságot:

Mikor Jézus fölüt a márványköre,

Ára ment három szűzlány.

Az egyik azt mondta:

– Édēs Jézuskám, szébb vagy tē a holdvilágnál.

A másik azt mondta:

– Édēs Jézuskám, szébb vagy tē a fényes napná.

A harmadik aszonta:

– Édēs Jézuskám, szébb vagy tē a ragyogó csillagná.

Ára mēnt a Szüzanya, Mári(j)a:

– Mi lelt,édes, szent fi(j)am?

Ēre mēnt három szüzléány.

Az égggyik azt mondta,

– Édēs Jézuskám, szebb vagy te a holdvilágná,

A másik aszonta,

– Édēs Jézuskám, szébb vagy tē a fínyēs napná,

A harmadik aszonta,

– Édēs Jézuskám, szébb vagy tē a ragyogó csillagná.

Ekkor a Szüzanya ēmēnt a Jordán vizéhēz,

Hozott Jordán-vizet,

Azzal mēgmosta az arcát neki(j)e...

Beleöntöttem három kanál vizet ēgy pohárba, avval mēgmostam a kislány szēmit, aztán visszamértem a vizet a másik pohárba. De előbb a söprűről vöttem lē ēgy szálat, azt mēggyujtottam és belemártottam a vízbe, mikó má kimértem. Mikó visszamértem a vizet, mindig több vót, mind elősször, onnan tudtuk, hogy mēg van verre szēmmel. Álatokat is mēg lēhetētt verni. Azokat is ezzel az imádsággal gyógyítottam, csak nem mértem rá vizet, hanem köröszötöt vettem a hátára háromszó annak a disznónak vagy malacnak.

Micsutka Istvánné sz. Tóth Erzsébet (1917)

11. Ugyanarra

3 miatyánk, 3 üdvözlégy, egy hiszekegy.

Fölajánlom azokér a lelkekért, kik szenvedésben szenvedtek és meghaltak.

Szív megszerette és szem megverte,

Szüz Mária türölje el. Dicsőség!

Az anya mosdassa meg, és az alsóneművel törölje le (a gyereket).

Micsutka Istvánné sz. Tóth Erzsébet (1917)

(Örse néni 1987 nyarán egy papírcédulán juttatta el hozzám a fenti szöveget.)

12. A tejhaszon biztosítása

(Szent György-napkor) A juhászok feleségei főkétek reggel, oszt szédtek a harmatot:

- Hagyok is még viszék is!
- Hagyok is még viszék is!

Badó János (1919)

13. Vajköpülő ráolvasás

Falu végén hasas lány,
Bizony, nem eszik,
Bizony, nem eszik,
Hacsak meg nem betegszik.

Vígi Sándorné (1905)

14. Ugyanannak másik változata

Szüleimnél is divatos volt egy mondóka a vajkészítésnél:
Falu végén egy vastag lány
Írót, vaját kíván,
Addig meg sem születik,
Míg ebből nem eszik.

Barna Magdolna (....)

(1986-ban levélben hozzám eljuttatott szöveg.)

15. Tojáshaszon biztosítása

(Luca-napkor) Éjfél előtt fél tizenkettőkor kiment a háziasszony egy pendelbe, oszt megkotorta a tyúkólba a tyúkok alját piszkafával:

Tojj, tyúkom, tojj!
Ha nem tojsz, kotolj!

Sándorné Jankovich Erzsébet (1908)

16. Ugyanazzal a céllal:

Tyúkjaim, tyúkjaim,
Nekem tojzatok,
Sokat tojzatok,
A szomszédasszonynak még szarjatok!

Tóth Katalin, (Hegedűs Ágnes gyűjtése)

17. Kotlóstyúk biztosítása Luca-nap éjjelén:

Édes tyúkocskám, ne csak tojj-tojj,
Hanem koty-koty-kotty!

Vígi Sándorné (1905)

18. Felhőszlatásra

Háromszó keresztet vetünk a zivatar felé:
Oszlassa el az atyaisten,
Oszlassa el a fióisten,
Oszlassa el a szentlélek úristen!

Csévári Jánosné Góbor Teréz (1902)

19. Fájdalom ellen

1937-be vagy 38-ba hallottam Kis Varga Misa bácsitól (nádtetőkészítő):
Háj, háj, háj,
Nyúlhájj, daruháj,
Ha meggyógyul, majd nem fáj,
Ebzsír, kutyaháj,
Szúnyogfaggyú, kutyamáj,
Úgy meggyógyul, hogy nem fáj,
Meg is gyógyul, nem is fáj,
Hónap reggelre nem is fáj!

Kovács Ferenc (1925)

(Az adatközlő saját lejegyzése alapján, 1979)

20. Rossz szellemek ellen

A ház minden sarkát megszentölni, közben ezt az imát mondani:

Üdvözítő Jézus Krisztus,
Üdvözítsd az én lelkemet,
Dicsérhessem szent nevedet!
Hol vagy, te kegyelmes isten?
Bűnös vagyok, uram, istenem,
Lelkem, testem keresztemben,
Te akarsz engem elveszíteni,
Jézusom, reményem,
Jézusom, szép koronám,
Juda nemzetségivel,
Sátánok, távozzatok tőlem!

Horváthné sz. Koperecz Ilona (1914)

Ádám István lejegyzése, 1997.

Archaikus imák

1. Én lefekszek én ágyamba,
Mind Úr Jézus koporsójába,
Egyik angyal őrizzen éjfélig,
A másik hajnalig,
A harmadik halálom órájáig!

Jakubecz Istvánné sz. Ferenczi Borbála (80), 1983

2. Én lefekszem én ágyamba,
Mind Jézuska koporsójába,
Őrizz, angyal, éfélig,
Mária virradatig,
Jézus Krisztus örök hétig.

Geroné sz. Óvári Marcella (75), 1983

Lejegyezte: Majoros Erzsébet

3. Én lefekszek én ágyamba,
Mind Úr Jézus koporsóba,
Velem legyen három angyal,
Egyik őriz, másik vigyáz,

A harmadik szívembe lakozik.
Karomon karangyal,
Számba szent kenet,
Úr Jézus, légy mellettem!

Gajó Viktória (73), 1983

4. Estéli imádság

Én lefekszék én ágyamba,
Mind Úr Jézus koporsóba,
Fejem fölött a szent kereszt,
Szívembe van piros vér,
Ez álltasson, ez szolgáljon
Éccakának idején.
Mire már bösötétédett,
Kérlek, teremtőm, tégedet.
Mutasd szokott őrzősd,
Jézus, örözz éfélig,
Szűz Mária viradtig,
Krisztus Jézus mindettig!

Micsutka Istvánné sz. Tóth Erzsébet (66), 1983

5. Én lefekszem én ágyamba,
Mint Úr Jézus koporsóba,
Fejem fölött három angyal,
Egyik őriz, másik vigyáz,
A harmadik lelkem várja.
Kelj föl, kelj föl, szép Szűz Mária,
Mert megfogták kis Jézuskát,
Keresztfára feszítették,
Három vasszöggel fölszögezték,
Lecseppent három piros szent csepp vére,
Odamentek az angyalok, fölszedték,
Ólomtányérba tették,
Menyeknek dicsőségébe fölvitték.
Én kilépek én ajtómon,
Nytva látom menyország ajtaját,

Kívül aranyos, belül irgalmas,
 Benne látom szép Szűz Máriát,
 Szent térgyín térbetyül,
 Szent könnyökin könnyököl,
 Szent írást olvassa,
 Szent misét hallgassa,
 Körül kereszt engemet,
 Őrizd, angyal, lelkemet,
 Őrizz, angyal, éjfélíg,
 Mind Úr Jézus mindéltig,
 Szeplőtelen Szűz Máriának,
 Ammen!

Ádám István (22), nagyanyjától, néhai Samu Rozáliától (sz. 1892) tanulta,
 kérésre jegyezte le 1983-ban.

6. Én lefekszem én ágyamba,
 Mint Úr Jézus koporsóba,
 Három angyal a fejem fölött,
 Egyik őriz, másik tanít,
 A harmadik Isten útjára igazít.
 Kelj föl, boldogságos Szűz Mári(j)a,
 Megfogták a Krisztus Jézust,
 Körösfára feszítették,
 Három csepp vére elcseppent,
 Az angyalok fölszedték,
 Krisztus Urunk elejbe vitték.
 Krisztus Urunk azt felelte,
 Aki este-reggel ezt az imádságot elmondja,
 Hét halálos büntől mosodik lelke,
 Dicsértessék a Jézus Krisztus, ammen!

Csányiné sz. Szakál Teréz (85), 1983
 Majoros Erzsébet lejegyzése.

Megjegyzés: Az adatközlő reggeli imaként is használta, olyankor a szöveg első két sora módosult:

Én felkeltem én ágyamból,
 Mint Úr Jézus koporsóból...

7. Én ěfekszěk ěn ěgyamba,
Mint Űr Jězus koporsóba,
Szěmba szent kezed měgtartson.
Mári(j)a, szól a kakas,
Mert megfogták szent fi(j)adat,
Kěrěsztfěra feszítěttěk,
Hěrom csěpp věrit csěppentěttěk,
Azt az angyalok mind fõlszědtěk,
Krisztus Űrunk elejbe vittěk.
Krisztus Űrunk azt felelte,
Aki ezt az imědsěgot minděn este elmondja,
Měg lesz minděn halělos bűne bocsějtva.
ěn ľfekszěk ěn ěgyamba,
Mint Űr Jězus koporsóba,
Hěrom angyal űriz ěngěm,
ěggyik ějfělig, a měsik hajnalig,
A harmadik halělom űrějěig.
Amměn.

Csěnyi Ferenczně sz. Pecze Katalin (68), 1983

8. ěn ľfekszěm ěn ěgyamba,
Mint Jězuska koporsóba,
Hěrom angyal űriz ěngem,
Az egyik űriz ěfělig,
A měsik hajnalig,
A harmadik halělom űrějěig.
Kelj fel, Měria, kelj fel,
Kis Jězust elfogták,
Hěrom csepp věre elcseppent,
Az angyalok felszědtěk
ěs kehelybe elvittěk.

Vargěně sz. Kasza Ilona (80), 1983
Majoros Erzsěbet lejegyzěse

9. ěn ľfekszěk ěn ěgyamba,
Mind Űr Jězus koporsóba,
Hěrom angyal mellettěm áll,

Eggyik őriz, a másik vigyáz,
 A harmadik a lelkem várja.
 Szól a kakas, kelj föl, Márja,
 Mer megfogták Krisztus Jézust,
 Körösfára feszítették,
 Egy csepp vérét cseppentették,
 Az angyalok föszedték,
 Krisztus Urunk elejbe vitték.
 Krisztus Urunk azt hatta,
 Aki ezt reggel-este emondja,
 Velünk leszen a Paradicsomba!

Badó János (78), 1997. Nagyanyjától, Mosó Brigítától tanulta.

10. – Elmondok egy cifra imádságot!

Kiállok a pitvarajtóba,
 Látok egy májfát,
 Májfának levelit,
 Levelinek ágát,
 Ágának bimbóját.
 Bimbójábú lett a Mária,
 Máriábú lett a Jézuska.
 Aki ezt az imádságot
 Évés előtt, évés után emondja,
 Az jut a mennyországba.
 Ammën!

Kapok három dinárt!

– Gyerëkkoromba anyámtú tanútam. Gyütt egy oan öreg vándorló kúdús,
 oszt ezt imádkozta mindën kapuba. Nem vëtte észre sënki së, hogy ez nem
 szent imádság. Ez egy huncut kúdúsimádság vót.

Mészáros „Kabács” József (65), 1976

Függelék

A temerini Mária-társulatosok kéziratos énekeskönyve, amit az 1850-es évektől egészen a századfordulóig gyarapítottak újabb bejegyzésekkel, megőrizte a középkori gyökerű ún. aranymiatyánkot is, amit itt azért érdemes közölni, mert néhány motívuma az archaikus népi imádságokban is felbukkan.

Arany Miatyánk

1. A Minden ható Atya Istentől öröktől fogva el volt határozva hogy a mi Áldott közben járonk, a Boldogságos Szűz Annya Mária fájdalommal, szomorúsággal és keserőséggel legyen el választva szerelmes szent fiától, a megváltó Úr Jézus Krisztustól,

2. Nekem leg kedvsebb fiam Jézus, Mit fogsz te tenni Virág vasárnapján, legkedvesebb anyyam, neked Mindjárt meg mondom, én nagy király leszek, dicsőségesen be megyek jeruzalembé, inteni és tanítani fogom a népet, Atyam törvényére, és hirdetni fogom a megváltás Új szövetségét,

3. Nekem leg kedvesebb fiam Jézus, mi leszesz te azon a szent Hetfűn, leg kedvesebb Anyám azt én mindjárt meg mondom, neked, én gyenge és beteg leszek, engem többé senki sem fog tisztelni, senki sem segít a templomhoz jární,

4. Nekem leg kedvesebb fiam Jézus, mit teszel te azon a szent kedden legkedvesebb anyam én azt neked mindjárt meg mondom, én egy szegény vándor leszek, és vándorolni fogok egyik városból a másikba, és éjjelenként nem fogom fáradt fejemet álomra hajtani.

5. Nekem legkedvesebb fiam Jézus, mit mívelsz te azon a szent nagy szerdán és az egész nagy hétben, leg kedvesebb Annyam azt én neked mindjárt meg mondom, én fel megyek az olajfák szent hegyére, álom nem jövend szemeimre, a nagy félelemnek miatta, kísértetni fognak egyik Birótól a másikhoz Annástól Kaifáshoz Kaifástól Herodeshez, és Herodestől pilátushoz,

6. Nekem leg kedvesebb, fiam Jézus, mit mívelsz te azon a nagy és szent Zöld Csütörtökön, legkedvesebb Annyam, én azt neked mindjárt meg mondom Ám a hamis júdás el fog adni harmincz ezüst pénzért,

7. Nekem leg kedvesebb fiam Jézus mit fogsz te mívelni nagy pénteken, leg kedvesebb Annyám én azt neked mindjárt meg mondom, én fel leszek feszítve egy magos keresztfára három rettentő vas szeggel kezeimen és labaimon, át verve oda egy vitéz lándzsával keresztül döfi oldalamat, abból vér és víz fog folyni, Attyám pedig küldeni fog két ápolót, úgy mint szent Jánost és szent Jozsefet, a kik engem a gyász kereszt fáról le vesznek, te kedves Anyam, rám fogsz nézni szent szemeiddel meg mosol engem szent könnyeiddel, és szent hajaddal fogod törölni véres testemet, én pedig halva fogok feküdni a szombat estvéjéig, mint alvó kisdéd az ő Bölcsőjében,

8. Nekem leg kedvesebb fiam Jézus mit fogsz te mívelni nagy szombaton, leg kedvesebb Annyám, én azt neked mindjárt meg mondom én egy mély sírban fogok feküdni egész a húsvéti szent napig mialatt le fogok szállani poklokra, azt ott rám váró lelkeket ki szabatítandóm, és fel támadva magammal viszem őket az én Attyám országába Be végzett nagy munkám diadal jeléül, és az Üdvösség örömeke örökké fog zengeni az egek egeiben.

Mondá erre a boldogságos Szűz Mária, azon halandó kí e szent joslatokból álló Arany Míatyánkot egy szer vagy többször át imádkozza, és meg emlékszik az én hét fájdalmamra, és leg kedvesebb fiam kín szenvedésére, és halálára, az nem lesz el felejtve az egekben, életében minden kérése meg hallgattatik, holta után pedig lelke az Isten előtt fog ragyogni az örök Üdv fény sugarában, melly a végtelenségig nagyobbodni fog mind örökké, ammen.

INCANTATIONS AND ARCHAIC FOLK PRAYERS FROM TEMERIN

This material presents authentic folk texts I collected between 1970-1990. It is in two parts: the first part contains twenty incantations predominantly with paganistic content of consciousness and the second ten archaic Christian prayers whose roots go back to medieavel times. It is supplemented with the text of the *aranymíatyánk* (golden Pater noster) found in a local hymnbook dating from the 19th century.

Keywords: incantations, archaic prayers, *aranymíatyánk* (golden Pater noster)

HÓZSA ÉVA

NAGYÍTÁSOK ÉS IMPULZUSOK

*Irodalmunk (kontextusra is kiterjedő) vizsgálódásai**Enlargements and Impulses – Researches into our literature (covering context as well)*

A tanulmány a kortárs vajdasági magyar irodalom néhány szövegének néhány aspektusát vizsgálja. A kutatás középpontjában a huszadik század kilencvenes éveinek mikrorészletekben gazdag „prózai archívuma” áll. A szubjektum szempontjából fontos szerephez jutnak az identifikációs minták, a közeli és távoli nézőpontok.

A tanulmány virtuális mottója egy újabban előkerült 1903. évi Csáth-rajz, amelyhez az újabb öskutatás pozíciója kapcsolódik, majd a vizuális identifikáció és a fragmentáltság megközelítése kerül előtérbe. Fontos szerepet kap a vertikális világmodell, illetve mozgáspálya és a mítoszi dimenzió. A kulturális kontextus vonatkozásában kiemelkedő jelentőségű a kép. A vizsgálat néhány konkrét szövegrészlet értelmezésére is kitér.

Kulcsszavak: mottó, mitopoétikus világmodell, merőleges skála, háborús és kulturális kontextus, növényi lét, vizualitás, köznap fió, kívülállás, határ, önazonosság.

Előkép(zelet)

A mottó elmaradt, viszont *virtuális* mottónak tekintem a nemrégiben előkerült 1903. évi Csáth-rajzot, amelynek címe: *A művész és a Bölcsészlet*. A háttér igazi *marginális táj*, metaforikus kellékekkel: erdőszél, amely a *Találkoztam anyámmal* című Csáth-novella búcsújának helyszínét, az erdő szélét idézi, a művészfigura mögött pedig alul a peremvidékhez illő, konvencionális temető látható (lásd erdő–település, ismeretlen–ismert, fent–lent, öreg–fiatal, örökérvényű–lokális, időtlen–halandó, diakronikus–szinkronikus aspektus, a Más–a Másik ellentét¹).

A Bölcsészlet testével fedi el a fatörzset (a mitológiában ez lehetne a tudatos realizáció²). A Bölcsészlet tehát eltakarja az egyes/egyedi fát, ily módon találkozik a művésszel (vö. a Lévinas által értelmezett szemtől szemben helyzet), akinek szakállja ugyan jelzi másságát, ám a társadalomba tartozókhoz illő, begombolt zakójú, modern polgári öltönyt visel. A Bölcsészletnek ellen-

¹ Vö. Meletyinszkij, Jeleazar (1988): A mítosz poétikája. Budapest, Gondolat

² Sz. A Tokarev / Hoppál Mihály (szerk.1988): Mitológiai enciklopédia I. Budapest, Gondolat, 253. l.

ben Michelangelo-nézőpontú Isten-arca van. Torzonborz, ősz szakállú, a görög filozófus(ok)ra emlékeztető öregember, ősi öltözékben, a vertikálitással kapcsolatos, a társadalomba semmiképpen sem tartozó, patetikus/didaktikus szerepet betöltő, testesebb figura, aki felé a művész civilizált kézfogással közeledik. A látszólag lineáris dimenzióban megvalósuló üdvözlő találkozás látomásszerűvé, a Bölcsészet (mondhatni) mitikus öreggé válik, mégpedig archaikusságával, idő-koordinátaival, a mitopoétikus jelentések rendszerbe szervezésével³ válik azzá.

Az archaizmust mint külön nézőpontot Manfred Frank is megemlíti a modern mítoszfeldolgozásokról készült tipológiai áttekintésében (*Brauchen wir eine „Neue Mythologie“?*⁴), melynek konklúziójában megállapítja: „Mint ahogy minden tudományban, oly módon a mito-lógiában (tehát: a mítoszok tudományában) is olyan előzmények alapján állapítható meg a kutatás tárgyának (a mítoszok) határvonala, amelyek a teória szintjét érintik, és nem a tapasztalati valóság körébe tartoznak: Az igaz mítoszdefiníció ezért olyannyira kevés, mint az emberi lét igaz definíciója.”⁵

Manfred Frank a továbbiakban közelebből vizsgálja a mítosz fogalmát, történeti/eszmetörténeti dimenzióját, kritériumait, funkcióját (különösen a romantika mítoszmentő törekvését, az antik hagyományt, az akkori Dionüszosz-reneszanszot, a mechanikus világképet, a korai szocializmust, az utópiát, a nemzeti gondolatot, a kanti „tisza ész” kritikája mint az Új Mitológia előterét, a nietzschei fordulatot, a szimbolikus formákat, a torzulásokat és azok következményeit, az ideológiakritikai vonulatokat stb.). Nagy szerepet tulajdonít a *szent* fogalmának, annak, hogy hogyan alakul ki, majd törik meg a *társadalmi realitás* és a *szent* „üdvözlő” kapcsolata, amely már az említett Csáth-rajzból is *kilátható*. Legfontosabb kérdése azonban az, hogy szükségünk van-e az Új Mítoszra, és ez a kétely, majd a nemleges válasz körüljárása éppen a két Németország meglétének végnapjaiban válik ismét aktuálissá.

A Csáth-rajzon a művész nem marad alul, inkább kétféle tapasztalat, két eltérő kor/kultúra világlátása, kíváncsisága, emocionalitása találkozik és differenciálódik itt, mondhatni, a kétféle univerzum „centralitásának irreális

³ Szilágyi N. Zsuzsa (1997): A mitopoétikus és a nyelvi világmodell W. Shakespeare *A vihar* című drámájában. In: Értéktudat az ezredvégen. Budapest, Hungarológia 11. Szerk. Cseke Péter, 137–157. l.

⁴ Manfred Frank (1989): *Kaltes Herz. Unendliche Fahrt. Neue Mythologie. Motiv-Untersuchungen zur Pathogenese der Moderne*. Frankfurt am Main. Suhrkamp Verlag, 95. l.

⁵ Uo. 96. l. (ford. H. É.)

mértéke” jut kifejezésre. A művész és a Bölcsészeti tisztes távolságban állnak egymástól. A szintkülönbség a művészi közeledés és ráismerés gesztusa által átértelmeződik, feloldódik,⁶ szakrális és profán kommunikációjának új lehetőségei vetődnek fel.⁷

A Bölcsészeti a képzőművész „modelljévé” is válik,⁸ a rajz bal sarkába kerülő, vidéki temető pedig a végesség hiányát jelzi. A művész egyedisége a személyes viszonyulásmódban rejlik, abban, ahogyan a szubjektum a Bölcsészethez/az általa közvetítetthez viszonyul.⁹

A modern kor művésze az archaizált Bölcsészettel találkozik. A „nem-helyen” sétáló, érzékelhetővé váló képmás-Bölcsészettel („transzcendentálja a Másik epifániáját az arcan”¹⁰) az élet és halál, a természeti és társadalmi lét határmezsgyéjén *valamiről* kommunikál.

Öskeresés és ősi jelentések – viszonyulások

Az *Ákácok alatt* című antológia első részében szerepel a kortárs pozícióból már kevésbé befogadható *Gonosz álmom* című Farkas Geiza-novella, amelyben a lovagvár termében, a karosszékekben emlékező, majd álmodó elbeszélő meghallja a vezér szájából a testvérgyilkosra visszadörgött átkot, az „ős” szót, és ennek következtében közvetlenül ébredése előtt (az ödipuszi nyomozás, viselkedés¹¹ analógiájára) önmagára ismer: Káin volt, nem más.

Az öskeresés az újabb vajdasági irodalomban sokszor, sokféleképpen nyilvánul meg. Már a kötetbe szerveződés előtt ismertté vált Tolnai Ottó köztességben mozgó, lebontható, átváltozó, megsokszorozódó, almáriumfiókba kerülő mitikus Ómama-hőse, aki a mítoszok Ósanyájához hasonló, női princípium. Vitéz Mária, az anyai dédanya a modell, ám a fiktív nőalak újra és újra eltávolodik az eredeti mintától.

⁶ Hizsnay Zoltán (1997): Talamon Alfonz barlanguniverzuma. Kalligram. 10. 1997. október, 6–7. l.

⁷ Illés László (1995): Elbúcsúztatható-e a „fausti ideál”? In: Mítosz és utópia. Irodalom- és esztétikatanulmányok. Szerk. Illés László és József Farkas. Budapest, Argumentum Kiadó, 341. l.

⁸ Vö. Dragan Velikić (2005): Artisti i modeli. In: Pseća pošta. Novi Sad, DOO Dnevnik – Novine i časopisi, 9. l. (A szerző 2003. évi cikke a következő problémát járja körül: 1904-ben, tehát a Csáth-rajz keletkezését követő évben következett be James Joyce szemléletváltása a *triviális dolgok* jelentőségéről, amely az Ulysses megírásához vezetett.)

⁹ Emmanuel Lévinas (1999): Az arcon túl. In: Teljesség és Végtelen. Tanulmány a külsőről. Fordította: Tarnay László. Pécs, Jelenkor, 214. l.

¹⁰ Uo. 215. l.

¹¹ Gottfried Gabriel (2006): Hogy mik nincsenek? Fiktív entitások-e az irodalmi alakok? Fordította: Scheibl György. Helikon, 2006. 3. 205. l.

A művész- és tudós-ösök keresése, a rekvizitumok elmozdítása a háborús években ebben a térségben fontosabb lett, mint máshol. A kilencvenes évek vertikális mozgáspályáinak megnyitásával erőteljesebbé vált az előképek/előszövegek keresése (Kosztolányi, Csáth, Danilo Kiš, József Attila, Pilinszky, Koncz, Domonkos István, a régió és Közép-Európa kulturális/történelmi múltja, a vajdasági festők és képeik, Wittgenstein stb.). Tolnai *Koncz* című versében a Csáth-féle Bölcsészethez hasonló figura konstruálódik, aki hadvezér (Napóleon, Julius Caesar), tudós (Galilei és Bolyai, Ciolkowski és Tesla) és szent (odaadó betegápoló) egyszerre. Eleinte belehelyeződik a kisvárosi közegbe, a hercegovinai dohány isteni okkerének dimenziójába, végül átjut a mitikus időbe.

Az öskeresés ezek szerint a lírától sem idegen. Pap József *Kortárs festőimről*¹² című haikuciklusa például időnként átsiklik az öskereső konstellációba, a festők témái (helyi színei?) mitizálódhatnak (Nagy Sívó pl. öse szemével festi pusztuló tájait, D. Nonin ikont konzervál, vagyis a szöveg az *ikonikus konstans* fogalmát hangsúlyozza¹³ stb.).

A huszadik század kilencvenes éveitől megszaporodnak az önéletrajzi szövegek, a családi „magánmitológiák” (például Vasagyi Mária, Deák Ferenc művei). Németh István *Házioltárában* Öregapa saját képére teremtette kertjét, paradicsomát (főként rózsafajt, szőlőfajtát), amelyet a maga gyönyörűségére nevelt, a méhek pedig titokzatos módon megszelídítették.¹⁴

Az ösök keresése vagy az elfelejtett *ősi jelentés* feltárása is többnyire csak fragmentált származási viszonyrendszert eredményez.

Infantilisság, vizuális önazonosság és a kilencvenes évek háborús kontextusa

Lovas Ildikó *Gránátalmával a bőjt idején* című novellája a kezdethez, a tavaszi növényi burjánzáshoz, a panteisztikus dimenzióhoz, ám még inkább valamiféle ösbűnhöz, sárgaság-virushoz, a gyomnövények elterjedéséhez és a félelemhez kapcsolja a meteorológiai állomás 1999. évi bombázását. A novella egyik félelem-hasonlata így hangzik: „Szétterjedt a félelem, akár a kutyatej.” Először nem is veszi észre az elbeszélő a jósjelet, nevezetesen, hogy megint mindent betemet a városban a kutyatej, noha a véletlenül szétta-

¹² Pap József (2006): Ráadás és maradvány. Újvidék. Forum Könyvkiadó, 62–68. l.

¹³ Hans Blumenberg (1986): Die Verzerrung der Zeitperspektive. In: Arbeit am Mythos. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 165. l.

¹⁴ Németh István (1996): Házioltár. Szerelmes krónika. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 69. l. és 70–71. l.

posott növény hatására intenzíven tör fel benne a bombázás évének emléke. Eszébe jut, hogy egy éve, 1999 áprilisában egy vagy akárhány nő kirohant a meteorológiai állomás melletti házból, teste alá teperte gyermekét, arccal fordult a kutyatej közé. Az elbeszélő identitás-kereső reflexiói következnek: „Arcán szétfolyt a fehér nedvesség. Miközben az éjszakát természetellenes világosság fényesítette. Nem házuk ablaka világított, amelyből kifutottak, hanem maga a ház. És mintha semmi se történt volna.

Ki érti ezt?

Az idén is ugyanannyi a kutyatej, és mintha egyfolytában beletemetnének arcunkat. Ha kiszállok az autóból és talpam alatt zizzenve, mégis felnyög egy szál pitypang, mintha hasalnék benne. Nem történt feloldozás.”¹⁵

A kutyatej (szinonimája itt: a pitypang¹⁶) vidéki növényi *kép*, amely az alárendeltséggel, a megtapasztalt marginális léttel, a fénylő pusztulással, a bűnnel áll kapcsolatban. Tolnai Ottó Berlinben fogant *Szög a nadirban* című kötetének (*Kovács Antal naplója*) zárata szintén a pitypang megérésének látványával hozza összefüggésbe a halált. Az említett szövegek ellenszövegeként olvasható, pl. Nagy Abonyi Árpád *Amszterdam* című *rövidprózája*. Az elbeszélő a turisták közé keveredik az őserdőre emlékeztető virágpiacon, amelynek nemesített dísznövényei agresszív hatást gyakorolnak a távolból érkezett szemlélőre, az amarillisz- és tulipánhagymák között majdnem orra bukik, a vadkender látványa viszont a növényi misztikát hívja elő. A narráció növény és ember (vizuális) kapcsolatát, a kulturális azonosság, valamint a kiszolgáltatottság problémáját fürkészi. A növényi élet megvan emberi élet nélkül is, szelíd és lassú erő, „amely az avatatlanok számára végzetes lehet”¹⁷.

Túlvilági átkelés, „alvilági játékok”, pankráció¹⁸

A kilencvenes években egyre gyakoribb metafora az út megtételéhez szükséges csónak, a vertikális világmodell halál- és feledés-aspektusú megközelítése, a köztesség kiemelése. Németh István ezredvégi följegyzései a *Lélekvesztőn* címet kapták (2002).¹⁹ A kötet manipulatív hőse a „névtelen-

¹⁵ I. m. 36. l. és 38–39. l. In: Lovas Ildikó (2001): *Via del Corso*. Novellák. Orpheusz Könyvek

¹⁶ Vö. Penavin Olga (2002): *Bácskai és bánati (népi) növénynevek*. Szerk.: Láncz Irén. Újvidék, Forum Könyvkiadó

¹⁷ Nagy Abonyi Árpád (2003): *Amszterdam*. In: Huszonnyolc Couleur totál. Zenta, zEtna, 144. l.

¹⁸ Utalás Roland Barthes mítosz-felfogására. Vö. Paul de Man (2006): *Roland Barthes és a strukturalizmus határai*. Helikon, 2006., 1–2., 32–33. l.

¹⁹ Németh István (2002): *Lélekvesztőn*. Följegyzések az ezredvégről. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 187–189. l.

ségbe burkolózó” Nagy Animátor (*Hetvenkilenc nap*), akiben ristici rendezői energiák feszülnek, aki látszólag „spontán” valósítja meg légi és földi rendezvényeit. Virággal, koncertekkel, élőlánccal, célpontos röplapokkal, kitűzőkkel, valamint ékesszólással szegül ellen a háborús Ösgonosznak. Előadásaiból mindenkor hiányzik a zűrzavar és a pánik, amely például az első újvidéki robbanások után uralkodott. *Akkor* az erkélyek alatt – a néző szempontjából – minden süllyedő hajóra emlékeztetett. *A sötétség óceánján* című Németh István-szövegben²⁰ az elbeszélő a vonatablaktól szemléli egy nyári éjszakán a tanyává vedlő láthatatlan bárkákat, amelyek óceánjáróvá szeretnék magukat visszaálmódni. A bárka-süllyedéshez, a hajótörés víziójához tehát hozzátartozik a szárazföldi néző figurája, amelyet Hans Blumenberg kutatott, és amelynek konfigurációját Lucretiustól (*A természetről*) származtatta, a létezésmetaforikában pedig a hajóút és a színjáték alaptémái közeli rokonságát mutatta ki.²¹

A Nagy Animátornak irodalmi/lírai fogantatású rokona is van, a Ludasmező lakatlanságát előidéző nagy Rendező (Gulyás József: *Ludas*²²). A pusztuláselv, a személyiség pusztulása és a politikai-ideológiai hatalomtól való rettegés tehát színészkedésbe, színházi látványba, idegi ziláltságba torkollik. Radomir Konstantinović szerint (*A vidék filozófiája*) a pusztulás általi teremtetéstől való paradox félelem következtében *hangsúlyozottan infantilis mitológia keletkezik* (a fényes pusztulás infantilisán romantikus mitológiája), amelynek a hontalanság szinte központi egyesítő motívuma, sőt a vidéki szellem elfogadja a személyiség misztifikált bűnösségét, nagy formátumúvá fokozza a vásári színház „szörnyűségeit”. A „teátrális” személyiség, aki a misztifikáció során önmaga számára is csak tárgy marad, színész ezen a színpadon, de közönség is, akinek a tárgy meg akar mutatkozni, a pusztuló személyiség erejének mítosza összefűzi az anarchiát a zseniális luciditás motívumával.²³

A spontán animátor misztifikálása még hangsúlyozottabbá teszi irodalomértésünkben a külsődlegesség elvét. Az animátor rögtönzött utasításaival – mint önmagának való látvánnyal – „a szellemtelenség peremét” hangsúlyozza.

²⁰ Németh István (2000): Ima Tündérakért. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 176. l.

²¹ Hans Blumenberg (2006): Hajótörés nézővel. Metaforológiai tanulmányok. Fordította: Király Edit. Budapest, Atlantisz, 187–189. l., 69. l.

²² Gulyás József: Forradalom és nagymise (Új versek). Szabadka, Grafoprodukt, 2006., 110. l.

²³ Radomir Konstantinović (2001): A vidék filozófiája. Fordította: Radics Viktória. Újvidék – Budapest, Forum Könyvkiadó – Kijarat Könyvkiadó, 58–60. l.

Reflexív mozgékonyág

A kontextus kutatása felszínre hozza a töredékesség, az újra és újra félbe-maradt idő problémáját is, amelyet Juhász Erzsébet *Telepen élni* című esszéje (1993) Krasznahorkai László *Sátántangójának* telepével, az örökkévalóság mozdulatlan gömbjében bohóckodó idő egészével állít párhuzamba és/vagy ellentétbe.²⁴ Az esszé az egyéni veretű, a groteszkbe hajló sorskérdéseket és a kulturális önazonosság problémáját emeli ki. A kilencvenes években keletkezett Juhász Erzsébet-szövegekben az egyéni utakra, metamorfózisokra, valamint egyre inkább a törmelék-látványokra²⁵ összpontosíthat az olvasó (vö. *Senki sehol soha*, 1992).

A kiemelt szöveghelyek többnyire arra utalnak, hogy a huszadik század kilencvenes éveinek vajdasági magyar prózája a mikrorészletek *kinagyításában* és a mikroegységek nyitásában igencsak gazdag. A publicisztikai vagy naplószerű feljegyzésekben, az esszékben, sőt gyakran a novellákban is a részek/részletek vagy a *látványi impulzusok* „felfokozott élessége, koncentrálttsága” dominál.²⁶ A lokális és mikromozzanatok jelentősége, illetőleg a viszonyulások átváltozásai *kortárs* irodalmi szövegeink fordításainak – más, távolabbi kulturális kontextusból készült – paratextusaiból válnak nyilvánvalóvá. A dinamikus változásokat vagy traumákat előidéző erők pedig a mitikus dimenzióba hatolnak át.

ENLARGEMENTS AND IMPULSES

Researches into our literature (covering context as well)

The paper studies certain aspects of a number of texts from *contemporary* Hungarian literature in Vojvodina. The research focuses on the „archive of prose works”, rich in micro prose, from the nineties of the twentieth century. It is the models to identify with that are important from the standpoint of the subject and the viewpoints, close or distant.

The virtual motto of the study is a recently discovered drawing by Csáth from 1903, to which the position of the more recent research into genealogy

²⁴ Juhász Erzsébet (1993): *Telepen élni*. In: *Esti följegyzések* (Egy évad a balkáni pokolból). Újvidék, JMMT – Forum Könyvkiadó, 134–135. l.

²⁵ Bányai János (2000): *Törmelék: a (perem)vidék rekvizitumai*. In: *Mit viszünk magunkkal?* Újvidék, Forum Könyvkiadó, 26–31. l.

²⁶ Thomka Beáta (2007): *Kijegyzések. beragasztások, törmelékek*. In: *Próza archívum. Szövegközi műveletek*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2007., 109. l.

is attached; further on visual identification and fragmentation come to the foreground. A special role is given to vertical world model, that is, to path and mythical dimensions. In cultural context the picture is of great significance. The study also interprets some concrete passages.

Keywords: motto, mythopoetical world model, vertical scale, context of war and culture, plant existence, visibility, commonplace fiction, detachment, boundary, self-identity

KÖVES MARGIT

**A SZUBJEKTUM SZEREPE A HARMONIA
CAELESTISBEN ÉS A JAVÍTOTT KIADÁSBAN***The Role of the Subject in Harmonia Caelestis
and in the Javított kiadás*

Az írás „Az irónia és a befejezettség Esterházy *Harmonia Caelestis* és *Javított kiadás* című regényeiben” témájú (2007-ben megvédett) szakdolgozat második fejezete. A szakdolgozat a regényhez, történetképzési elvárásainkhoz kapcsolódik, melynek része a regényhős, a szubjektum meghatározott időben és térben, belső és külső történés során végbemenő fejlődése. A *Harmonia caelestis* a *Számozott mondatokban*, a *Vallomásokban* és a *Javított kiadásban* könyvről könyvre írja felül poétikáját. Ezt mutatják a három részben felbukkanó hasonló, és mégis az általánosból konkrétabbá váló szereplők. Az első könyv a situációt emeli ki, s ebben egy-egy jellemvonás, vagy attitűd működött az ellentétekben, töredékekben, változatokban megjelenő szubjektumot, a második könyvben az emlékező hang játszik szerepet, az epilógusban pedig a narrátor önkonstitúciója apja ügynöki aktáinak másolásával egyidejű naplóíró, tanúságtevő, értekező hang árnyalataiból jön létre.

Kulcsszavak: szerző, szubjektum, szituáció, konstitúció, hang

Az 1986 utáni próza¹ jellegzetessége a szerző, a hős és olvasó pozíciónak közelítése, a felcserélődés kérdése. A változási folyamat része és mozgató rugója Esterházy prózája. Szirák Péter² írja Esterházyról és a magyar próza elmúlt harminc évéről:

„...életműve nemcsak illusztrációja (...), hanem teremtő teremtő-létesítő, megértető és áthagyományozó közege is.” Az *Esterházy-kalauzban*³ Marianna D. Birnbaum megkérdezte az író, hogy milyen szerzői szerepet szán magának. „Hát – hun így, hun úgy. Itt végül is én vagyok a legkevésbé kompetens. Illetve jó a kérdés, mert azt kérde, **milyen szerepet szánok**, nem pedig, hogy **milyen szerepet játszok**. Játszom, ikes. Van, amikor azt gondolom, része vagyok a képnek, és van, amikor azt gondolom, hogy nem. Fgyelemben véve nemde bár azt a **huszadik századi új helyzetet, hogy a kép**

¹ Szilágyi Ákost idézi Károlyi Csaba, „Új” és „legújabb”? Az 1986 utáni prózáról, *Jelenkor*, 1994. 2. 129–135. o.

² Szirák Péter, Nyelv által lesz, In: *Másodfokon. Esterházy Péter Harmonia Caelestis és Javított kiadás című műveiről*, szerk. Böhm Gábor, Kijarat Kiadó, Budapest, 2003. 135. o.

³ Marianna D. Birnbaum, *Esterházy-kalauz*, Magvető, Budapest, 1991. 88. o.

nézi a szerzőjét. Mintha az eddigi könyveimet egységesen úgy tekintenék, mint ahol része vagyok a képnek, de hát én másért élek én-en, mint más.” [Kiemelés, K.M.]

A strukturalizmust követően az alany meghatározása a szerzői én fogalmával együtt jelentős változáson ment keresztül; a szubjektum viszonylagossága, a **szubjektum decentralálása** Foucault, Lacan és Derrida írásaiban a szubjektum „funkcionálási módját”, „kötöttségeit” jelenti, így önmagáról alkotott fikcióit is.

A dolgozat második fejezete először a hetvenes és nyolcvanas évek szubjektum-fogalmának alakulásába pillant bele, majd a szubjektum, a szereplő újraértelmezésébe – a nyolcvanas és kilencvenes években – Esterházy műveiben, ezután áttér a szubjektum alakításának eszközeire és módjára a *Harmonia caelestis*-ben⁴, a *Számozott mondatokban* és a *Vallomásokban*. Az utolsó részben a narratív hangot elemzem a *Javított kiadásban*⁵.

Foucault *A tudás archeológiájában*⁶ az „ember halála” kapcsán a szubjektum nyugati filozófiában elfoglalt helyét határozza meg a szubjektum és a hatalom viszonyán keresztül. E szerint a hatalom intézményesíti azokat a tudásformákat, melyeken keresztül a szubjektum meghatározza a valósághoz és önmagához való viszonyát: 1. „a *grammaire générale*-ben, a filológiában és a nyelvészetben”; 2. a „megosztó társadalmi gyakorlatnak” nevezett területen a szubjektum tárggyá válik; 3. „az emberek önmagukat alakítják szubjektummá”, például a szexualitás területén.

A szerző alanyiségéhez és az irodalmi intézmény kérdéséhez kapcsolódik Foucault *Mi a szerző?* és Roland Barthes *A szerző halála* című esszéje. Foucault szerint a művekből, a szövegekből kell kiindulni; nem a feltételezett szerzőből kell a művet megérteni. Bahtyin szerző-elmélete a strukturalizmus után, Todorovon és Kristeván keresztül gyakorolt hatást a nyugati szövegelméleti kutatásokra, a szerző Bahtyin szerint a hőshöz és az olvasóhoz hasonlóan a művet belülről formáló erők egyike, aki nem azonos a mű szövegén kívül maradó „empirikus szerzővel”. Derrida elméletében az alany

⁴ Esterházy Péter, *Harmonia caelestis*, Magvető, Budapest, 2000. A továbbiakban: *Harmonia caelestis*, vagy *Harmonia*.

⁵ Esterházy Péter, *Javított kiadás – melléklet a Harmonia caelestishez*, Magvető, Budapest, 2002. A dolgozatban a könyv oldalszámaira Jk jelöléssel hivatkozom.

⁶ Michel Foucault, *The Subject and Power*, in: *power*, III, Penguin, szerk. James D. Faubion, London, 2000, 326. o. Idézi Orbán Jolán, http://72.14.221.104/search?q=cache:Q2o-FwcrsOgJ:www.btk.pte.hu/tanszekek/irodalom/aktualitasok/tematikak/oj/00tematika.doc+szer%C5%91+hal%C3%A1la,+Orban+Jolan,+Foucault&hl=en&ct=clnk&cd=1&lr=lang_hu

tevékenységét **alakuló, változó helyzete** határozza meg, a **szubjektum szituálása** időbeli változások függvényeként megy végbe.

Esterházy az epikai nyelvhasználatot változtatta meg, az **írás beszédjellegének** a központba helyezésével; Roland Barthes⁷ meghatározása érvényes a magyar prózára is:

„Noha a szerző uralma még szilárd (az új kritika gyakran csak tovább erősítette), egyes írók természetesen már régóta próbálják megingatni. Franciaországban minden bizonnyal Mallarmé volt az első, aki teljes mélységében látta és megjósolta, hogy **a nyelvet kell majd annak helyébe állítani**, akit mindeddig birtokosának vélték, számára, ahogy számunkra is, **a nyelv beszél, nem a szerző**, írni annyit jelent, hogy egy előzetes személytelenségen át – amelyet egy pillanatig sem szabad összetévesztenünk a realista regény kasztrált objektivitásával – eljutunk addig a pontig, ahol a nyelv cselekszik, »teljesít« és nem »én«.” [Kiemelés, K.M.]

A szubjektum újraértelmezése

A hetvenes évek prózáját a szubjektum megosztottságának tapasztalata jellemezte, az, hogy a megalkotott írói világ nem fogható fel egyetlen identikus személyiség produktumaként; ez szemben állt az akkor jellemző olvasási gyakorlattal, s a kritikusok elvárásaival is. A szerzői énnak a művéhez és saját világához fűződő viszonya megváltozik; a korai művekben a szerző utalt a biográfiai kontextusra és ezzel módosította a szerzői ént. A *Bevezetés a szépirodalomba*⁸ után a szerző nevét mint szerepet és magánmitológiát használta. Az ismert arisztokrata név (gróf) használata és helyenkénti előtérbe helyezése a **rögzített regényírói nézőpont lehetetlenségét** mutatja meg.

A regényhős változásrajza a realista és a modern regényben folyamatos belső vagy külső történés során bontakozik ki. A *Számozott mondatokban* ebben az értelemben lehetetlen szubjektumról beszélni, hiszen az első könyvben beszédhelyzetekről van szó, melyekhez szubjektumok kapcsolódnak, „édesapám”, s a többi szereplő. Az **ént és a nem-ént** nem választja el szigorú határ egymástól, így a **szubjektum is kérdéssé válik**. Az író egy interjúban számol be a játékról, mellyel „édesapámat” viszi be a szövegbe:⁹

⁷ Roland Barthes. The Death of the Author, in: *Image, Music, Text*, Harper Collins, Glasgow, 1977., 143. o. idézi Orbán Jolán, Lásd 5. jegyzet

⁸ Esterházy Péter, *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető. 1986. A továbbiakban: *Bevezetés*.

⁹ Esterházy Péter /Eve-Marie Kallen, Nem akarok sokat csak mindent, *Lettre*, 2000 ősz, 39. szám – <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre39/00tart.htm>

„Nem, ez engem végső soron nem érdekel, de akkor: mit akarok, mi a legfontosabb, mit akarok most kidolgozni? És akkor jutottam egy **apa** vagy az **én édesapám** utólagos megformálására, **mert ez érdekel, ez az ember érdekel engem**. És így jutottam – mint látja, mindez elég egyszerű – ebből a gondolatból arra az ötletre, hogy valamennyiből egy apát csináljak, ha tehát nem azt írom, hogy 1612-ben a nádor ezt és ezt csinálta, hanem ha azt írom, hogy 1612-ben édesapám leszállt a lováról, ez már érdekel engem. Akkor tényleg az én édesapámról beszélek, és akkor tényleg az édesapámról beszélek, ahol, persze az **én édesapám forma kérdéses**, ami azért van, mert **az én maga kérdéses**.” [Kiemelés tőlem, K.M.]

Az „én kérdésessége” Esterházynál az elbeszélői pozíció lengésére, a „kint-is-bent-is levés” együttesére utal.

A huszadik század utolsó harmadában a novellában és a regényben a **próza másodlagos elemei** léptek előtérbe: az állapot, a helyzet, az atmoszféra. Tinyanov¹⁰ szerint:

„ha az úgynevezett cselekményes próza elkopott, a fabulának más a funkciója a műben, mint abban az esetben, ha a cselekményes próza az irodalmi rendszeren belül nincs »elkopva«.”

Az első könyv, a *Számozott mondatok* gyakran egy **situációt**, egy **állapotot** emel ki, beszédhelyzetet, melyben egy **esemény** vagy egy **jellemvonás működteti a történetet**, a mondatot, mely lehet: **epigramma, parabola, anekdota, mese, vicc vagy egyperces**.

A *Hahn-Hahn grófnő pillantásában* (1991) Esterházy a **személyiség konstitúciójának** módjáról, az állandóan **változó, lebegtetett elbeszélői helyzetről** ír.¹¹ A Duna menti régióban a látvány, „a pillantás”, a mentalitások, helyi tapasztalatok, történetek mitológiává növesztett változatait bontja le, értelmezi. Az írói szerep ideiglenességét a „bérelt utazó”, a „bérlemény” határozza meg, aki elbizonytalanítja és felveszi a kapcsolatot az olvasóval. A szerző és a többi szereplő azonosságának illékonyásával (Robertoéval) újabb és újabb bizonytalanságot teremt az olvasó számára. „Teóriáját”, módszerét így írja le a *Hahn-Hahn grófnő pillantásában*:

„Ahogy már említettem, **eltöröltem az „én”-t**, és beláttam, **az embert is új módon kell összerakni**: beszédmódokból, közmondásokból, értelmetlen vonatkozásokból, árnyalatnyi, nevesincs finomságokból. Ecce homo, egy em-

¹⁰ Jurij Tinyanov, Az irodalmi fejlődésről. fordította Soproni András. In: *Az irodalmi tény*, Gondolat, Budapest, 1981. 26–39. o.

¹¹ Esterházy Péter, *Hahn-Hahn grófnő pillantása* – lefelé a Dunán, In: *Könyvek*, Magvető, Budapest, 1993. 316. o.

ber, idézőjelben. Szavak és motívumok ismétlése – bevert szögek módjára ötleket rögzítünk és tréfákat függesztünk rájuk.” [Kiemelés, K. M.]

A *Bevezetés* Gombrowicz és Sartre adaptációkkal indul: „Én. Én. Én. Én.”, „Én – az a többiek.”, melyek a szerzői én rögzítését teszik lehetetlenné. A Megyik-installáció a *Bevezetés* felütésében hasonlóan több lehetséges, egyidejű központot, szerzői én-t állít.

Esterházy törekvése, hogy a maga módján átalakítsa a prózát és beavatkozzon a fikció felbomlásának „zűrzavarába” (Ricour). Monte Negro-i interjújában erről beszélt Vickó Árpádnak¹².

„A 20. századi irodalomnak az az alapvető problémája, hogy lehet-e valakihez szólni, vagy pedig **személyes motyogásaink** vannak.(...), mennyiben tud ez bárkihez máshoz is szólni, saját magadon kívül. Ettől olyan furcsa szerintem ez a 20. századi irodalom. A tétje pedig valóban az, hogy **elérjen az én-től a mi-ig**, valahogy.” [Kiemelés, K.M.]

A Szubjektum a *Harmoniában*

Az azonosítható, folyamatosan „fejlődő” hős, a regénykonvenciók része. A regény válságát Musil¹³ a szereplő és a szerzői én válságában határozta meg. A *Harmoniában* szereplő „édesapám” állandó mutáción megy keresztül: két álarcos édesapám, ki egy benzinkutat akar kirabolni, üknagyapám; kommandor; nagy pojáca; semmirekellő fiatalember; tehetséges, cinikus fráter; Wesselényi Miklós barátja; Pál Latzi nevű újaraszt; I. Miklós cár; egy orvos; Richard Wagner; statisztá; Mozart néne, A. P. Csehov; fecske; egy asszony; egy gyerek; Irina T.; Csokonai Mihály; részecske; hullám. Ezek a szereplő – tovább nem többszörözhető, nem redukálható – alakzatai. Az élő- és tárgyi világ megjelenítésében visszafordító folyamat is látható, **diminúció** az ember előtti létbe. A *Számozott mondatokban* az elbeszélő az én személyes névmást **nem használja** nominativusban, az egyetlen mondat, ahol utal rá vizuális megoldást alkalmaz:

„(Édesapám legidősebb fia **nem mondja ki: én**, hanem **némán magára mutat.**)” (203) [Kiemelés, K. M.]

¹² „Én egy kiegyensúlyozott magyar úr vagyok” Esterházy Péterrel beszélget Vickó Árpád <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/51/esterhazy.html>

¹³ Robert Musil, *Naplók (Válogatás)*. Fordította Györfly Miklós, Kalligram, Pozsony, 2006. „Tehát már egy történet kigondolása során a megfigyelő szerepébe helyezkedni. Azért jegyzem föl ezt itt, mert bizonyára jelentősége van az egész folyamat értelmezésére nézve.” 528. o.

A *Számozott mondatok* „édesapám”-ja a szereplő alkotásának, formálásának szemantikai, genetikai módszereivel él, az ellentétek és a harmadik személy állandó használata arra kényszerítik az olvasót, hogy az **elbeszélő, a szerző és a szereplők nézőpontjának** követésével változtassa perspektíváját az olvasás során.

Kathakrészis

Esterházy esetében nem – a posztstrukturalista elmélet által felvetett – szerző eltűnéséről, hanem a **szubjektum újraértelmezéséről** van szó. A szubjektum „édesapám” az egy és az összes között konstruálódik, egy sajátos virtualitás módszerével egy jellemvonás, vagy egy attitűd variációiban, ellentétekben, töredékekben, változatokban jelenik meg.

Ilyen az „édesapámok”(132), „Az apák nevei”(133), vagy „A szakirodalom huszontkét féle édesapámat ösmer, ebből tizenkilenc mondható fontosnak.” (131)

A szerző a szubjektum megnevezésére az *édesapám* szót használta, melyet kathakrészisztként alkalmaz. A kathakrésziszt Derrida¹⁴ úgy határozza meg, mint „egy előbbi eszméhez már beosztott jelet”, melyet „egy olyan új eszméhez is beosztunk, melynek magának egyáltalán nem volt, vagy már nincs tulajdonképpeni jele a nyelvben.”

Esterházy hasonlóan jár el: egy **meglévő értelemhez visszatérő csavarással átalakítja a jelentést**, új értelmet ad neki. A birtokos személyrag „édesapám” a regényben általában funkció nélküli, csak az első könyv vége felé kerül hangsúlyozott helyzetbe, a narrátor akkor **értelmezi az alanyt, amikor már elfogadottá vált, s ezzel a Számozott mondatok befejezésének is új értelmet ad.**

„Édesapám fia nem akar írni édesapámról. Nem kíván. Szeretné édesapámat, édesapám személyét, alakját távol tartani ettől a cirkusztól, ennyivel, gondolja, tartozik neki. Édesapám a legjobb édesapa volt a világon, akit csak tudott, tud, mert édesapám, **ahogy a személyrag mutatja (lefordíthatatlan szójáték), az övé, övé apa, és ez az övé visszavonhatatlan és egyszeri.** És nemcsak nem akar, nem is tud. Visszakoznak a szavak. Vagy az, ami édesapám mint édesapám, az bújik ki a szavak hatóköréből; megfoghatatlan. Miközben nincsen egyetlen olyan szó, **amelyet ne érintene ez az »övé«.**

¹⁴ Jacques Derrida, A fehér mitológia, In: *Az irodalom elméletei V.* szerk. Thomka Beáta, fordította Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Jelenkor, Pécs, 1997. 5–102. o.

Az eddig minden különösebb jelentés és jelentőség nélküli birtokos rag jelentést kap; az „édesapám” jelentés fokozására itt „**az övé**” birtokos névmást használja, ami¹⁵ „a személy birtokát (tartozékait) nevezi meg: (az) *enyém, tied, övé*”. A birtokos névmás jelzői szerepre nem alkalmas, állítmányként szerepel, s ezt a magyar nyelvben a hangsúllyal is érzékeltetjük. A szerző „**az övé, övé apa**” kapcsolatot szokatlan módon helyezi el a mondatban: először állítmányként, nyelvtanilag helyesen, majd még egyszer, most már – költői szabadságával élve – jelzőként. Azt hangsúlyozza, amit a mondat végén ki is mond: „visszavonhatatlan és egyszeri”. A 355. mondat végén „Miközben nincsen egyetlen olyan szó, **amelyet ne érintene ez az »övé«**. Enyém.” ismétli meg újra, itt már állítmányi formában. Két ’birtok’, ’tulajdon’ válik hangsúlyozottá, a szerző, beszélő és ’saját’ apja, „visszavonhatatlan” tulajdonságai, élete, érzelmi töltéssel telik meg, ezt a **két birtokos névmás költői megismétlése** erősíti meg. A 355. mondatot az elbeszélői önbejelentés formájának tekinthetjük, amelyben a kathakrészsizs a fiú-apa ösztetartozás hangsúlyozásává válik. A *Számozott mondatok* haldoklási jeleneit, a jelenetek sorozatát ebből, a 355. mondatban meghatározott **fókuszból** érzékelteti az elbeszélő.

A szubjektum átértelmezése a *Számozott mondatokban* azt jelenti, hogy az **elbeszélő** „édesapám fia” különválik a történetekben feltűnő, **szereplő**ként résztvevő „édesapám fiától”, s **distanciát** hoz létre a két különböző funkció között.

Egy Esterházy család vallomásai

A második könyvben, *Egy Esterházy család vallomásaiban* (363–364.) a kisajátítás, birtoklás motívuma kerül előtérbe, a szerző itt **egyes szám első személyben** beszél: „Lehet, nem annyira emlékezetembe idézem, mint **inkább felfalom a múltamat**, én – aki olyan vagyok, amilyen most vagyok – **kisajátítom önmagam**. Létezni annyi, mint **múltat fabrikálni** magunknak.” [Kiemelés, K. M.]

A múlt az élettörténet és az önazonosság összefüggése, mely az **egység és változás mozzanatát** egyaránt magába foglalja. ¹⁶ A szereplő „**narratív azonossága**”, amely a regényben az élettörténet egységének alapján kapcsolódik össze, egybefonja az azonosságot és a másságot. A narratív azonosság elbeszélésének vannak szabályai, amelyek a megélt élettörténetet alkotják,

¹⁵ *Nyelvművelő kézikönyv I.*, főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 345. o.

¹⁶ Tengelyi László, *Élettörténet és sorseseemény*, Atlantisz, Budapest, 1998. 22. o.

önazonosságunk hordozóját. Husserl a *Kartéziánus meditációkban* olyan tételeket állít fel, melyek a személyiség és a regény narratív lehetőségeit jelölik meg, s egyben összefüggést jelentenek az élettörténet és az önkonsztitúció között. Az élettörténet több változatban elmesélhető, s az ember belső tapasztalata nem mentes a változástól. Erre épít a modern regény, Henry James *A csavar fordul* elbeszélésében például a történet elbeszélésének és értelmezésének többféle lehetőségével is él. Ricour¹⁷ a személyiség szilárd „magjának” a változatlan nevet tartja, mely közvetít az elbeszélés, a többi állandóságelem és a változás között. Az elbeszélésben szereplő személy fiktív cselekedeteit és személyiségének hitelét az olvasó az olvasás közben sajátítja el az identifikációs folyamat során. A *Számozott mondatokban* „édesapám”, a **szereplő meg többszörözésével** a szerző a figyelmet a narratív szituációra irányítja, s ezzel megakadályozza az azonosulást.

A Vickó Árpád interjúbán¹⁸ Esterházy a feladatot, „az én-től a mi-ig” eljutásban határozta meg. A *Számozott mondatokban* a szerző az ént mint „édesapám fiát” szerepelteti, és csak a második könyvben a *Vallomásokban* tér át az én következetes, folyamatos használatára, amikor vallomássá teszi az emlékezést. Az első könyv mondatai megismétlődnek a másodikban, módosítjuk és hangjuk kiegészítik egymást. A *Számozott mondatokban* a helyszín, az időpont, a tárgy, a jelenet, a katalógus kerül előtérbe. Ezek mitológiai időt és kozmikus távlatot jelentenek néhány mondatban, a mondatok többsége azonban a 17. századtól napjainkig játszódik. A második könyvben, a *Vallomásokban* a szubjektumot az idő és az **emlékező hang** alakítja. Az olvasó az elbeszélő perspektívájából érzékeli a család négygenerációs történelmét, mely részben nagyapján, részben anyján keresztül jut el hozzá. Az emlékező közlés **beszédhelyzetei tér- és időzónákat alkotnak**. A *Vallomásokban* hat időzónát találtam, a legkorábbi, horti zónától kezdve, az előfelvételis kiskatonáig. Az emlékezetben előhívott idő egymásutánisága önkényes, s az emlékező a felnőttkor nyitányát éri el, a jelenhez csak a *Javított kiadás* jut el.

Apa-szereplő

Az 'apa-regényben' nagy szerepe van az apa-kultusznak, annak a patriarchális megalapozottságú társadalmi viszonylat-rendszernek, ami Európában elterjedt¹⁹:

¹⁷ Paul Ricour, Narratív azonosság, in: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, szerk. László János és Thomka Beáta, fordította Seregi Tamás, Kijarat, Budapest, 2001. 15–25. o.

¹⁸ Lásd 12. jegyzet.

¹⁹ Lásd 12. jegyzet.

„Az európai kultúrában az apa egy főműfaj. Minden az apáról szól, ez egy apakultúra, és az apa nagyon erős tabu alatt áll, az apa érinthetetlen. Én az első részben folyamatosan érintem ezt, **fölszámolom az apát** – ezt pedig nem illik, ezt nem szabad. Kiderült, hogy nem is olyan egyszerű. Ez ugyanaz a nem egyszerűség, amiről beszéltem a **dekonstrukció** kapcsán. Az első részben van, mondjuk, 370 kicsi szöveg, és **mindegyiknek** úgymond **a hőse** az édesapám, függetlenül az időktől.” [Kiemelés, K. M.]

Ödipusz

Az **apa-kultúra** és az **apa-figura** összetettségére utal a 103. mondat, amelyben átírja az Ödipusz-mítoszt, amely az Esterházyak birtokán, Csákvár, Ajka és Inota helyszínén játszódik. A tény, hogy az író az Esterházy-birtok és feleségének nevét használja, része annak a stratégiának, amely a szerzőt, Esterházy Pétert az elbeszélővel azonos alanyként kezeli, ha életének más elemeit (nem létező „húgunk” szerepeltetése) fikciósítja is. Az Ödipusz-mítoszt a személyes múlt és a történelmi múlt feldolgozásának és megértésének európai hagyománya, az „apai” hatalom paródiájaként adaptálja. „**Naná**: édesapámat, nagyapám, Csákvár örökös urának fiát még csecsemőkorában elzavarták a kastélyból, mert egy jós, a falu jósa aratás közben azt mondta nagyapámnak, hogy a jövőendő gyermek (**apám**) leend az ő gyilkosa, és nagyapám szerette az életet, általában és a sajátját különösen, ezért kirakatta édesapámat valahová a Vértesbe...”(105) [Kiemelés, K. M.]

A „**naná**”-val kezdődő mondat, a magyar helyszín, és helyzet, „az aratás” ironikus összefüggésbe helyezi az Ödipusz-mítoszt. A Csákvárra megérkező Ödipusz-édesapám megold egy fontos közösségi problémát (a csatornázást) és elveszi feleségül az édesanyját. Ez a fajta hang és feloldás nemcsak a magyar próza Mikszáthtól örökölt hagyományába illik bele, hanem a pesti kabaré szellemébe is.

Az Ödipusz-mítosz **másik változatát** látjuk a 143. mondatban: „Az **édesapámgyilkosság** illem és törvény ellen való, és mellelleg tökéletesen fölöslegesen édesapám utólagos igazát bizonyítaná (»te jellemtelen apagyilkos, te!«). Vágyni lehet, de tenni nem. És szükségtelen.”(134–135.) [Kiemelés, K. M.]

Az Ödipusz-mítosz második változatában az apagyilkossági vágyra, az ösztönök szublimációja a válasz, a felettes én filogenetikus élményei. A miniatűr egység, „a halott apa” az „illem”, „törvény” és „idő” elemeivel újabb egységeket (144–146) generál. A 144. mondatban a **halott apa** a temetőgödörben fekvő **incesztusra** utaló beszélgetést folytat a sírjánál álló gyerekeivel, a 145. mondatban **végrendeletét** írja, a 146. részben a gyerekek szólítják fel az apát, hogy írja meg a végrendeletét.

Ellentét

A 242. és a 243. mondatban ellentét rendezi a két alakot egymás mellé: „Az Úgy volt, hogy édesanyám volt huszonnégyszáz, még nem száradt meg a tinta a tanítói diplomáján, édesapám meg húsz évvel több, és lángolón egymásba szerettek, de akkor lépett érvénybe a második zsidótörvény, amely érintette édesapám feleségét, és azok a gazemberek szíves-örömmel el is választották volna őket, árja párja, így akkor a válás szóba se jöhetett. A mamám se akarta.” (240)

„Édesapám egy önös geci volt, aki azonban tudott kedves is lenni... Újgazdag ízléstelenség inkább édesanyámat jellemezte, noha apám élvezte ezeket a felszínes allűröket.” (240–241)

Margócsy István²⁰ meggyőzően elemzi az ellentéteken alapuló folyamatot, ami a **teljességgel kapcsolatban álló töredékességre** épül. Az „apa-jelleg” (a mindenre vonatkoztathatóság) akkor szűnik meg, amikor a szerző az apát minden lehetséges helyzetbe beleírja.

Variáció

„Édesapám” a mondatok alanya, variációs alapon mondatonként „átszituálódik”, más jelentést kap, melyekben az ismerős elemek biztató fogódzót nyújtanak.²¹ A folytonosság a beszélőhöz, édesapám fiához kötődik.

Esterházy az első könyv 371 számozott mondatában egy végtelennek, befejezhetetlennek minősíthető játékba kezd, melyet a halál, isten és igazság helyez a távlatba.

A **gonosz, démoni édesapám brutális változatai** a 233. mondat sorozatába tartoznak. „Édesapám a sátánt játszotta.” (232) A legmegrázóbb számozott mondatok a gyerekek bántalmazásához vagy incestushoz kapcsolódnak, melyet édesapám követ el. A 222. mondatban például: „Az első idősíkon édesapámnak az volt a szokása, hogy az illető gyermeknek azt mondta, hogy az csábította el őt, ő ezt nem is akarta, csak az illető gyermek olyan *édes*, hogy ő egyszerűen nem is tehetett mást, de ha elmondja...” (220)

A 287. mondatban: „bebújt legidősebb fia baldachinos ágyába, csiklandta, simogatta (a fiút). Csókolta nyakát, mellét.” (274)

²⁰ Margócsy István jegyzete a Margináliákban, Bojtár Endre, „Esterházy Péter: Harmonia Caelestis”, 2000. 2001. május, 59. o.

²¹ Faragó Kornélia, Historizáló szerkezetek, Mikrovetületek, Az Esterházy-figura idegensége, In: *Kultúrák és Narratívák, Az idegenség alakzatai*, Forum, Újvidék, 2005. 22–28. o.

A fenyegetés, a **gyermek kiszolgáltatottsága és bántalmazása a gyermekek szenvedése és halála**: Pilinszky szavaival²² a „bűn plasztikus jelenléte” Isten mindenhatóságának és a rossz jelenlétének paradoxona – teodíceai kérdés. A gyermek szenvedése a *Harmonia* történeteinek legkomolyabb fonala.

Elbeszélő

A *Számozott mondatok* elbeszélője „édesapám fia”, aki hol Petrus, a nagy főlió, Trophaeum Nobilissimae ac Antiquissimae Domus Estorianae százhetvenegy alakos rézmetszetének az alkotója (14), hol Tatterpatter Péter, a Kézikönyv fiak számára fordítója (126–137); majd a *Vallomások* a nagyapa szolamát felerősítő, egyes szám első személyben beszélő emlékező narrátorra. A kitelepítés, a csatgyártás, az apa apjának halála fordulópontok, amikor az elbeszélő és apjának alakja egymásba olvad; sokszor ebből jön létre a „mi”, többes szám első személy. (L. a népgyűlésről: „Ez már közelebbről érintett minket.”(370.) A *Harmonia caelestis*re is érvényes Kulcsár Szabó megállapítása²³, hogy a „narrátor, hol regényalakként, hol pedig kváziszervezőként írja be, illetve ki magát a szövegekből. A többi szereplő hasonlóan **konstituálódik**, például a 90. részben „édesanyám” **nemi identitása**:

„Ekkor édesapám barátja áthajolt az asztalon, és hosszú csókot lehelt a papám ajkára, meleg, nedves, lüktető csókot, amit addig értelemszerűen, soha sem tett. Így ismerkedett meg édesapám édesanyámmal.” (97)

Az „én”, a szubjektum a *Harmonia caelestis*ben változékony, átalakuló elem, s maga az elbeszélő is vele alakul. Ez a közelség és együttes formálhatóság, az „egy” és „összes” összefüggése hozza létre a többes számú „mi”-t a szövegben, ami Esterházy megoldása a problémára, a **szubjektum konstituálódására** a regényben. Az elbeszélő a gyermeki perspektívát egyesíti a felnőtt beszédével, a „mi” az **ösztönök** fizikai szerveződését is jelenti, az orális fázist a gyermeki fejlődésben, az evést mint fizikai és szellemi bekebelezést, „apaéhséget”, „apafogalmazás-igényt” (285,273). A *Harmonia caelestis* apaképei a megosztott önéletrajzi szubjektum metaforikus helyettesítőinek tekinthetők, s ebben az összefüggésben a regény az önmagunkkal

²² Idézi Szávai Dorottya, Jóbon innen és túl. Pilinszky Camus-olvasatáról, *Kortárs*, 2002. 9. szám <http://www.kortaronline.hu/0209/szavai.htm> „Isten átvérzik az idő – és tér – szövetén. Az ártatlanul szenvedő gyermek az ő megjelenése a teremtésben: egyfajta inkarnáció. (...) Isten intellektussal meg nem közelíthető. Az intellektus a kopár tájban kopár tájat lát – a művész szépséget. Az intellektus a gyerekek szenvedésében botrányt – a művészet titokzatos mélységet.”

²³ Kulcsár Szabó Ernő, *Esterházy Péter*, Kalligram, Pozsony, 1996. 178. o.

való szembenézést viszi színre. Ezt a tapasztalatot a *Javított kiadás* az ügynői múlt kapcsán írja újra.

A *Harmonia caelestis*re hivatkozva az „én” viszonyát a „mi” szubjektumhoz elemezve jut el a *Harmonia caelestis* folytatásának, a *Javított kiadás* megírásának feladatához. Az „én” és „mi” ingadozását, fluktuálását és az **elbeszélői hang változását** követem a fejezet utolsó részében. A második könyvben nemcsak az elbeszélő azonosítható, de a szereplők, generációk kapcsán is egyértelmű forrásokra hivatkozik, például családi fényképekre, helyszínekre. A második könyv a nagymama és az édesapa fényképeivel induló fejezetei jelentőséget adnak az első könyv édesapámról, az amatőr fényképészről és az előhívott képekről szóló mondatnak, ahol a gyermek és a felnőtt perspektívája érvényesül. (297, 282) A tárgyi világ elhelyezésében is szerepe van a gyermeki nézőpontnak, például a rokokó komódról szóló részben.(350). Az egyes szám első személyű elbeszélő személyiség meghatározókat állapít meg a nagymamánál, nagyapjánál, vagy apjánál „akinek nincs szüksége senki másra”, s ezt módosítja egy megjegyzéssel: „Talán csak a magánya szerénytelen, jobb híján gőgös.” (395) Esterházy a személyiséget, a **beszéd elsődlegességében** érvényesíti, az író által közvetített monológok, szavak, megjegyzések alapján. Kulcsár Szabó Ernő a világ megtapasztalásának nyelviségét helyezi a kezdő Esterházy prózája központjába.²⁴

A narrátor az Esterházy család tagjait, elsősorban az „autoriter” és „szkeptikus” nagyapát, Esterházy Móricot, monológokban, függő beszédben mutatja be. A **nagyapa** rövid ideig miniszterelnök volt 1917-ben, majd egyre inkább a történelmi események peremén foglal helyet. Ő a történelem „filológusa”, akit a szerző **jellemez** és gyakran többes szám első személyben beszélgeti, mint a családi emlékezet forrását. Ez gyakran megtévesztő írói fogásnak tűnik, s az olvasó nem képes egyértelműen azonosítani a beszélőt. „Legszívesebben **nem használt volna alanyt**. Mintha fogadalmat tett volna, minél kevesebb szót használni.” [Kiemelés, K. M.]

Eszme

A 21. részben az elbeszélő azokról az eszmei mozgatóerőkről beszél, melyek a kort formálták, „a szocialista elméletről” és „a liberalizmusról”.

„A családi emlékezet nem a forradalmak felidőzésében éri el szellemi magasait, látószöge hirtelen beszűkül – gyilkosaink szempontjait kisszerű-

²⁴ Lásd 23. jegyzet.

en ignoráljuk –, az arisztokratikusságból csupán a finnyáság marad, meg egy kis, rémülettől görcsös önteltség és fennenköpés. **A nagynénik érdekes hangja ez.**”(369) [Kiemelés, K. M.]

Esterházy Móric és Sterk Károly dialógusa, az **anglomán liberalizmus és a szocialista elmélet párbeszéde** felveti az írói hang kérdését – **a mű egészének szempontjából**. A szerzői tudat a dialógus résztvevőivel is érintkezik.

„Bizarr, ám nem minden tanulság nélkül való beszélgetést folytattam Sterk Károly forradalmár Úrral. A kastélynak kissé különös, hiányos és elsi-etett leltározása súlyos gondokat hagyott vissza bennem. Így is lett.” (403)

A 47. rész, a párbeszéd Esterházy Móric és a könyvtárát lefoglaló Sterk között két emberi mentalitás rendszerében kapcsolódik; a nagyapa kiemeli Sterk szerepét, mint a forradalom „spiritus rectoráét” és mint zsidóét, s végső következtetése „... úgy érezvén, idegen világba csöppentem, melyben nem igazodom el. Márpedig én a világot éppenséggel olyannak ösmertem meg, melyben eligazodik az ember – ennek bizonyítását most szerénységből mellőzöm – ,sőt, hogy a világ olyan, úgy van teremtvé, hogy én benne eligazodjam.” (409–410)

Sterk és a nagyapa dialógusa, s az unokának, a szerzőnek, **hallgatójának** szánt magyarázata **kölcsönösen értelmezik egymást**. Esterházy Móric „hisztérikus zsidófélelmeknek” minősíti a pogromoktól való félelmet, s ezzel a zsidó-törvények és az *Endlösung* ismeretében a szerző-unoka minősíti a századelő vakságát. A nagyapa „paródiának” tekinti, és személyes megjegyzésekkel látja el Sterk kijelentését: „én nem egy rohadt zsidó vagyok, (...) hanem hogy én egy ember vagyok.” A nagyapa ezt a megjegyzést „kínosnak” érzi és pontosítja, módosítja: a „megrendültség” és „pojácaság” együttesének nevezi Sterk hivatkozását közös humanitásukra.

„Elvadultság”, „kulturálatlanság” és „butaság” a három ok, mely miatt Esterházy Móric ellenszenvet érez a Tanácsköztársaság iránt – alapvető oknak az abszurditást, az isten nélküli hitet nevezi meg, a „megbicsakló tekintetet”. A nagyapa és Sterk beszélgetésében a mentalitásnak, az élethelyzetnek, a **két férfi eltérő világnézetének** nagy szerepe van.

A dialógusban Sterk és Esterházy Móric között Esterházy megdöntötte azt a konvenciót és nyelvi tabut, ahogy ma az antiszemitizmusról beszélnek Magyarországon. A nagyapa megjegyzése „megrendültség” és „pojácaság” együtteséről több szempontból jellemző Esterházy módszerére, aki szabadon hagyja érvényesülni a nagyapa elbeszélését, s ebbe teljes jogosultsággal tör

be Sterk vitája. A *Számozott mondatok* (210–214.) jeleneteket idéz fel a zsidóüldözéstről: az üldöző, az üldözött s a szemlélő helyzetéből.²⁵

A nagyapa szólására a **nominalizálás**, a **pontosító jelzők** használata, a pontos meghatározás **precíz**, de egyben **bürokratikus** követelménye jellemző. Az elbeszélő szólam ezzel bizonyos fokig ellentétes, az orális bekebelezés, az **érzékiesség** határai között értelmezhető csak „Lehet, nem is annyira emlékezetembe idézem, mint inkább felfalom a múltamat, én – aki olyan vagyok, amilyen most vagyok – kisajátítom önmagam.”(364)

Javított kiadás

A *Javított kiadást* a *Harmonia caelestis* utótörténetének lehet tekinteni, epilógusnak, Bányai János meghatározása szerint **utóregénynek**.²⁶

Az epilógus a *Harmonia* megírását követő két év során szövődik egybe. Az alcím is ezt az írói szándékot fejezi ki: „melléklet a *Harmonia caelestis*-hez” s az írói utasítás:

„Szeretném, ha ezt a könyvet kizárólag az olvasná, aki már a *Harmoniát* olvasta.” (*Jk*, 5)

Az író kiemeli az egyes szám első személyt, s jelzi, hogy **vége a játéknak az álarccokkal**, „a (civil) őszinteséget választottam.” (*Jk*, 67)

A szerzőt megrázta a felismerés, hogy apja, Esterházy Mátyás Csanádi néven ügynöki jelentéseket tett 1957 és 1977 között. Az író naplója a „dermedt” szóval, alapérzéssel kezdődik, a szerző helyét keresi a megváltozott világban. „Meg akarom állapítani a viszonyomat ehhez meg ennek a következményeihez.” (*Jk*, 14)

A feladathoz a **naplóformát** választotta, azt az **önéletírói teret**, amelyet az önmegértés és az újraértelmezés ösztönöz. A *Javított kiadás* beteljesíti a folyamatot, melynek során a *Harmonia caelestis* részről részre felülírja poétikáját. A szubjektumalkotás szintjén az általánosból konkrétabbá váló szubjektum és a szereplők módosulása bizonyítja ezt a folyamatot.

²⁵ Barta Bandika, Egy kód megkérdőjelezhető használata, <http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200111/34.html>

²⁶ Bányai János. Derű vigasz nélkül. In: *Egyre kevesebb*, Forum, Újvidék, 2003. 125–133. o.

Elbeszélő a *Javított kiadásban*

Az író újra szituálja a szubjektumot, az elbeszélő „személyi azonosságát” hangsúlyozza:

„Mindegy, mondom, ahogy van, hiszi, aki hiszi, nem tudok mit tenni: én, Esterházy Péter beszélek itt, születtem 1950. április 14-én,...”

Philippe Lejeune felhívja a figyelmet az „én” személyes névmás aktuális funkciójára mint szerepre.²⁷ A szerző korábbi írói játéka a „személyes személytelenséggel”, amelyben a nyelv cselekedett és „teljesített” és nem „ő” a visszajára fordult. Önismerete, lelkiismerete a valósághoz köti, s a valóság új hatalmat gyakorol fölötte.

„Én én vagyok. Megértem, hogy van, aki most gyanakszik. Sokat tettem ezért a gyanakvásért, sok munkám fekszik benne. Ez a ki kicsoda, az arc mint álarc, szerepjáték és citatológia, egyáltalán a fikció és a valóság puha határmezsgyéjének fürkészése, ez talán a legjellemzőbb – mim is? , témám?, tárgyam? képességem?”(19) [Kiemelés, K. M.]

Az író megkísérli betartani a szabályokat, melyeket saját maga határoz meg a regény elején, naplóban vezeti apja jelentéseiből az általa választott részleteket és saját kommentárjait. A *Javított kiadásban* az elbeszélő négy szerepet vállal, ami kis eltérésekkel azonosítható a két fő narratív hanggal: másoló, itt megszólaltatja az ügynökként magát Csanádinak nevező Esterházy Mátyás hangját (a kapcsolattartó tisztak megjegyzéseivel). A naplóíró, értekező és tanúságtevő hangja a jegyzeteket különböző időpontokban újra-olvasó íróé.

Csanádi

Esterházy munkájában az apa-elv²⁸ fontos szerepet játszik, s a korábbi regényekben a „kételynek” és „játéknak” az apa elve, a rá való hivatkozás szabott határt. A *Harmonia caelestis* két könyve az apa és a család szimbolikus koherenciáján alapul, s az elbeszélő én, elbeszélő ének kiismerhetetlenségükben együtt módosulnak. A *Javított kiadás* elején az új, fájdalmas-ironikus önmeghatározás „egy III/III-as fia” lehetetlenné teszi a felütésben említett „ontológiai derűt”, Esterházy írói identitásának, világlátásának alapját és poétikai megformálását. Az író olvasóvá válik, és az aktákban adott tények és olvasásukat kísérő érzések feljegyzése a számvetés, az önazonosság

²⁷ Philippe Lejeune. Az önéletírói paktum. In: *Önéletírás, élettörténet, napló*, szerk. Z. Varga Zoltán, ford. Varga Róbert, L'Harmattan. Budapest, 2003. 17–46. o.

²⁸ Angyalosi Gergely, A kritikus öszintesége. Lásd 2. jegyzet, 170–175. o.

újrágondolásához, az énkép módosításához vezet. Régi és új énjét határozza meg, gyakran az egyik („megvető, fölényes”) ítéletét a másik felett. (Jk, 29)

Szerzői hang, önreflexió

A naplóíró szerző elmondja személyes haragját, bánatát, fájdalmát; értekezőként és tanúságtevőként követi saját **érzelmi reakcióit, szóhasználatát**. Amikor meglátja Gy.-t, egy kollegáját, akit magában „kádárista gumigerincnek” szólít, a reakció általánosabb felismeréshez vezet:

„**Reflexes** indulataimból látszanak a **társadalom reflexes indulatai**. Az elrendezetlen énből csak úgy buzog a sok **összevissza gyűlölködés. Megalázások és megaláztatások**: ahogy leverjük másokon.” (Jk, 47) [Kiemelés, K. M.]

Figyeli **változásait**, először Ávónak hívja a levéltárat, ezt később átnevezi Hivatalnak „Akár egy fejlődésregény, már nincs érkezésem ávót mondani”. (Jk, 71) Az időbeli eltolódások szintén fontos szerepet játszanak az átalakulásban, az önkép változásában. A jelentések az apaképet megváltoztatják, mellé írják Csanádi, az ügynök alakját; életének ismert részletei mellé újabb adatokat, részleteket illeszt: „..apámat szeretem, az ügynököt megvetem.” (Jk, 224)

Korábbi ironiáját, önironiáját „páváskodásnak” nevezi, és levonja a következtetést saját esetéből, hogy „az ország nem felosztható **gonosz méltánytalanság-osztókra és szegény szenvedőkre**. Ez nagy, élő nemzeti öncsalás.” (Jk, 77) [Kiemelés, K. M.]

A többes szám első személy használatára ismét sor kerül, először családra vonatkozó helyzetekben „Hogy nem vittünk hangulatjelentést, amit azzal indokoltunk, hogy nincs mit, nem voltunk sehol, nem találkoztunk senkivel.” (Jk, 59)

A szöveg, **miközben kimunkált szerkesztési elveket működtet**, ironikusan automatikus, nem átgondolt, nem reflexív prózaként utal saját magára: „A **szegény kis realista klapac nyöszörgései** című ciklusból.” (Jk, 67) [Kiemelés, K. M.]

De a feladat talán nem értelmetlen, hiszen az író meglepetten állapítja meg: „Ki gondolta, hogy az **élet olyan, mint egy regény?**” (Jk, 71) [Kiemelés, K. M.]

A könyv önértelmező passzusait a **realizmus** terminus uralja, feladatának tekinti végigolvasni a levéltári anyagot, s írói pályáján kivételként „az ún. valóságot tekintem valóságnak (nem a nyelvet) és ahhoz leszek hű.” (Jk, 67)

A realizmus jelenti a „civil őszinteséget”, melyet a metareflexív kijelentéseken túl a szerzői életrajzra való utalások sora teremt meg. A szubjektum szempontjából a realizmus azt jelenti, hogy önismeretért folyó küzdelmét csak a valóságon belül harcolhatja végig.

A *Harmonia caelestis*ben megvalósult a **szerzői célkitűzés, az egyes szám plurálissá (én – mi) alakítása**. Az első könyvben édesapám „összes” alakján, s a vele együtt alakuló-változó narrátoron keresztül; a második könyvben az emlékezet fordulópontjain, amikor az elbeszélő és apja együtt test formálnak, a *Javított kiadás*ban pedig a családra, a közös felelősségvállalásra vonatkozóan. A szubjektum konstituálódása megfelel a könyvek idő- és térbeli távlatainak; az első könyvben a mitológiai időben és kozmikus térben szereplő édesapám **beszédhelyezettől függő** variációkban, töredékekben, ellentétekben megjelenő megtöbbszöröződése; a második könyvben a huszadik század négygenerációs történetének egyes szám első személyű narrátora, aki **vallomásokat közvetít**, maga is **vallomást tesz**. Végül a *Javított kiadás*ban a *Harmonia caelestis* epilógusában a **két hang** (apa és fia) távolodó és közelítő **árnyalataiban** önmegértés és újraértelmezés során változtatja meg az önképet, s konstituálja újra önmagát.

THE ROLE OF THE SUBJECT IN *HARMONIA CAELESTIS* AND IN THE *JAVÍTOTT KIADÁS*

Irony and completion in *Harmonia Caelestis* and *Javított kiadás* (Revised Version), two novels by Péter Esterházy, was the title of my M.A. thesis that I successfully defended in 2007; this paper is its second chapter. The thesis elaborates on the expectations that we have to the development of the story; part of our expectations is the development of the main character, that is, the subject of the story through events inside and outside him in a given time and space. Going from one book to the next one, *Harmonia caelestis*, *Számozott mondatok* (Numbered Sentences), *Vallomások* (Confessions) and the *Javított kiadás* (Revised Version), Esterházy overwrites his poetics. This is what the although similar and yet turning from general into more and more concrete characters that turn up in all three books reveal. The first book focuses on the situation; in it a characteristic feature or attitude keeps in action the subject that turns up in oppositions, fragments and variations. In the second book a voice recalling the past plays a role, and in the epilogue the self-constitution of the narrator is made up of the shades of the arguing voices of the diary writer who is while writing his diary simultaneously copying his agent father's files and is a witness, too.

Keywords: author, subject, situation, constitution, voice

PAPP GYÖRGY

AZ ELSAJÁTÍTÁS-TERVEZÉS ALANYI, KÖRNYEZETI TÉNYEZŐI

Subjective and Environmental Factors of Planning Language Acquisition

A jelen tanulmány az iskoláskori nyelvi tervezéssel foglalkozó középtávú kutatási projekt második összegző tanulmánya, amely elsősorban az elsajátítás-tervezést célozza meg. Kiinduló hipotézise az, hogy a társadalmi kétnyelvűség nem kétszeres egynyelvűség, hanem sajátos állapot, és az átlagos nyelvhasználatnál egy mozaikszerű világkép, amely jó esetben egyensúlyban van, de gyakran fejlődik az egyik a másik rovására.

Egy kérdőív és egyéb tapasztalatok alapján a következő környezeti és alanyi tényezők a nyelv-elsajátításra, ismeretre gyakorolt hatását vizsgálom: területi adottságok, népesség, település-szerkezet, iskolai végzettség, hivatás, önértékelés a szerb nyelv ismeretéről, az elsajátításnak ideje, körülménye, mindkét nyelv használatának nehézségei, a szerb nyelv használatának helyzeteiről, tájékoztatói (sajtó, rádió, TV) forrásai. A kérdőívet felnőttek töltötték ki, mert így a kétnyelvűvé válás egész folyamata követhető.

Kulcsszavak: elsajátítás-tervezés, interferencia, kódzavargodás, nyelvhasználati szintér.

I. Általános kérdések

0. 1. A környezeti nyelvek ismeretének szintjéről, problémáiról az utóbbi időben egyre több szó esik, és ezek a vizsgálatok időközben számos kritériummal is gazdagodtak. Elnagyoltan azt szoktuk mondani, hogy a többnyelvűség körülményei között, de valójában ez szerves bonyolult nyelvpárokra bomlott, következképp szerb–magyar, szlovák, ruszin, román kétnyelvűségről is beszélhetünk. Kisebbségi személy másik kisebbségi nyelvet elvéve tanul meg, hacsak nem családi okokból, mert az erőbefektetést „hasznosabb” viszonylatokra kívánja fordítani.

Az, hogy az érintkező nyelvek egyike az államszervező etnikumé, eleve sok mindent meghatároz, a kódrendszerek presztizsét, kettős identitást, felzárkózást stb. A „hivatalos nyelv” felé fordulással párhuzamosan, az is egyre inkább előtérbe került, hogy baj van a nyelvismerettel. Egyszer már azzal is szembesült nyilvánosságunk, hogy a kitüntetett környezeti nyelv megtanulása nem a többségi beszélőközösség érdeke, hanem a miénk lenne. Ha pedig így van, nekünk kell eltűnődnünk, hogy olyan tartalmakat, olyan módszerességgel tanulnak-e a gyerekeink, hogy a nekünk tetsző módon funkcionáljon.

0. 2. Megérlelődött tehát a felismerés, hogy ezekhez a célokhoz *szervezett törődésre* van szükség, következésképp valamilyen *integrált intézményességre* is. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a környezeti nyelvvel élni akaró anyanyelve, saját nyelve sem rendíthetetlen, változhatatlan minőség és ismereti mennyiség, hanem elszakíthatatlan kapcsolatban van a kitüntetett környezeti nyelv ösztönös vagy tudatos, önkéntes vagy kényszerű elsajátításával. Valahogy úgy, ha szabad metaforával élnünk, mint Babits Mihály Gólyakalifájában Tábori Elemér kettős személyiségének éjjeli és nappali élete: ha az egyik gyarapodik, a másik fogyatkozik.

0. 3. A törődést ennek függvényében nevezzük nyelvtanulásnak, nyelv-ápolásnak, nyelvművelésnek, és egyre inkább *nyelvi tervezésnek*, amelynek már csak a szakosított fogalma az *elsajátítás-tervezés*.

A kérdéskörrel foglalkozás jogosítványa, jogosultsága már legalább egy évtizede vad indulatokat korbácsol a magyar nyelvészetben, amelynek törvonala a klasszikus nyelvművelés és a modern nyelvi tervezés között húzódik, azzal, hogy az utóbbiak jóval indulatosabbak, hallgatólagosan vagy kimondva olyan véleményt képviselnek, miszerint a rossz megközelítés árt annak az ügynek, funkciónak is, amit vizsgál.

Ebben a szövevényessé vált kérdéskörben a nézőpontok gyakorlati hasznosíthatósága és komplexitása adhat támpontot. El kell vetnünk a nyelvi norma egyetlen központból való meghatározhatóságát, a közéleti „fentebb stílusú” megnyilatkozások kizárólagos vizsgálatát, és elégtelennek tartjuk a nyelvi alakiság beszéd- és közlésesemény nélküli elemzését.

0. 4. Ugyanakkor a nyelvi tervezés eddig fellelhető definíciói is elégtelennek bizonyulnak valamely két- vagy többnyelvűségi probléma megoldására, mert nem érintik annak minden szakaszát, másrészt szükségszerűen a teljes nyelvközösség szintjén gondolkodnak, viszont a beszédeseményi és kommunikációs problémák szükségszerűen a beszélőközösségek körül merülnek fel.

1. Mozaik – világkép

Ma már általános a felismerés, hogy a több nyelv közegeiben élő közösség több tekintetben releváns különbségeket mutat a többnyire egynyelvű, homogén közösségekhez képest. Elsősorban abban a nyelvben reprezentált világkép szükségszerűen nyelvekben képviselt világképekből szerveződik. Bartha Csilla (Bartha 1999: 180.) hivatkozik Martin-Jones és Romaine kutatásaira (Martin-Jones és Romaine 1985: 33–34.), akik szerint „A kétnyelvű fejlődés magában foglalja az elsajátításban (és tegyük hozzá, a használatban) részt vevő nyelvek interakciójának folyamatát”.

A többnyelvű közösségek, főleg az államszervező etnikumon kívüli kisebbségek a világot, emberi tartalmakat szükségszerűen más-más nyelven ismerik meg, a környezetet, a hivatalos nyelven tanult tantárgyak, polgári kötelességek teljesítése révén, mint amilyen a katonai szolgálat. Ennek legkirívóbb esetei az „állami kölcsönszavak”, az ösztönös vagy tudatos alaki tükrözések, de nem csak ebben hatnak az érintkező nyelvek egymásra, hanem fogalmi tagolódásban, vagy a szómező kategóriáiban, a megnevezés módjában, szerkezetében. A kontaktusok során kiderül, hogy van egy virtuális szinonímia a paradigmatis és szintaktikus tengelyen, amely realizálódását hol az egyik, hol a másik nyelv teszi lehetővé, és ez érvényes a frazémákra, illetve a mondatviszonyító eszközökre is. Intellektuális alkat és szint kérdése, hogy az egyéni kompetenciában, performanciában mennyire tűnik el, simul össze ez a mozaikszerűség, a közösségi kétnyelvűség egyik következménye viszont az, hogy minden határon kívüli régió magyar nyelvre sajátossá válik, szókincsében többé, rendszerében kevésbé szétfelőlődik. Másrészt például a vajdasági szerb nyelvet sokkal könnyebb nekünk megérteni, sőt lefordítani is, mint mondjuk a hercegovinait.

2. Nyelvi „tervezők” és „kivitelezők”

A grammati körülmények megszűnése után az angol nyelv funkcióját, presztízsét őrző nyelvi tervezés még nem bontotta fel precízen központi műveletének fogalmát, s ha igen, meglehetősen utópisztikus beavatkozások is előtérbe kerültek. A korpusz- és státustervezés már pontosan tagolta a nyelvi jellel való törődést, illetve a nyelvhasználat és nyelvhasználók esélyeit. Ezt a két frázist azonban egyszerű logika alapján is tovább lehet finomítani a folyamat szakaszolásának megfelelően:

2. 1. Amin változtatni akarunk, vagy kedvező hatását felerősíteni, azt először meg kell ismerni, tudományos apparátussal behatárolni és meghatározni. Kisebbségi közéletünkben gyakran fordul elő, hogy olyan jelenségről értekeznek, amelyet nem ismernek teljes valóságában, minőségi és mennyiségi együtthatójában, vegyük csak példaként az annyira divatos szórványmagyarság gondjait és nyelvhasználatát.

2. 2. A valamilyen hipotézist képviselő tényanyagot aztán fel kell dolgozni, tudományos fogalmi apparátussal ellátni a következő fázis szükségleteire.

2. 3. Csak ezután jöhet az ún. tervezés, mit tehetünk az idő, tér, a többségi közösség viszonyulása szerint a státus irányába is, a korpusz irányába is: törvényekkel, egységesítéssel, anyanyelvi kommunikációs lehetőségek megteremtésével, a magyar utónevek anyakönyvvezetőségéért, vagy nem

utolsósorban az anyanyelvet nem romboló, de gazdagító környezeti nyelv elsajátításáért.

3. Az elsajátítás-tervezési kutatásainkról

A sikeres kétnyelvűség feltételeinek megismerése, megteremtése alapozza meg a Művelődési Minisztériumnál bejelentett tanszékközi témánkat, esetünkben pedig a környezeti nyelv ismeretének eredményeit, még inkább problémáit. Az a kulturális és perszonális autonómia reménye, ígéretése mellett is egyértelmű, hogy a most Szerbiának nevezett országban bizonyos műveltségi, szakmai, érvényesülési felzárkózás esetén a hivatalos nyelv bizonyos szintű megtanulása elkerülhetetlen, de az anyanyelvnek is megtartó használatát, funkciójának kiterjedését is védő intézményességet kell teremteni.

Jómagunk ennek a tervmunkálatnak a keretében a következő összefüggőtematikus egységekkel foglalkoztunk:

3. 1. Kétnyelvűség – kettős szocializáció.

A Hungarológiai Közleményekben (Papp 2006: 75–66.) közölt tanulmányomban a nyelvi megnyilatkozások helyzeti, kommunikációs és kontextuális törvényszerűségeivel foglalkoztam. Azt a folyamatot, ahogyan a nyelvet használó személy beilleszkedik közössége verbális és nonverbális szokásrendjébe. A másik nyelvet tanulva ezt a folyamatot meg kell ismételnie. A környezeti nyelvet épp az teszi sajátossá, hogy használó közösségével egyetemben érintkezem vele, miközben szituációkban tanulom a nyelvet.

Ennek nagy jelentősége van az adott nyelvhez tartozó nonverbális információk és viselkedés elsajátításában is, a gesztusokéban, a taktilis és gesztusnyelvben. A szocializáció építi ki a környezeti nyelv beszédhelyzeteit és beszédpartnereit is.

3. 2. Kódérzékenység, kódgyarapodás.

Ha már a nyelvismeretről, nyelvelsajátításról beszélünk, alapvető kérdés, hogyan érzékeli e folyamatok alanya a jelek hordozta fogalmi tagolódást, hogyan tudatosítja, hogy számára eddig ismeretlen jellel, jelentéssel szembesül, és az új tapasztalatokat mennyi idő alatt építi nyelvhasználatába, és milyen tartós ez a hatás. Itt is igaz az érintkező nyelvek kölcsönhatása, elválaszthatatlansága. Ingerszegény, nyelvileg hátrányos helyzetből való gyerek a másik nyelvet is sokkal nehezebben tanulja, mint szerencsésebb helyzetű társai.

Ezek a munkálatok még most is folyamatban vannak. Hipotézisünk az, hogy az irodalmi szövegek mintát, támpontot adnak a szókincs-gazdagodáshoz. Ebből indulva készítettünk kérdőívet az általános iskolák 6. és 7. osztályos irodalomkönyve alapján, amelyben szerepelnek értelmezendő szavak,

kifejezések, definíciók, amelyek alapján a keresett szóra kell találni, illetve szavakat kell mondatba, nagyobb szövegösszefüggésekbe helyezni, s végül a legnehezebb kérdésre próbálunk válaszolni, hogy egy adott ritka szó melyik író milyen művéből való.

A felvázolt kutatásokat egy másik tanulmányban kívánjuk összegezni.

3. 3. A most kifejtendő kutatásunk az elsajátítás-tervezés *szociolingvisztikai*, részben *pszicholingvisztikai* tényezőivel kíván foglalkozni, azokkal a környezeti alanyi változókkal, amelyek a nyelvtanulást, illetve az anyanyelv megtartását pozitív vagy negatív értelemben meghatározzák. Nagy részük már magyar kisebbségi közösségek nyelvének elemzésében is jelen van. Elméletileg Bartha Csillánál (Bartha 1999), konkrét területi összefüggésekben Lanstyák Istvánnál, Sándor Annánál (Sándor 2000), illetve olyan tanulmánygyűjteményekben, mint a Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat (Kassai szerk. 1995), Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere (Lakatos–Károlyi 2004) stb.

4. Milyen is az eszményi kétnyelvűség?

Ha nyelvet tervezünk, mert hogy a terminus az igei formájú használatra is feljogosít, az elérhető és elérhetetlen eszményi állapotokról is elképzeléseinknek kell lenniük, miközben világosan elhatárolódnak az egyéni és közösségi kétnyelvűség ismérvei. Az egyéni kétnyelvűségre vonatkozó nyelvismereti szintekkel kapcsolatos vitákba bele sem bocsátkozunk. Azt el kell várnunk, hogy a teljes kommunikáció szintjén legyen a kompetenciát és performanciát érintő ismerete. A társadalmi kétnyelvűség olyan közösség jellemzője, amelyet az együttélés körülményei készítenek vagy kikényszerítenek az alkalmi vagy tartós kódváltásra. Az elit vagy a vegyes házasságban született gyerekek kétnyelvűségétől eltekintve, a kódváltásra készítő vagy kényszerülő közösségnek azért megvan a saját, vagy anyanyelvi kódja. Ezt tanulta meg először és végső soron ez a fogalmi kulcsa a világhoz. Kétnyelvűségi állapota nem ideiglenes, asszimilációs szándékú (Ahogy a buszon szokták mondani idős asszonyoknak, hogy eleget voltál már itt nálunk, megtanulhattál volna szerbül.).

Az eddig jellemzett beszélőközösségnek megvannak az intézményes lehetőségei, sőt intézményei is kétnyelvűségének, az identitásának megőrzésére is, a felzárkózásra is, tehát hogy státus- és nyelvi védelemben részesüljön.

Természetesen ennek a közösségnek és egyedeinek érdeke, hogy a másik, többnyire nagyobb presztízsű nyelvet is megtanulja, olyan módszerekkel, amelyek megőrzik az anyanyelvi készségeket is az elhasonulástól. Ezt a

nyelvek tanulásában érvényesülő kontrasztív szemlélet biztosítja, amely a mi oktatásunkban szórványosan van jelen².

A kétnyelvű közösségnek természetesen nem minden tagja kétnyelvű, és nem is egyenlő szinten az, de egészséges körülmények között a kisebbség rendelkezik olyan integrált koordinációval. A nyelvpolitika, szociolingvisztika általában nemzetekben és államokban gondolkodik³, holott jóval kisebb szerveződésekről van általában szó. Az is vitatott, hogy ez az integrációs tényező politikai, érdekvédelmi, vagy szakmai legyen. A lényeg az, hogy nyelvoktatás, fordítás és a hírközlés anyanyelvűsége révén minden egyed számára biztosítva legyen a felzárkózás. A kétnyelvűség másik feléről, tényezőjéről, „az államszervező etnikumról” még nem is szóltunk. Ez a közösség a bilingvizmusra inkább csak késztetődik és motiválódik, bár a kistérségi arányok produkálhatnak érdekes jelenségeket. Én jártam is olyan szakmunkásképző iskolába, meg tanítottam is ott (Magyarkanizsán), ahol a szerbek magyar tagozatokra jártak inkább, mint hogy Szabadkára kellett volna utazniuk.

A kétnyelvűségi partner környezeti nyelvhez való viszonyulása nagy ösztönzést adhat a másik félnek, az ellentéte viszont igen káros.

A kétnyelvűségi körülmények vizsgálatánál számba szokták venni a „nyelvhasználat színtereit”, ahogyan Bartha Csilla (Bartha 1999) nevezi; a résztvevőket, a helyet, a témát is vizsgálva. Ezeket a nehezen meghatározható kommunikációs helyzeteket egyrészt a magánélet-közélet, másrészt az egyre nagyobb kommunikációs közösség szerint lehet haladvánnyá rendezni:

1. magán érintkezés (család, szomszédok, játszótér, barátok)
2. közterületek
3. kiskereskedelem, szolgáltatóipar
4. közlekedés, posta, távközlés
5. egyesületi tevékenység – nemzetiségi és országos szervezetekben
6. egyház
7. egészségügy
8. oktatás a) nemzetiségi, b) nem nemzetiségi
9. munkahely a) nemzetiségi, b) nem nemzetiségi
10. államigazgatás a) helyi, b) regionális/körzeti, c) községi, d) országos
11. bíróság és ügyészség
12. törvényhozás
13. rendőrség
14. hadsereg
15. mozgalmi élet

A későbbiek során ezeket a mi állapotainkra vetítjük.

5. Egy kérdőív tapasztalatai és egyéb tanulságok

A fentiekben egy viszonylag ideális, de nem elérhetetlen képet próbáltam felvázolni. Most lássuk, amennyire ez lehetséges, a valós képet. Az adatgyűjtést, helyzetfelmérést illetően vannak kétségeim. Még a Magyar Nemzeti Tanács oktatási bizottságának elnökhelyetteseként is az igazgatók jó szándékán múltott, hogy adnak-e például adatokat szerb tagozatra iratkozott magyar családból származó gyerekek létszámára vonatkozólag. Ebből következik, hogy egy-egy régióról nehéz összesített képet is kapni.

Ezért döntöttünk egy mintavételi kérdőív készítéséről és alkalmazásáról a kétnyelvűség mindkét oldalát megcélózva. A kérdőíveket nem gyerekek, hanem felnőttek, az iskolától már függetlenedett személyek töltötték ki. Így ugyanis egyéni sorsok formájában rá lehet látni a kétnyelvűvé válás teljes folyamatára, körülményeire, akadályozó és ösztönző tényezőire, az alanyi és környezeti tényezőkre.

5. 1. Íme egy kérdőív-minta:

Lássuk, mármost, mi bontakoztatható ki a kérdőív adataiból:

A kétnyelvűségre vonatkozó tesztek viszonylatában szinte a bőség zavarában vagyunk. Leggyakrabban Susan Gal mintáját alkalmazzák (Gal 1979), de igen hasznosíthatók Lanstyák István (Lanstyák 2000), a mi vonatkozásunkban Göncz Lajos (1999) művei is. Mi az előzmények gazdagságától függetlenül viszonylag egyszerű kérdőívet alkalmaztunk, mert azt a megismerési-tervezési folyamatot úgylis több szakaszra kell tervezni.

KÉRDŐÍV A KÉTNYELVŰSÉGRŐL

113

1. Beszéli-e a szerb nyelvet?
 a) jól érti és jól beszél, b) jól érti és meg tudja érteni magát,
 c) nehezen érti és nehezen beszél, d) nem érti és nem beszél.
2. Hol tanulta meg a szerb nyelvet?
 a) iskolában, b) ismerősök által, c) munkahelyén,
 d) családban, rokonságban, e) nem tanulta meg, f) más: ÓVODÁBAN
3. Mikor tanulta meg a szerb nyelvet?
 a) gyermekkorában, b) felnőttkorában, c) nem tanulta meg.
4. Az évek folyamán a nyelvtudása...
 a) javul, b) felejtő a nyelvet, c) változatlan.
5. Hol alkalmazza leginkább a nyelvet?
 a) a családjában, b) közeli rokonaival, c) távoli rokonaival,
 d) ismerősökkel, e) munkahelyén, f) más: UTCA.
6. Tapasztalta-e már, hogy a szerb nyelvtudása nem megfelelő és emiatt hátrányos helyzetbe került?
 a) továbbtanulással kapcsolatban, b) magánéletben, c) kórházban,
 d) községkén, e) bíróságon, f) rendőrségen, g) postán, h) bankban,
 i) belföldi utazás során, j) boltokban, áruházakban stb., k) munkahelyén, l) más: _____
 Írja le az ezzel kapcsolatos tapasztalatait:

BÁNYÁBAN ÉS NEM LEHET PROBLÉMA

7. A fenti kérdésben megjelölt probléma áthidalhatónak bizonyult-e?
 a) igen, mindig, b) legtöbb esetben igen, c) legtöbb esetben nem,
 d) nem soha, e) más: _____
8. Írott szövegeknél (feliratok, nyomtatványok, hivatalos okmányok...) mely esetekben hiányolja a megfelelő magyar nyelvű fordítást?
HIVATALOS HELYSÉGEKEN IGAZSÁGSZASZÁGI MUNKÁK ESETÉN
9. A kérdésként napi hírekről honnan tájékozódik? Sorolja fel a TV és a rádió adókat és az újságokat!
MTV1, MTV2, MTV, KÖZVETLEN, PETŐFI ÉS ÖVÉDEK
10. Az Ön korosztályában a szerbek mennyire ismerik, és beszélnek-e magyar nyelvet?
VALAKI TUD, DE NEM AKAR BEVÁNYALNI AKAR IS BESZÉLNI
11. Érzékezteti-e magát, hogy szerb kifejezéseket is használ, amikor magyarul beszél?
 Jelöljön meg néhány példát: ALÉN, EZERT NAGYON TÁRAGSODIK.
12. Milyen helyzetbe fordul elő, hogy keveri a két nyelvet (így is, úgy is beszél)?
CALÁDI KÖRÖBEN HA VELETLENÜL BÜNKÉSÉES

Név: Farkas János
 Életkor: 72 év
 Lakcím: Károlyváros

Foglalkozás, munkahely:
nyomozó
tanácsos

6. A területi tényezők

Az összesen 190 kérdőív nem tudta, nem is szándékozta arányosan lefedni a magyarság életterét képező területeket. Az adatokra elsősorban metológia kialakításához volt szükség. Az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék Kontrasztív nyelvészetet és fordítástudományt tanuló hallgatói voltak segítségemre, és az alábbi területi képviseltség alakult ki:

Bácska:

Csantavér 2
Csonoplya 1
Bácsfeketehegy 12
Hajdújárás 1
Horgos 10
Kishegyes 1
Magyarkanizsa 21
Szabadka 16
Topolya 23
Bácsgyulafalva 1
Újvidék 1

Bánát:

Kikinda 1
Majdán-Rábé 11
Oroszlámos 13
Törökkanizsa 60
Ürményháza 11

Az érintkező beszélőközösségek élettere, elhelyezkedése döntően befolyásolja a nyelvallapotokat, valamelyikük dominanciáját, az intézményes háttér lehetőségét. Fontosak a következő változók:

– Az anyaországhoz való közelség, ha ez lehet releváns jellemző. Például a ruszinok esetében nincs jelentősége. Észak–déli irányban az első és második községsort tekinthetjük közelinek (Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Szabadka, Zombor, Zenta, Csóka, Topolya). Ezeknél jóval gyakoribb az érintkezés, látogatás, utazás.

– A területi homogenitás, területi egységenkénti lélekszám. Nagyon fontos az összefüggő területek mérete és száma, de az is, hogy van-e urbánus központjuk vagy valamilyen más szervességük.¹

¹ Nincsenek természetes történelmi tájegységeink, amelyek nyelvileg is egységesek lennének.

– Jellemző az azonos területen érintkező beszédközösségek száma. Ha Vajdaság demográfiai térképére nézünk, a régi, még Györe Kornél (Györe 1970) által is a széles felével a magyar határra támaszkodó tölcésalak helyett, amely a homogén magyar területeket ábrázolta, ma már a határ mentén elkeskenyedő, aztán kiszélesedő alakzatot találunk Topolya, Zenta, Csóka, Magyarkanizsa, Szabadka, Kishegyes és részben Becse között, amelyből már Törökkanizsa is eltűnt. A többi területen kisebb-nagyobb szigetek láthatók. A létszám abszolút értelemben is fontos, mert jogokat jelent, de relative, helyi vonatkozásokban is, mert ettől függ az alternatív hivatalos nyelvhasználat, a helységnév használata, és nem utolsósorban a magyar tagozatok nyitása is, amely egyre rosszabb képet mutat, a tiszta magyar és vegyes tagozatú iskoláké pedig még inkább.

A magyar nyelv dominanciája a határ mentén vonalszerűen kiszélesedik, a Tisza jobb partján pedig lenyúlik, mintegy „T” betűt formálva. Ezen belül erős a magyar nyelv, de gyenge a környezetnyelv-ismeret, és fordítva. Ebben a tekintetben az elsajátítás-tervezés vajmi keveset tehet, főleg az anyanyelv ügyéért, legfeljebb annyit, hogy a magyar gyerekek magyar tagozatra járjanak. Nagyon érdekes lenne egyszer térképet készíteni, honnan került ki magyar szakos tanár, illetve egyetemi hallgatónk. Még ma is sok az üres pont a térképen, és nemrég jöttek például Egyházaskérrel az elsők.

A kérdőívvel érintett helységek bácskai csoportja a tömbmagyar területen van, a bánáti települések Ürményházán kívül szintén összefüggő területet képeznek, de a magyar nyelv jóval gyengébb pozíciójával. Tiszta tömbösödés sehol sincs, mert minden községben vannak telepes falvak (Velebit, Podlokanj stb.).

7. Településszerkezet

A településszerkezet a lélekszáma, a lakosság végzettségére, hivatására vonatkozik. A fenti tényezők együtt határozzák meg a nyelvelsajátítást és a magyar köznyelvet feltételező közéletet. Szerkezeti tényezőként említhető a főútvonalakhoz való közelség, a határ közelsége stb. A magyarság zöme az 1970-es felmérés szerint (Györe 1970) az 5–10000 terjedő lakost számláló településeken lakott – 19,8%, ezzel majdnem egyezett a 10–20000 lakosú települések aránya – a 18,8%. A második esetben már általában van középiskola, valamilyen színház, könyvtár. Bánátban az a gond, hogy ezek a középiskolák túlnyomó többségben szerb tannyelvűek. Törökkanizsán van nagyon kis tanulószámu gimnázium, Csókán mezőgazdasági középiskola, Kikindán viszont megszűnt minden magyar középfokú oktatás, és csak Nagybecskerekben van magyar gimnázium.

A kisebb településeken van általános iskola, esetleg könyvtár, művelődési egyesület. A lakosság a településen belül vegyes, bár van, ahol településrészenként elkülönül. A lakosság zöme földműves, tehát nem mindig késztesedik, kényszerül a környezeti nyelv használatára. A bácskai falvakban a szerb nyelvismeret lesújtó, főleg – mint Horgos esetében – a falusi jelleg, a földműves-foglalkozás és a határközelség együtt van a katasztrofális szerbnyelv-ismerettel. A bácskai települések zömében a szerb gyerekek tanulnak meg magyarul, és ezáltal a megértésre való törekvés mint motivációs tényező is irrelevánssá válik. Természetesen ez a magyar nyelv az utca nyelve, sem szerb, sem magyar részről el sem határolódik a két kódrendszer, de nagyon szituatív, és eleven a nyelvhasználati készség. Találkoztam már olyan szintű magyar nyelvismerettel, hogy a hangsúly sem árulkodott semmilyen problémáról, de előkerült egyetlen ritkán használt, választékos magyar szó, a *tösgyökeres*, amit nem ismert, így hát bevallotta, hogy nem magyar.

Legjobb eredményeket mutatnak a környezeti nyelv elsajátításának tekintetében a nagyobb városok magyar lakosai, valószínűleg a munkahely és a mindennapi, többnyire nyelvi kommunikáció ösztönzésére.

II. A kérdőíves vizsgálatok közvetlen tanulságai

1. A megkérdezettek végzettsége, foglalkozása

A megkérdezettek, úgy véljük, jól képviselik a települések munkamegosztási és életkor szerinti keresztmetszetét is. Az egyéni hivatásokat, foglalkozásokat magasabb kategóriába is besoroltuk. Íme az áttekintés:

1. szakmunkás: köszörűs 1, géplakatos 4, kőműves 3, elektroműszerész 3, virágkötő 2, traktorvezető 3, üzemi villanyszerelő 3, autómechanikus 4, villanyszerelő 4, fémesztergályos 4, szövő 1, varrónő 2, szobafestő 1, szakács 1, pincér 1, virágkertész 2, kazánszerelő 1, autó-villanyszerelő 3

2. 1. humán értelmiségi: tanár 1, tanító 4, óvónő 1, orvos 3

2. 2. reálértelmiségi : gépészmérnök 1

3. középkáder: állatorvosi technikus 1, tisztviselő 16, ápolónő 3, mezőgazdasági technikus 1, operatőr 1, könyvelő 1, informatikus 1, elektrotechnikus 2, gépésztechnikus 1.

4. szolgáltató: kereskedő 5, ügyfélfogadó, benzinkutas 2, recepciós, fodrász, borbély 3, biztonsági őr 1

5. szakképzetlen: munkanélküli 6, beszerző 1, háztartásbeli 16, földműves 9, munkás 8, gépkezelő 1, sofőr 2, takarítónő 2

6. tanuló: tanuló 34, egyetemista 9

7. vállalkozó: burekos 1, virágkertész iparos 1, köszörűs, 1.

A hivatás, hivatásra készülés nagyon fontos motivációja a kétnyelvűvé válásnak, következésképpen az elsajátítás-tervezésnek is. Az értelmiségi tudja, hogy a két nyelv nélkül nem létezhet, de hasonló ösztönzés van jelen a szolgáltatóknál, kereskedőknél, pincéreknél stb.

2. A nyelvismeret állandó és dinamikus jellemzői

Az 1. kérdés volt a beszéli-e a szerb nyelvet? Volt ehhez 4 alternatív lehetőség: a) Jól beszéli és jól érti; b) Jól érti és jól meg tudja magát értetni; c) Nehezen érti, nehezen beszéli; d) Nem érti, és nem beszéli.

Jól beszéli és jól érti: összesen 109. Ebből Magyarkanizsa 11, Feketics 8, Csonoplya 1, Hajdújárás 1, Horgos 2, Kikinda 1, Majdán-Rábé 6, Oroszlámos 11, Szabadka 11, Telecska 1, Topolya 12, Törökkanizsa 34, Ürményháza 10.

Jól beszéli és jól érti: összesen 109

Jól érti, és jól meg tudja magát értetni: 56

Nehezen érti, nehezen beszéli: 21

Nem beszéli és nem érti: 1

Válasz nélkül: 3

Kérdőívek száma: 190

3. Használati jellemzők

A következő kérdés a szerb nyelv használati körére vonatkozik. Amilyen kategóriát beírt a kérdezett, az azt jelenti, hogy azon a nyelvhasználati színtéren a magyar nyelv ki van zárva. Ezek a kategóriák gyakorisági sorrendben a következők:

munkahely	91	orvosnál	8
ismerősök	74	hivatalok	8
család és		posta	6
rokonság	20	Egyéb kategóriák: piacon, mindenhol,	
iskola	15	bíróság, utca,	
rendőrség	10		
bank	7		

A munkahelyi nyelvhasználat rohamos átalakulást mutat a korábbi állapotokkal szemben, amikor irigylésre méltó szinten volt a munkahelyi kétnyelvűség. Meglepő az ismerősökkel folytatott kommunikáció szerb kódja is, ami viszonylagos egyoldalúságra vall. A család, rokonság kategória a vegyes házasságokra utal.

4. A környezeti nyelv tanulásának körülményei

4. 1. Hol tanulta?

A gyakorisági rend a következő:

iskolában	102	katonaságnál	14
családban	31	gyerekektől	3
ismerősöktől	31	újságokból, filmekből	2
munkahelyen	19		

Az iskola dominanciája természetes, de meglepő az alternatív nyelvtanulás forrásainak viszonylag sok fajtája és számossága. A család ismét csak a vegyes házasságokra utal. Az ismerősök és néhány apró forrás az alkalmi találkozásokra és az azonos érdeklődésű csoportokra mutat.

4. 2. Mikor tanulta?

A válaszok túlnyomó többsége természetesen a gyermekkorra utal, de meglepő a felnőttkori elsajátítás magas száma: 33.

Álljon itt szemelvény az adatokból:

3. Mikor tanulta meg?	település	foglalkozás	életkora	1. Beszéli-e a szerb nyelvet?	2. Hol tanulta meg?	4. Az évek során nyelvtudása	5. Hol használja leggyakrabban a szerb nyelvet?	6. Érezte már a hiányságot/lapont: hátrányos helyzet?	7. A fenti probléma (6.) áthidalhatónak bizonyult-e?
félnőtkor	Magyarokanizsa	5. sofőr	52	jól beszéli és jól érti	kórház	javult	Munkahelyen	igen	
félnőtkor	Oroszlámos*	1. szövőnő	46	jól beszéli és jól érti	ismerősök	javul	Munkahelyen	---	legjobb esetben igen
félnőtkor	Oroszlámos*	5. földműves	49	jól érti, és jól meg tudja magát érteni	munkahely	javul	ismerősökkel	nem	igen, mindig
félnőtkor	Oroszlámos*	5. földműves	36	jól érti, és jól meg tudja magát érteni	család, rokonság	változatlan	ismerősökkel	nem	---
félnőtkor	Telecska	3. könyvelő	46	jól érti és meg tudja magát érteni	munkahely	változatlan	Munkahelyen	igen:	
félnőtkor	Topolya	3. informatikus	28	jól érti, és meg tudja magát érteni	iskola	javul	Munkahelyen	igen: rendőrségen	legjobb esetben igen
félnőtkor	Topolya	3. tisztviselő	49	jól beszéli és jól érti	munkahely	változatlan	Munkahelyen	nem	legjobb esetben igen
félnőtkor	Topolya	5. munkanélküli	43	jól érti, és meg tudja magát érteni	egyetem	romlik	ismerősökkel	igen: továbbtanulás, belföldi utazás során	legjobb esetben igen

felhőttor	Topolya*	3. elektro- technikus	19	jól érti, és jól meg tudja magát értetni	ismerősök	javul	Ismerősökkel	igen: tovább- tanulás	nem, soha
felhőttor	Topolya*	3. ápolónő	32	jól érti, és meg tudja magát értetni	munkahely	javul	Munkahelyen	nem	legjobb esetben igen
felhőttor	Topolya*	4. kereskedő	28	jól beszéli és jól érti	munkahely	javul	Munkahelyen	nem	nem
felhőttor	Topolya*	8. nyugdíjas	54	jól beszéli és jól érti	család, rokonosság,	javul	nem	nem	igen, mindig
felhőttor	Törökanizsa	5. munkás	45	jól érti, és meg tudja magát értetni	munkahely	javul	Ismerősök, munkahely	igen: hivatá- los papírok intéző-sektor	legjobb esetben igen
felhőttor	Törökanizsa	5. háztartásbeli	--	jól érti, és meg tudja magát értetni	iskolában	változatlan	----	igen	legjobb esetben igen
felhőttor	Törökanizsa	5. munkás	22	nehezen érti, nehezen beszéli	család, rokonosság	javul	Ismerősök magánéletben	igen: legjobb esetben	igen, mindig
felhőttor	Törökanizsa	----	36	jól érti, és meg tudja magát értetni	munkahely	változatlan	Ismerősök	igen: magánélet	legjobb esetben igen
felhőttor	Törökanizsa*	5. háztartásbeli	36	jól érti, és meg tudja magát értetni	család, rokonosság	javul	Ismerősök, bírótság	igen: legjobb esetben	igen rádió
felhőttor	Törökanizsa*	5. háztartásbeli	60	nehezen érti, és nehezen beszéli	család, rokonosság	romlik	távoli rokonok	igen: postán, bankban	
felhőttor	Török-kanizsa *	5. munkás	43	jól érti, és jól meg tudja magát értetni	munkahely	változatlan	Munkahelyen	igen: kórházban	legjobb esetben igen

5. Változott-e a nyelvismeretének szintje?

Az önismereti kérdésre adott válaszok meglehetősen önbizalomról tanúskodnak. Lássuk a három kategóriát gyakorisági sorrendben:

javult	101
változatlan	55
romlott	14

Persze bele kellett volna bocsátkoznunk annak kérdésébe is, hogy miben tapasztalta egyik vagy másik állítását, de ezt nehéz lett volna formális kategóriaként kezelni.

6. A nyelvismereti szintből eredő hátrányok

A környezeti nyelv használatában a kudarc mindennapos élmény. Lehet ösztönző is, elkedvetlenítő is. Lássunk ezzel kapcsolatban frappáns válaszokat!

A magánéletben éreztem a kudarcot, ezért csak akkor használom, ha elkerülhetetlen.

Belföldi utazásnál.

Egyetemi vizsgán a szerb grammatikai tudásom hiányosságai miatt.

Magyarul megszólalva a kereskedő nem válaszolt.

Elszigeteltség.

Kijelentették, hogy semmibe vesznek bennünket a munkahelyen.

Kórházban nem mindig kíváncsiak.

A magyarlakta településeken ezzel szembe kell nézni.

Elutasítás, gúnyolódás, durva bánásmód hivatalos helyen, postán, rendőrségen.

7. Áthidalható-e az ilyen gond?

Az erre a kérdésre adott válaszok eléggé sematikusak lettek. Kiutat nem mutatnak. Lássunk néhány jellegzetesebbet!

A legtöbb esetben igen.

Nem, soha.

A legtöbb esetben nem.

Nem, ezért elszigeteltem magam.

Érdekes, hogy a helységneveket hiányolják, holott a Magyar Nemzeti Tanács a teljes magyar rendszert kidolgozta.

felnevelő	Topolya*	3. elektro- technikus	19	jól érti, és jól meg tudja magát érteni	ismerősök	javul	Ismerősökkel	igen: tovább- tanulás	nem, soha
felnevelő	Topolya*	3. ápolónő	32	jól érti, és meg tudja magát érteni	munkahely	javul	Munkahelyen	nem	legjobb esetben igen
felnevelő	Topolya*	4. kereskedő	28	jól beszéli és jól érti	munkahely	javul	Munkahelyen	nem	nem
felnevelő	Topolya*	8. nyugdíjas	54	jól beszéli és jól érti	család, rokonok	javul	nem	nem	igen, mindig
felnevelő	Törökkanizsa	5. munkás	45	jól érti, és meg tudja magát érteni	munkahely	javul	Ismerősök, munkahely	igen: hivata- los papírok intéző-sektor	legjobb esetben igen
felnevelő	Törökkanizsa	5. háztartásbeli	–	jól érti, és meg tudja magát érteni	iskolában	változatlan	-----	igen	legjobb esetben igen
felnevelő	Törökkanizsa	5. munkás	22	nehezen érti, nehezen beszéli	család, rokonok	javul	Ismerősök magánéletben	igen: legjobb esetben	igen, mindig
felnevelő	Törökkanizsa	-----	36	jól érti, és meg tudja magát érteni	munkahely	változatlan	Ismerősök	igen: magánélet	legjobb esetben igen
felnevelő	Törökkanizsa*	5. háztartásbeli	36	jól érti, és meg tudja magát érteni	család, rokonok	javul	Ismerősök, bírók	igen: legjobb esetben	igen rádió
felnevelő	Törökkanizsa*	5. háztartásbeli	60	nehezen érti, és nehezen beszéli	család, rokonok	romlik	távolsági rokonok	igen: postán, bankban	legjobb esetben igen
felnevelő	Törökkanizsa*	5. munkás	43	jól érti, és jól meg tudja magát érteni	munkahely	változatlan	Munkahelyen	igen: kórházban	legjobb esetben igen

5. Változott-e a nyelvismeretének szintje?

Az önismereti kérdésre adott válaszok meglehetősen önbizalomról tanúskodnak. Lássuk a három kategóriát gyakorisági sorrendben:

javult	101
változatlan	55
romlott	14

Persze bele kellett volna bocsátkoznunk annak kérdésébe is, hogy miben tapasztalta egyik vagy másik állítását, de ezt nehéz lett volna formális kategóriaként kezelni.

6. A nyelvismereti szintből eredő hátrányok

A környezeti nyelv használatában a kudarc mindennapos élmény. Lehet ösztönző is, elkedvetlenítő is. Lássunk ezzel kapcsolatban frappáns válaszokat!

A magánéletben éreztem a kudarcot, ezért csak akkor használok, ha elkerülhetetlen.

Belföldi utazásnál.

Egyetemi vizsgán a szerb grammatikai tudásom hiányosságai miatt.

Magyarul megszólalva a kereskedő nem válaszolt.

Elszigeteltség.

Kijelentették, hogy semmibe vesznek bennünket a munkahelyen.

Kórházban nem mindig kíváncsiak.

A magyarlakta településeken ezzel szembe kell nézni.

Elutasítás, gúnyolódás, durva bánásmód hivatalos helyen, postán, rendőrségen.

7. Áthidalható-e az ilyen gond?

Az erre a kérdésre adott válaszok eléggé sematikusak lettek. Kiutat nem mutatnak. Lássunk néhány jellegzetesebbet!

A legtöbb esetben igen.

Nem, soha.

A legtöbb esetben nem.

Nem, ezért elszigeteltem magam.

Érdekes, hogy a helységneveket hiányolják, holott a Magyar Nemzeti Tanács a teljes magyar rendszert kidolgozta.

8. Milyen közéleti, polgári ügyiratok, anyagok fordítását hiányolja?

A kérdésre adott válaszok a kisebbségi felzárkózás, tájékoztatás szempontjából fontosak.

Válaszok: nem hiányolom.

Hiányolom: helységnevek, utcanevek, hivatalos okmányok, szakkifejezések, a fordítás pontatlansága, kórházban, rendőrség, továbbtanulás, távirat, postai értesítő, számlák, anyakönyvi kivonat, tájékoztatás, szociális kérdések, névhasználat, feliratok, tantárgyak, egészségügyi karton, kataszter.

9. A tájékozódás nyelve

A tájékoztató források kiválasztása jól mutatja a nyelvi kötődést, sőt a nyelvtanulási szándékot is. A kérdőívek három alaphelyzetet mutatnak: Csak magyar, csak szerb, mindkettő. Ez utóbbi a leggyakoribb, és kevesen csak a magyar tájékoztatásra szorítkozik.

10. Milyen példát mutat a partner közösség?

A kétnyelvűség már megnevezés szerint sem lehet kétoldalú. Óriási jelentősége van annak, hogy a szerb polgártársak, hivatalos közegek, hivatalnokok beszélik-e vagy ismerik-e a kisebbségi nyelvet.

A válaszok nagyon változatosak: a nemtől a részben át az igenig, a település nemzeti arányától és az életkortól, foglalkozástól, az akarattól függően: Szabadkán meglepően sokan értenek, de nem beszélik. Kevesen ismerik, vagy jól beszélik, kicsit ismerik, elég jól beszélik, a munkahelytől függően, gyengén ismerik vagy nem akarják ismerni. Az őshonos szerbek és bunyevácok igen. Általában tudnak, csak nem akarnak, az idősebbek igen a magyarlakta településeken. Egyáltalán nem.

11. Kiküszöbölhető-e az interferencia?

A környezetnyelvi interferencia többnyire ösztönös, de lehet tudatos is. A nyelvi önellenőrzés képessége fontos eleme a nyelvi tisztulásnak.

babica,
banda,
banja,
bolovanje,
ćemo,

cisterna,
gyuvecs,
iako,
kafica,
kako ćemo,

kikiriki,
koncentrát,
lična,
majica,
nafta,

naftagas,	resenje,	svetsko,
nalog,	sabima,	siz,
opstina,	sestra,	szokk,
pasus,	smena,	taksena marka,
paszus,	socialno,	uopšte,
prikolica,	spisak,	uplatnica,
problema,	spricc,	ustaj,
rata,	sudska taksa,	uz

12. Mikor keveri a két nyelvet?

Ebben a kérdésrovatban nem az egy-két szónyi kölcsönzést kutatjuk, hanem a nagyobb fokú nyelvi keveredést.

Válogassunk a válaszok közül: Leginkább a munkahelyen fordul elő, de dominál a ritkán válasz, pl. a káromkodás esetében, erős érzelmi állapotban, ha gyorsan kell reagálni, vegyes társaságban, fáradtság esetében, ha nem akarják, hogy a gyerekek megértsék

13. Egy rejtett dimenzió – a nyelvi környezet hatása

A kérdőívben sehol sem szerepelt, hogy kell magyar személynevet, helységnevet, utcaneveket írni, mik az intézménynevek írásának szabályai? Ehhez képest rengeteg felelet érkezett a fel sem tett kérdésünkre, ahogyan a kérdezettek kitöltötték és aláírták az űrlapokat. Ez a jelenségcsoport külön elbírálást érdemel, mert ezeket az adatokat minden hivatalos érintkezés során, polgárként is megadják. Az eltorzult alakok valószínűleg sok helyesbítés, sőt az úgynevezett megfélemlített nyelv- és íráshasználat eredményei. Mindez elsősorban Bánátra érvényes, de más szórványterületekre is érvényes. Minderre példaként elegendő a törökkanizsai helyi lap címét említenünk: *Novi Kneževáci Újság*, de volt Új Kneževáci Újság is.

Nagy baj, hogy a bánsági területen a magyarságnak szinte egyetlen intézményes bázisa, tanácsa, sőt sok esetben tanácsadója sincs. Ezt jól példázzák az anyakönyvezett utónevek, amelyek – akármilyen hihetetlen, familiáris bizalmassággal kerülnek az anyakönyvbe és viseli tulajdonosuk egy életen át. Ilyenek a *Vityentije (Vince)*, *Pista*, *Bözsi*, *Bezsika*, *Bežika*, *Rozi*, *Gyurika*, *Katica*, *Olgica*, *Eszti*, *Boriska* stb.

Ami a személyes adatok közlését illeti, szerb formában tűnnek fel a helységnevek: *Novi Kneževac* – *Novi Knéžsevac*, *Banatsko Arangyelovó* (*Oroszlámos*), *Majdán/Majdány*, *Rabe/Rábé*.

Szerb helyesírással sőt nyelven vannak kiírva az utcanevek: Partizanska 13, *Žarka Zrenjanina*. Máshol már kontaminálódott alakok szerepelnek: *Marsal Tito* – helyesen Tito marsall, *Makszim Gorkilj* – Maksim Gorkij, *Vásárska* (Vásár utca) *Košut utca*. A vegyülés, kölcsönzés kiterjed a cégnevekre is: Transport (Szállítóvállalat), „Banaćanka”, PIK „Spasoje Stejić” (Spasoje Stejić Mezőgazdasági Kombinát).

Maguk a személynevek sem maradnak mentesek az elhasonítástól: *Bata Mária*, *Vukmirović Eržebet*, *Patjik Mihalj* (Patyik Mihály) *Felmajer Malvina* (a Malvin helyett), *Felmajer Andaš* stb.

III. Összegzés

Ennek a tanulmánynak az elejére elsajátítás-tervezést írtam, de a kérdőívek válaszainak elemzése után egyre inkább afelé hajlok, hogy nyelvelsajátítás- és magatartás-tervezést kellett volna, mert a környezeti nyelv elsajátításának vidékenként sajátos, de nagy ára van, vagy pedig nem sikerül a kívánt szinten megtanulni.

Ennyi és ilyen adatból természetesen nem építhető fel az elsajátítás- és magatartás-stratégia, de rengeteg szociolingvisztikai, szociálpszichológiai elemet ad hozzá a hosszabb időt igénylő tervezés, stratégia kialakításához.

A kérdőívek kitöltését csak ketten utasították el. Kétségtelen, hogy van sok formális válasz is, de az egész kép mégis hitelesnek tekinthető. Sok bánati magyar már-már anyanyelvi szinten beszéli a szerb nyelvet, így is olvas és ír, és nem találja zavarónak a nyelvcsere, a szerb egynyelvűséget.

Nagyon sok tájunkon a magyar már csak családi szintű belső használatú nyelv, és a felvázolt nyelvhasználati színterek szinte mindegyike a környezeti szinten valósul meg. A szerb lakosság viszonyulása a magyar nyelv ismeretéhez csak kivételesen pozitív, többnyire néhány udvariassági gesztusból áll. Az üzleti életben ez másként van, a kereskedő például jól beszél mindkét nyelven, amint régen németül is tudtak.

Elemzéseink legalább egy megrendíthetetlen tanulsággal jártak. Nyelvet tanulni, megtartani nem lehet, ha kizárólag az iskolára támaszkodunk.

Hivatkozások, szakirodalom

1. (Bartha 1999) Bartha Csilla, A kétnyelvűség alapkérdései. Bp.
2. (Gal 1979) Susan GAL, Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.
3. (Göncz 1999) Göncz Lajos, Magyar Jugoszláviában (a Vajdaságban) Forum Újvidék
4. (Györe 1970) Györe Kornél, Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása különös tekintettel a tartomány magyar népességére, Létünk 1970. 7–23.

5. (Martin-Jones és Romaine 1985) Smilinguallism: a half-baked theory communicative competence. In: *Applied Linguistic*. 6: 5–17.
6. (Kassai 1995) Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat, Bp. 1995.
7. (Lakatos – Károlyi) Lakatos – Károlyi szerk. Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré Bp. 2004.
8. (Lanstyák 2000) Lanstyák István, A magyar nyelv Szlovákiában Bp. – Pozsony.
9. (Papp 2006) Papp György, Kétnyelvűség – kettős szocializáció, *Hungarológiai Közlemények* 2006. 3. 57–67.
10. (Sándor 2000) Sándor Anna, Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség, Pozsony 2000.

SUBJECTIVE AND ENVIRONMENTAL FACTORS OF PLANNING LANGUAGE ACQUISITION

The present study is the second summary of the midterm research project on language planning at school age, which is primarily aimed at acquisition. The initial hypothesis is that social bilingualism is not double monolingualism but a specific condition, and a mosaic-like picture of the world in the mind of the average language user; in the best cases, this picture is balanced but it can also develop to the expense of the other language.

On the basis of questionnaires and experience I study the influence of the following subjective and environmental factors on language acquisition: territorial conditions, number of inhabitants, urban structure, educational level, profession, self-assessment in Serbian language competence, age and circumstances of the Serbian language acquisition, difficulties in the use of both Hungarian and Serbian languages, situations of Serbian language usage, sources of media (press, radio and television). The questionnaires were filled in by adults since in this way it was possible to follow the complete process of the development of bilingualism.

Keywords: acquisition planning, interference, code enrichment, the scene of language use

TOLDI ÉVA

HISTÓRIÁBÓL HISTÓRIÁBA¹*From History to History*

A szerző hosszabb értekezésében arra a kérdésre keresi a választ, hogy a kortárs magyar történelmi regény hogyan értelmezi át a regény műfaját, hogyan hat annak alakulására. Azt vizsgálja, milyen történelemszemléleti koncepciót kínál föl, milyen historiográfiai metafikció mentén jön létre, hogyan viszonyul a történethez, az irodalmi hagyományhoz, és milyen prózapoeitikai eljárásokat alkalmaz. Párhuzamot feltételez a posztmodern történetírás és a posztmodern történelmi regény folyamatai között. Az értekezésnek ebben a részletében Darvasi László *A könnymutatványosok legendája* című regényét vizsgálva történeti narráció és irodalmi narráció érintkezési pontjait keresi.

Kulcsszavak: történelmi regény, a történelmi események hiteltelenítése, identitáskeresés és elbizonytalanítás, a mágikus realizmus poétikája, történelmi tapasztalat.

„A történelmek *bűnügyi esetek*, s így a miénk is az. Minden történelem gyilkosságok, fosztogatások, rablások, erőszak, elnyomás, kizsákmányolás és szenvedés története. Nagyon különös bűnügyi esetek. Igen ritkán lehet rámutatni bennük a gyilkosra...”² – Heller Ágnes gondolata a történelemtől akár Darvasi László *A könnymutatványosok legendája* (1999) című regényének mottója is lehetne.

A krónika imitációja

A könnymutatványosok legendájának elbeszélte ideje megközelítőleg a mohácsi vésztől (1526) Buda visszavívásának idejéig (1686) terjed, az események többsége azonban főként a XVII. század második felében zajlik. Stephan Peer budai kelmefestő 1541. augusztus 29-én, Buda elfoglalásának napján festi a nagy könnycseppet a mutatványosok szekérének ponyvájára, méghozzá „a legkékebb késsel”, s a szereplők egy részének sorsa majd Budavár visszavételének idején találkozik és teljesedik be.

Az elbeszélőnek nem okoz gondot a szöveg történelmi jellege, nem akarja leplezni sem. A történelemkönyvek – és valószínűleg néhány korabeli

¹ Részlet egy hosszabb tanulmányból

² Heller Ágnes: *A történelem elmélete*. Fordította Tarnay László. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2001. 131. l.

feljegyzés, krónika – mentén, szinte iskolásan haladunk előre az időben, a cselekmény a jól ismerhető eseményekkel párhuzamosan, jórészt rekonstruálható módon bontakozik ki. Márton László állapítja meg róla, hogy az elbeszélés „díszleteit mégiscsak meghagyja történelminek. (...) Tisztelettudóan bánik az események történelmi horderejével: úgy halad a regény egyik várostomtól a másikig, vadászszerencsétlenségtől összeesküvésig, hadjáratától felkelésig, mintha útszéli fogadóknak pihenne meg”.³

A regény elbeszélője tehát imitálja a korabeli krónikaírókat. Szövege egyetlen végtelen történetmondás, melynek nincs eleje és vége, csak elkezdődik valahol és megszakad valahol. A történeti narrációnak és az irodalmi narrációnak a párhuzamát, a legújabb narratológiai kutatások legfontosabb gondolatát látjuk ebben a folyamatban megképződni. Az elbeszélő nem láthat rá az események összefüggéseire, csak többnyire a dátumok által vezetett időrendet követve mondja el a történeteket.

A könyv német nyelvű kiadása alapján a recenziens hasonló következtetésre jut: „Bármilyen sok is a szövegben a mágikus elem, mely Darvasi regényének az általános érvényesség dimenzióját kölcsönzi, és bármilyen borzalmasan furcsa is némely mészárlás leírása, bármennyire is olyan szerző fantáziájának terméke mindez, aki nem habozik leírni a legborzasztóbb dolgokat sem, melyeket egyik ember a másikkal megtehet, ezeknek az ötleteknek csak csekély része fikció. A szerző nyilvánvalóan szorgalmasan olvasta a kortársak jelentéseit, és azokat – gyakran a forrás megjelölése nélkül – integrálta regényébe.”⁴

A narrátor „megáll, kifújja magát, és újra nekigyürkőzik a mesének; ha leszámíthatnánk a csodákat, azt is gondolhatnánk, hogy ugyanazt mondja el [mint a krónikaíró], csak más szavakkal.”⁵ Minden krónika alapja az idő múlása és a történetek lineáris rögzítése. A *könnymutatványosok legendájának* narrátora is látszólag lineárisan előrehaladó cselekményt mond el, amit a történelmi dátumok hitelesítenek. Nem mulasztja el följegyezni az időpontokat, viszont az egymást követő történelmi események között nincs összefüggés, és azok jelentéshiányait a narrátor nem is pótolja semmivel. Egészen egyszerűen egy elegáns ugrással – akár a mesében – egy másik helyszínen terem az elbeszélő, és máris egy másik közeg, másik világ történetét mondja.

³ Márton László: Tündéri bolyongás. *Élet és Irodalom*, 1999. szept. 17. 15. l.

⁴ Tilman Spreckelsen: A zsidó vért sír. a szerb tüzmezét. Örök háború: Darvasi László kiüzi a magyar faördögöt. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2001. november 6. In: *Élet és Irodalom*, 46. évf. 17. sz. 6. l.

⁵ Márton László: Tündéri bolyongás. *Élet és Irodalom*, 1999. szept. 17. 15. l.

Párhuzamos történeteket ad elő: egymás mellett léteznek és kölcsönös viszonyba kerülnek olyan világok, amelyek a fikció más-más fokát mutatják. A történelemnek csupán annyi szerepe marad, mint amit a narrátor jelez: „Gyakran eltéved a szél, s amikor előkerül végre, annyi a büntudata csak, hogy a történelmi port a szemünkbe fújja.”⁶ A történelmi sík olyan fikciós indexet rendel a szöveghez, amelyhez a valóságosság látszata társul. Különösen, hogy a narrátor nem kezeli kiemelt fontosságúnak a történelmi eseményeket és azok valóságosságának kérdését. Umberto Eco szerint „...ahhoz, hogy akár a leghetetlenebb világ is hatással legyen ránk, felzaklasson, megrémítsen, megindítson bennünket, a tényleges világról való ismereteinkre kell támaszkodnunk. Más szóval a valóságos világot kell háttérnek tekintenünk.”⁷ Ebből következik az a paradoxon, hogy *A könnymutatványosok legendájában* nemcsak a csodás elemek hiteltelenítik el a történelmi adatokat, hanem ez a kapcsolat kölcsönössé válik. Mivel a történelmi adatokat eleve hiteleseknek feltételezzük, minden más is azonos fikciós síkra kerül, természetessé válik a másként elbeszélte történet, vagyis az, hogy ebben a regényvilágban nemcsak az egykor élt vagy kitalált emberek kóborolnak, hanem „elveszett emberek kószva, szomorú lelkei haladnak ott fent, végtelen útjukat róják az élők birodalmában, ahol soha, de soha nem lehet már otthonuk”.⁸ A történelem a mítoszt hitelesíti, a mítosz pedig a történelmet hitelteleníti, de nem olyan fokon, hogy eszünkbe jutna kételkedni, vajon akkor történt-e Buda visszavívása, amikor a „krónikás” teszi. Ahhoz ugyanis túlságosan általános történelmi indexekkel dolgozik, s még szereplőinek jellemzési is sablonosak, mondhatni, egyformák. Zrínyi például ugyanúgy néz ki, mint más történelmi hősök, nem talál ki róla semmi rendkívülit. Nem is célja az elbeszélőnek az ilyenfajta hitelrontás, a történelmi események átírása. Mégsem kérdéses, hogy a krónika műfaji elemei csupán műfaji kódokként funkcionálnak. Egy idő után ugyanis a szövegvilágok egybeérnek, s túlsúlyba kerül a „párhuzamos” történelem.

A narrátor alternatív krónikási szerepének igazolására a regény szövegében is találunk támpontokat, amely ugyan nem jellemző módon, de mégis magában foglal önreflexiók utalásokat, a szöveg keletkezésének módjára vonatkozó mondatokat. „S hogy mit láthat a krónikás, az elbeszélő Magyarországon a század hetvenes éveiben? – teszi föl a kérdést, és azonnal válaszol is rá: Sokat, de nem eleget. (...) Ezen a földön minden mindennel összeér, s ha úgy

⁶ Darvasi László: *A könnymutatványosok legendája*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999. 1229. l.

⁷ Umberto Eco: *Hat séta a fikció erdejében*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002. 118. l.

⁸ Darvasi László: i. m. 136. l.

tetszik, van a miérteknek magyarázata, az inkább csak historikus tudóskodás vagy poétai szentiment. Itt a ráció a maga karikatúrája. Soha nem tudod, hogy sírnod vagy nevetned kell-e a következő pillanatban.”⁹

A sírás történetei

A könnymutatványosok tudják a dolgukat. Öten vannak, öt náció képviselői. „Goran Dalmatinacnak fagyott a könnye és pereg, mint a jégeső. Feketekő Péternek fekete és apró, s kő lesz belőle. Zorán Vukovics édesebbet sír az akácméznél, de ha meggyújtják, lángol az a könny. Aaron Blumm világoskék szeme hideg és habos vért sír. Franjo Mendebaba könnyében pedig felismerheted a halálos ellenségedet”¹⁰, ő ugyanis tükörcserepeket sír.

A könny szimbolikája végigkíséri az emberiség kultúrtörténetét. Lényege, hogy változtatja halmazállapotát. Miután hírt adott az emberi lélekben lejátszódott erős érzelemről, amely általában bánat, fájdalom vagy felfokozott örömrzés – mindenesetre szélsőséges lelki-szellemi állapot –, megváltozik, elpárolog, egyszerűen semmivé válik. A regény ezen a ponton a mitikussá teszi a könnymutatványosok cselekedetét. Az ő könnyeik ugyanis halmazállapotot változtatnak ugyan, de nem tűnnek el, hanem éppen ellenkezőleg: materializálódnak. A materializálódás mikéntje azonban nem rendelkezik oksági paraméterekkel, nem tudjuk meg, és nincs is jelentősége, miért éppen az a könnymutatványos sír követ vagy tükröt. A könnymutatványosok nemzeti hovatartozása sem ad konkrét támpontot: a horvát jégcsapokat, a magyar fekete köveket, a szerb lángoló mézet, a zsidó vért, a bosnyák tükördarabokat sír, s ennek alapján csak nagyon távoli nemzetkarakterológiai összefüggésekig juthatnánk, amelyek pedig nem vezetnének messzire a regény értelmezésében.

A mitikusság válik így fontos rendezőelvvé, amely az időtlenség attribútumával rendelkezik, megteremti az időben elmesélt történet, a krónika és az időtlen, mitikus, időkezelés egységét. Ez az imitált krónika a legenda, az anekdota, a novella, a mese, a rege, a babona kispikái kódjait is magába olvasztja. A történeteket a történetmondás gesztusa fűzi egybe, nem véletlenül asszociálhatunk a mesemondás legrégebbi hagyományára, az *Ezeregyéjszaka meséire* a regény kapcsán. A változó hosszúságú történetek ugyanis laza szállal kapcsolódnak egymáshoz. A kapcsolatot egy-egy időbeli vagy térbeli egybeesés, egy motivikus azonosság jelenti, amelyek előrelendítik a

⁹ Darvasi László: i. m. 229–230. l.

¹⁰ Darvasi László: i. m. 109. l.

cselekményt, új történetet indítanak el, s így, hálószerűen alakul a cselekmény menete.

A könnymutatványosok teljesen váratlan helyen és időben jelennek meg. Néha előrevetítik a tragédiát, máskor megmentik a hőst a pusztulástól. Mindig ott jelennek meg, ahol szomorúság, ahol halál közeleg. Szerepük nem egészen tisztázott, mindenesetre azon kevesekben, akik felismerik őket – mint például Pílinger Ferenc –, nyugtalanságot váltanak ki. Alapvetően azonban nincs semmiféle bajelhárító funkciójuk. Ha valaki meg is látja halálos ellenségét Franjo Mendebaba tükörcserepeiben, már nem tudja elkerülni tragédiáját. A könnymutatványosok sírása jórészt tisztázatlan gesztus, a szöveg átértelmezi a sírás hagyományos értelmét, az egyén fájdalmának megnyilvánulását, sírásuknak nincs érzelmi töltése. A regényben nemcsak a könnymutatványosok sírnak, s ez is a sírás funkciójának megváltozott jelentését emeli ki. Sír Szélkiáltó Borbála is, ám ő, igazi könnyeket hullat, „mert ami fáj, most csak neki fáj”¹¹. A könnymutatványosok nem a saját könnyeikkel sírnak, sírásuk csupán eszköz, melynek funkciója tisztázatlan, értelmezésünkben egyfajta kollektív gyász kinyilvánításának gesztusa, amely végigkíséri történetüket.

Gyászból és pusztulásból pedig van a regényben bőven. A regény metaforikus szerkezete a pusztulás motívumára épül. Azt is mondhatnánk, főhőse nem más, mint a halál. Az egyik szereplő, Brazina például egyetlen tudományát hagyományozza utódjára és alteregójára, a világkém Jozef Bezdánra, azt suttogja el neki egy törökfürdő rejtekén, hogyan kell életet kioltani. Rendkívül változatos halálnemekkel találkozhatunk, amelyek csak elvétve ismétlődnek. Ezek közül az egyszerűbbek, ha az illetőt: felkoncolják, elvágják a torkát, a hóhér lefejezi, négybe vágja, éhen hal, vízbe veti magát, a repeszdarabok leszakítják a fejét, kiharapják a nyelvét, szívébe fúródik a szilánk, felökleli a vadkan, keresztre feszítik, kardlappal verik agyon, fölakasztják, meggyullad a haja, halálra korbácsolják, elégetik, belét ontják, selyemzsinórral fojtják meg, megmérgezik, nyársba vonják, darabokra szelvelik, eltalálja a golyó, a golyó előlről és hátulról is belefúródik a szívébe. Kicsit összetettebb, ha megborotválják, majd forró ólmok öntenek a fejére, kénköbe és szurokba mártják, majd lángra lobbantják; a mézkereskedő mézbe fullad; a nagyvezírt megfojtják, kitömkik, majd kiszögeznek a várfalra. Van természetes halálnem is: a májbaj és a pestis. De a regénynek ebben a szegmensében is működnek a mágikus realista elemek: a szereplők – férj és feleség – egyszerre halnak meg, Angelót a tündérek erőszakkal az égbe emelik.

¹¹ Darvasi László: i. m. 212. l.

A közönséges öldöklés misztikumba hajlik: vannak, akik erősen gondolnak a halálra és meg is halnak, a kémek egymást fojtják meg. Mást belefojtanak a saját lelkébe, vagy a lelkébe költözött dzsinn öli meg; álmában fojtja meg a saját álma. De nemcsak az emberek halhatnak meg: Arnót Ignác az általa kifaragott soproni néma ördögöt azzal a fekete fácskával veri agyon, amelynek magvait egy könnymutatványostól kapta. Szép halála annak van, akit a Duna partján nyársalnak föl egy gyönyörű kanyarban. A legszebb halál azonban a budai rác Levendel Pekics kettős kémnek jut, akinek a halála anekdotává növekedik: „olyan követ helyeztek álmában a mellkasára, amely szívének minden egyes dobbanására növekedett valamennyit. Hajnalban Levendel Pekics szolgája hatalmas szikla alatt találja az urát. Köfejtőket kell hívni, hogy a darabokra tört ágyat s a tetemet szabaddá tegyék”¹². A Berthold nevű jezsuita története pedig visszatérő motívuma a regénynek: keresztre feszítik, de ahogy kell is, harmadnapra feltámad, egy évre rá pedig „részeg magyar kurucok” egy rongy felhőhöz szegeznek, azonban „Berthold testvér személyes felhőjét megvadult varjak tépték leánykakendőnél is kisebb darabokra, csak hogy halálra zúzza magát Wienerwald szikláin”¹³.

A borzalmak katalógusát olvashatjuk itt, az erőszakos halálnak mégis rettenet jellege, ugyanis szokványos esemény. Nem is kommentálja senki a megtörténtét, egyedül a könnymutatványosok leánya, Kamilla dőbben meg nevelőszülei halálán, őt viszont kiközösítik, megkövezik. A szereplők a mindennapok tartozékának élik meg, hiszen háború háborút, halál halált ér ebben a szövegvilágban. Emellett ezen a földön kétszer kell meghalni, és újjá is lehet születni. Nem a keresztény feltámadás szellemében vagy a világ romlásával együttérzők jutalmaként, hanem a mitikus világképbe ágyazottnak, a világ létezésének természetes folyamataként. Poétikai szinten pedig a barokkra különösen jellemző anagorizis és mágikus realista világstruktúrálás keveredésének eredménye, hogy Diótörő Irina az oláh Rudica alakjában támad fel. Berthold testvér is feltámad keresztre feszítése után. Angelo, akit a tündérek horvát földről ragadnak el az égbe, szintén visszatér az élők birodalmába. Csak egyvalaki nem bír meghalni soha, Szélkiáltó Borbála, a boszorkányasszony, a könnymutatványosok hitvese.

¹² Darvasi László: i. m. 318. l.

¹³ Darvasi László: i. m. 319. l.

Identitáskeresés és apokrif legenda

A regény szereplői között vannak olyanok, akik fontosabb szerepet kapnak, míg mások kevésbé fontosak, kevésbé terjedelmes szövegekben szerepelnek, ritkábban térnek vissza. Közöttük azonban nincs hierarchia. Amint-hogy jók és gonoszak sem ítéltetnek meg. A regényt motivikus szinten a halál és a halál nyomában járó könnymutatványosok szekere komponálja.

A regénykompozíciót még bonyolítja, hogy párhuzamosan olvassuk a magyar, a zsidó és a török világ történeteit, így a mitikus világ így még heterogénebbé válik, többféle nemzet szokásai, hiedelmei vetítődnek rá – gyakran egy időben – ugyanarra a kulturális térre.

Aminthogy a könnyezés sem csupán a könnymutatványosok kiváltsága, a mutatványoskodás sem csak az ő előjoguk, hanem mások is gyakorolják. Az őssasszonyok szerelmi jelleggel; van, aki a mézzel mutatványoskodik, képes történeteket láttatni vele. Az egyik fontosabb figura pedig, Pep Velemir, a hússal mutatványoskodik, amelynek eredményeképpen sikerül összeállítania egy valódi, gyönyörű nőt. Különösen az utóbbi szimbolikus értelmű a regényben. Hat álló napig dobálja a húst, míg végül a sok, eredetileg egybe nem illő vagy fölismerhetetlen testrészt összeáll egésszé. Szimbolikus történetet olvasunk, amelynek hátterében a világ teremtésének bibliai mítoszára ismerhetünk, egyfajta apokrif legendaként. Mások mutatványoskodásának tehát konkrét célja van, egyedül az „ötös fogat”, a könnymutatványosok tetteinek indítéka marad az elbeszélés rejtélyes homályában.

Bár a könnymutatványosok neve és nemzeti hovatartozása ismert, mégsem tudja senki, kik ők valójában, ennek kiderítésére kémekeket küldenek utánuk. „Kik a könnymutatványosok?” – ez a kérdés foglalkoztatja a budai török pasát. De nemcsak az ő identitásuk válik kérdésessé. A regény gyakran alkalmazza a más néven való újraéledés motívumát. De az is megtörténik, hogy Jancsó Farkasból egészen egyszerűen és minden magyarázat nélkül Pep Velemir lesz.

A bizonytalan identitású és ismeretlen céllal mutatványoskodókról annyi tudható bizonyosan, hogy „öten vannak tehát. Ők utaznak fel s alá az idők országútjain. Szekerüket a tél adja a tavasznak, s az őszt veszi el a nyártól, hogy az ősztben a tél könyörögjön érte. Úgy mondják, akik beszélnek erről, mert van kedvük hozzá, hogy sírásuk egyetlen történet, kezdet és vég, szemhunyasnyi pihenő nélkül.”¹⁴

¹⁴ Darvasi László: i. m. 108. l.

A budai pasa tudja, hogy titok után kutat, „a könnymutatványosok bárhol és bármikor fölbukkanhatnak az ég alatt, ha várják őket, akkor is jönnek. Ha nem várják őket, akkor is eléd kerülnek. Ha menekülnek előlük, szemből érkezek”.¹⁵ Mindezt tetézi, hogy a regény egy pontján megjelennek a hamis könnymutatványosok. Abdurrahman budai pasa elé vezetnek egy valószerűtlenül hórihorgas és egy tömzsi, hordószerű alakot, akik parancsra könnyezni kezdenek, s azt állítják, hogy ők a könnymutatványosok. Az egyiknek tejfehér, a másiknak szurokfekete könnyei vannak, amelyek tökéletesen föl is száradnak. „Valóban csak káprázat, rossz varázslat volt az egész?” – vetődik fel a kérdés. Amiből az következik, hogy az igazi könnymutatványosok igazi csodát mutatnak be. Az ő sírásuknak mindig marad valamilyen nyoma, s „amerre ők járnak, mindig valami fontos dolog történik”.¹⁶ Alakmásai is vannak a könnymutatványosoknak, egy aranypántos ládikából bábokként úgyszintén ők emelkednek ki. De egyazon időpontban is látják őket Rozsnyón és Temesváron.

A regény végén pedig, amilyen titokzatosan feltűntek, olyan titokzatosan el is tűnnek, és átadják a helyüket az újabb csapatnak: Pilinger Ferenc egykori – véletlenül kasztrált, s ezzel együtt nemcsak nemét, hanem identitását is elvesztő – kuruc vitéz könnye a legveszélyesebb, mert olyan, mint az embereké, sós és édes, meleg és emberi. Vasika Drajan bolgár gyermek könnycseppjeiből felhő lesz, Jozef Bezdán néma világkémnek a könnyei beszélnek, David Mendelson zsidó kereskedő asszonyokat csábít el, Buda utolsó helytartójának, Arnót Abdurrahmannak a könnyei pedig megmutatják a félelmek és szorongások tárgyát, hogy fegyverül lehessen felhasználni az élet megaláztatásaitól való küzdelemben.

Nem derül hát ki semmi bizonyos az eredeti könnymutatványosok identitásáról, így a titok nyomán megképződő imaginárius bűnügyi regény „a nyomozati szakaszban” félben marad. Kiderül viszont valami a regénybeli legendákról, mégpedig hogy folyamatukban láttatva alakulnak ki, s hogy „elhangzásuk után mindig változik valamennyit a világ”¹⁷.

A mágia regényképző elemei

A könnymutatványosok legendája az a regény, amellyel kapcsolatban a legtöbbször hangzott el, hogy a kortárs történelmi regény azért nem alkothat külön műfajt, mert ahány regény, annyi poétikát lehet belőle létrehozni.

¹⁵ Darvasi László: i. m. 383. l.

¹⁶ Darvasi László: i. m. 310. l.

¹⁷ Darvasi László: i. m. 410. l.

Kétségtelen, hogy a regény cselekményvezetése, időkezelése, a fikciós szintek egybejárása és az elbeszélői technikák kiaknázása egy jól körülírható és egyéni regénypoétikát eredményez.

A regény cselekményvezetése nem hierarchikus, metaforikus szerkezetét csupán a halál és a vele járó mutatónyosság hozza létre. Az egymás mellé helyezett, egyenrangú szereplőket a szomorúság valamiféle mágikus ereje emeli ki a történetek sokaságából. Így kerül Pílinger Ferenc, az Arnót házaspár, Absolon Demeter, Pep Velemir, Luigi Escapolo Firabolla, Jichak ben Juda, David Mendelson, Jozef Bezdán, Arnót Abdurrahmann, az utolsó budai helytartó, Szélkiáltó Borbála valamiféle fontosabb szerepkörbe.

A történeteket nem lehet szereplők köré csoportosítani, mivel az összes történet egymásba ágazik. A mozaikosság a megszakítottság alakzatát erősíti fel. Hatalmas ugrásokkal hozza létre a narrátor a szöveget, amelyek között az összekötő kapocs néha a térbeli távolság, néha az időbeli azonosság. Két megszakítás között azonban kerek, egységes történetek jönnek létre. A mozaikszerű, gyakran inkább szerteágazó, mint egymásba fonódó történetszálak azonban visszatérő elemeket is tartalmaznak, amelyek nyomán felfedezhető az elbeszélői eljárás: a célelvű előre haladás helyett a körköröség dinamikáját figyelhetjük meg.

Végül azonban mindenki megtalálja a maga párját: Luigi Escapolo kipróbálja tökéletes törpe gondolatát, és összetalálkozik a szintén törpe Pep Velemirrel, akit magával visz Velencébe, ahova mindig is vágyakozott. Egykori nevelő és neveltje, Angelo és Pílinger Ferenc is egymásra ismernek. A néma világkém Jozef Bezdán megtalálja szerelmét, Diamontot, a szerb lányt. A regény végére mégiscsak némileg helyreáll valamiféle „rend”.

Fontos szerepe van a törpék szerepeltetésének, mert fellépésük a mágikus realizmus hatását hitelesíti. A mágikus realizmus kifejezést nem reflektálatlanul alkalmazzuk, hanem követjük Bényei Tamás monográfiájának¹⁸ fontosabb elemeit, miszerint a kevert figurák megjelenése az egyik gyakori visszatérő eleme a mágikus realista regényeknek. A törpe jelentésmezéjébe beletartozik, hogy olyan figura, aki a mutatónyosság, a cirkusz részvevője is lehet. Ezenkívül ellentmondásos érzéseket indukál, mivel egyaránt emlékeztet a fejlődésében megrekedt felnőttre és a gyermekre egyaránt. Éppen ez a köztesség a taszítás és elutasítás eredője, amelyet csak némiképp ellensúlyoz a kiszolgáltatottság, a védtelenség kiváltotta szánalom vagy rokonszenv. Szélkiáltó Borbála úgyszintén a köztesség – vagy Bényei Tamás

¹⁸ Bényei Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

fogalomkészletével élve: a kevertség – attribútumait hordozza: félig állati, félig emberi lény, aki a szélkiáltó madár hangján szólal meg, s betölti az egész regényt; a kutyafejű tatárnak valóban kutyafeje van. De a mágikus realizmus eszköztárából való Rudica alakja is, aki az ósasszony szerepét ölti magára, a teste mindenki közös tulajdona. Olyan archetípusról van itt szó, amely a testiség túlzó, excesszus jellegű hangsúlyozásával kereszteződik. S az excesszus, a túlzás alakzatai közé tartozik a halálnemek halmozása is.

A tündérek vagy a megelevenedő kőoroszlán pedig a különféle világsíkok közötti átjárást is bizonyítják. A fafaragó mester megalkotja a soproni néma ördögöt, amely megelevenedik, majd agyon is veri. Abszolon Demeter meg tudja fogni a haldokló ember éppen távozó lelkét, s ezt a tudományát át is adja. De a mágikus logika szerint épül fel Achmet pasa világa is. Ha fáj a feje, megsimogatja a szobájában levő kitömött galamb fejét, vagy mélyen a szemébe néz, hogy elmúlják. És még sorolhatnánk a mágikus világ és logika számos történetét.

A történetelemek az elbeszélés szintjén egyneműsödnek, a történet narrációs síkjai azonos hangnemben szólalnak meg, azonos tónust kap történeti világ, török, zsidó, magyar, szláv közegben játszódó esemény. A szent és profán közötti határ áthágására szintén hozhatunk föl példát, a címben is megjelölt legenda profanizálásával. Egymásmellettség és egyneműség jelenik meg ezen a szinten.

A poétikai egységet a narrátor pozíciója is szilárdítja. A mindentudó elbeszélő, amely nem válik tudálékossá, s szinte sohasem kommentálja az eseményeket. Viszont meg tudja teremteni az elbizonytalanításnak és a lebegtetésnek az effektusát. A látszólag problémamentes narráció úgy halad előre, hogy folyamatos önkorrekciókat végez, például: „Ahogy megkapta ezt a portát Szegeden a fafaragó, elültette a magokat. Mint aki tudja, mit csinál. Pedig hogy fa növekszik majd belőlük, erről Arnótnak fogalma sem volt. (...) Ebből a fából nem lehet bölcsőt faragni. Mintha bazaltkőből lenne. És mégis hajlékony.” És sorolhatnánk még a példákat. A regény mindentudó elbeszélője igyekszik mindent elbizonytalanítani, éppen ahogy Pílinger Ferikének tanácsolják több alkalommal: „Nem kell mindent tudni.”

A narratori nézőpont azonban egyáltalán nem statikus, néha aprólékosan ábrázol, néha elvontan jelenít meg, folyamatosan változik közeledés és távolodás az elbeszélésben. Gyakori eljárása, hogy az égbolt leírásával az ember világba vetettségét, egzisztenciális kiszolgáltatottságát idézi fel. Máskor az aprólékos leírás a történet fontosságát hangsúlyozza, és az elbeszélés idejének lassítását eredményezi.

Miután gyenge a folyamatos és átfogó történet szerepe, a regény időbeli viszonyai is átalakulnak. A világ eredetét is leírja a népi hiedelemvilág nyelvén: „A Tejút úgy lett, hogy Árpád apánk az édesanyjával álmodott (...), az anyja emlőiből megeredt a tej. És az anyatej végigcsordogált az égen. Száz évig csordogált talán. Utat mutatott. Arra ment Árpád apánk is a seregével, azért Tejút a neve.”¹⁹ A szukcesszív folyamatot a mítosz időtlensége váltja föl.

Történelemfelfogás

„1683 kétes esztendejét írják az időfelelősök. Tavasz van, de ugyan minek van az” – kezdődik az egyik történet, mutatva, hogy a narrátor időhöz való viszonya korántsem kételymentes. A történelmi regény mindig alkalmas terepe volt a múltban a nemzeti nagylét ábrázolásának, a nemzeti mítoszok rögzítésének. Habár *A könnyemutatványosok legendája* eredetmítoszokat is elbeszél, nyoma sincs benne ideológiának vagy direkt utalásnak a mára. Mivel nem a hű korábrázolásra törekszik, s valódi főhőse sincs, nem alkalmas a „haza és haladás” gondolatának romantikus példázatos elbeszélésére vagy ideológiák közvetítésére.

Éppen ellenkezőleg: a nagy történelmi narratívák demitizálására vállalkozik, amikor részletesen leírja, hogyan gyülekeznek Európa kétes hírű hölgyei Buda ostromának hírére, mintegy ugyanolyan fontosságot – ha nem nagyobb – tulajdonítva ennek az eseménynek, mint a helyszín- és a történetábrázolásnak. És Homonnai Nagy Bálint kuruc kapitány esetének keverttörténetté emelése is a paródia hangneméhez tartozik. A kapitány Buda 1541-es elfoglalásának hírére indul a várat megvédeni a törökkel szemben, de eltéved a ködben, s majd csak százötven év múlva ér oda, ismét késve. Igaz ugyan, hogy Buda fölszabadult, de a „labanc kutyáké” lett. Mire nagy büszkén kijelenti: „Ha elkéstünk, fiú, ha hamar jöttünk is, de voltunk itten.”²⁰ A hamis nemzeti melldőngetés átütő erejű paródiája köszön vissza a könyv utolsó lapjairól. Akárha Ady eltévedt lovasának ikerdarabja lenne a regény anekdotája.

„Ezen a földön nem a dolgok miéértje az érdekes, hanem a lehetséges, ami viszont sohasem teljesedik be”²¹ – ez lehetne a regény történetfilozófiája. Nem tudunk hát rálátni a történet egészére, mélyben húzódó összefüggési rejtve maradnak előttünk. A regény poétikájából következően úgy is látjuk a történelmet, mint középpont nélküli laza egymásutániságot.

¹⁹ Darvasi László: i. m. 444. l.

²⁰ Darvasi László: i. m. 576. l.

²¹ Darvasi László: i. m. 230. l.

A történelmi diskurzus narratológiai kérdései iránti megújult érdeklődés azt az elgondolást erősíti, miszerint az emberiségnek nincs történelme, csupán történelem-értelmezései léteznek. Egy a múlt, de több története lehetséges – ennek a korszerű történetelméleti elgondolásnak *A könnyemutatványosok legendája* kiváló példáját adja, miközben leírja, hogyan örökítették meg a korabeli források Arnót Abdurrahman halálát. Ugyanazt a kérdés teszi fel az elbeszélő is, ami a történetelmélet írójának központi gondolata: „Minek alapján dönthető el, és eldönthető-e egyáltalán, hogy melyik történetírói narráció az igaz, és vajon mit reprezentál a beszámoló; a tárgyául szolgáló valóságot, vagy pusztán az elbeszélő mentális állapotát?”²²

A regényben olvassuk: Szilahtár Mehmed török krónikás szerint a pasát golyó találja el, és vértanúvá válik. Francesco Gimani velencei lovag szerint az ostrom közben a pasa megsebesül, de a várfalra viteti magát, hogy ott essen el. Jacob Richard angol hadmérnök szerint szintén a várfalon hal hősi halált. Giovanni Paolo Zebarella székesfehérvári prépost szerint az első vonalban hal meg a pasa, aki görbe karddal a kezében hadakozik, de a fejébe kap egy golyót. „Károlyi Árpád magyar szemtanú szerint az alkonyat utolsó pillanatában huny ki Arnót Abdurrahman élete, pontosan akkor, amikor a vörösen izzó napkorong a János-hegy mögé bukik.” Nem lehetünk benne teljesen biztosak, hogy a felsorolt források mind valósak, és nincs közöttük költött, a gondolatmenet végkövetkeztetése azonban logikusan következik az elmondottakból: „Egy háborúban nem kereshetjük az igazságot, mert egy háborúban a hazugság az úr. S nincs ez másként ama beszámolókkal sem, melyek a pasa haláláról tudósítanak.”²³ A regény logikája szerint azonban Arnót Abdurrahman lesz a könnyemutatványosok új csapatának egyik tagja, a legenda részévé válik, pusztán azért, mert a narrátor kitüntette figyelmével.

„Vajon mi lenne a história lényege, mint valamely életből beleszületni egy másik, mélyebb értelmű, gazdagabb és tágasabb létezésbe”²⁴ – teszi fel a kérdést az elbeszélő, ismét csak poétikájának mágikus keretei között maradva, s a létezés egészére, egzisztenciális vonatkozásaira is választ keresve.

²² Gyáni Gábor: Miről szól a történelem? In: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 24. l.

²³ Darvasi László: i. m. 548–549. l.

²⁴ Darvasi László: i. m. 426. l.

A regény mint heterotop tér

A könnymutatványosság motívuma intertextuális környezetbe is helyezi *A könnymutatványosok legendáját*. Günter Grass regénye, *A bádogdob* főhőse szintén egy törpe, egy kislány, aki ugyan lelkiileg-szellemileg fejlődik, de saját elhatározásából meg akar maradni a háromévesek testi színvonalán. A háború éveiben sokat vándorol, végigdobolja az országot, előbb egy frontszínház mutatványában vesz részt, majd a háború végén egy előkelő klubba veszik fel muzsikálni, a Hagymapincébe. A Hagymapince drága hely volt, azok jártak oda, főként értelmiségiek és fiatalok, akiknek „sose sikerült könnyezni, főleg az utóbbi évtizedekben nem, ezért is fogja majd az utókor századunkat könnytelen századnak nevezni, a sok bánat és szomorúság ellenére – s azok, akik megengedhették maguknak, éppen a könnytelenség miatt jártak Schmuch Hagymapincéjébe, ahol a tulajdonos egy disznó vagy hal formájú deszkalapot meg egy konyhakést szolgált fel nekik nyolcvan pfennigért, és egy közönséges konyhakerti hagymát tizenkét márkáért, amit aztán egyre apróbbra és apróbbra vágta, míg a leve – nos, mit okozott a hagymalé: Amire a világ és a világ minden fájdalma nem volt képes: gyönyörű emberi könnyeket facsart a szemükből. Megríkatta őket. Végre megint tudtak sírni. Alaposan, gátlástalanul, szabadon kisírhatták magukat.”²⁵ A közös rituális zokogásnak konkrét értelme volt: terápiás szerepe. Segített az embereknek elmondani bánatukat, megszabadulni feszültségektől, félreértésektől, félelmektől, és hozzájárult kapcsolatteremtésükhöz.

A könnymutatványosok legendájában nem találunk ilyen funkciót. Viszont amellet, hogy a könny motívumát helyezi középpontba, még egy közös vonása van Günter Grass regényével. Oskar Mazerath is vándorol, akár csak a könnymutatványosok. De nemcsak ők. Pep Velemir is „peregrinál”, szinte rögeszméje lesz a helyváltozás, s Absolon Demeter is állandóan úton van, ahogyan a kémek sokasága is. A szereplők egy része vándorol, míg más részük menekül. A hely, amely borzalmak színtere, központi tényezővé válik a regényben. A halálnekem helye a borzalmak színtere is természetesen, gyakoriak a csatajelenetek, az akasztás helyszínének ecsetelése.

A múlt a Homonnai-Nagy Bálint-jelenetben is heterotop térként jelenik meg, a ködben százötven évre eltévedt lovas csapat a helyváltoztatás helytelenségét idézi fel.

²⁵ Günter Grass: *A bádogdob*. Fordította Sziggyártó László. Magvető Kiadó, Budapest, 1980. 614. l.

Az állandóan jelen levő kék könnyes szekér s a rajta utazók az utazási regény műfaji kódját is megképezik. A regény tulajdonképpen a tér mentén alakul ki, nagy ugrásai és a történet megszakításának alakzata is ebből következik. A szekér a regény elejétől kezdve így halad: Buda, Havasalföld, Prága, Varsó, Sopron, Balaszentmiklós, Várad, Buda, Csáktornya, Velence, Zágráb, Csáktornya, Buda, Debrecen, Szeged, Balaszentmiklós, Nagybánya, Sopron... Majd következik még Belgrád, s a pasa álmában Svájc is megjelenik.

A regény körképet rajzol meg a világról, a szónak nem kortabló, hanem festmény értelmében. A festményszerűséghez fűződő asszociációkat erősíti, hogy a mutatóványoskodás kétségtelenül visszautal az Európában a XVII–XIX. században elterjedt vásári komédiák műfajára is, amelynek során a közönségnek ténylegesen is képeket mutogattak, a mutatóványosok tizenkét–huszonnégy képben meséltek el kalandos, gyakran véres történetet, szerelmi vagy politikai históriát a közönség szórakoztatására. Az az érzésünk – vagy hogy Frank R. Ankersmit kifejezésével éljünk: történelmi tapasztalatunk – támad, mintha egy állóképet nézegetnénk. Ezt sugallják a regény nyitó mondatai is, amelyek a kimerevített, időtlen pillanatról szólnak, s ezzel összhangban alakul a történet későbbi menete is: „Elmosódott férfiarcot látunk, amelyre ezüstport szitál az idő. Szívességet tesz minekünk, és kegyesen úgy felejtí ezt a kompozícióját. Hiszen hosszan is bámuljuk.” A regény létrehozta festmény azonban inkább hasonlít térképre, s ha azon bejelölnénk be a könnyes szekér útvonalait, sűrű háló látnánk a közép-európai térségben, földön, vízen és égbolton. Örökös vándorlásról beszél a narrátor, mint ahogy mesélni is sok mindent lehetne még, „hiszen a mese el nem fogy, ki nem apad, miként az emberi életnek se láthatunk soha a végére”. A történet ismétlődik, véget nem ér.

Szemünkkel letapogatjuk a körkörös ismétlődő eseményeket. Ahogyan a regénynek több olvasata, a történelemnek is több kifejezésformája lehetséges. Mert az idő, akárcsak a festményen, nem mozdul, s előttünk is csak vízió formájában jelenik meg történet és történelem, a kék könnyes szekér, mindig másként s másként.

Irodalom

- Angyalosi Gergely 2004. *Romtalanítás*. Kijárat Kiadó, Budapest
- Ankersmit, Frank R. 2004. *A történelmi tapasztalat*. Typotex, Budapest
- Balassa Péter 1995. Darvasi és Borgononi. Jelenkor. 1. sz. 85–87. l.
- Bednarics Gábor 2000. Egy könnymutatóványos legendárium. *Tiszatáj*, 3. sz. 100–107. l.
- Bényei Péter 1999. A történelmi regény műfajkonstituáló tényezőinek meghatározási kísérlete. *Studia Litteraria*, Tomus XXXVII., Debrecen, 55–89. l.
- Bombitz Attila 2000. Egy könnymutatóványos legendája. Jelenkor, 2. sz. 176–187. l.

- Eco, Umberto 2002. *Hat séta a fikció erdejében*. Európa, Budapest
- Faragó Kornélia 2001. *Térirányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- Günter Grass 1980. *A bádogdob*. Fordította Sziójgyártó László. Magvető Kiadó, Budapest
- Gyáni Gábor 2000. Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest
- Heller Ágnes 2001. *A történelem elmélete*. Fordította Tarnay László. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest
- Hites Sándor 2005. *A múltnak kútja. Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*. József Attila Kör-Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest
- Márton László 1999. Tündéri bolyongás. *Élet és Irodalom*, szept. 17. 15. l.
- Ráczi I. Péter 2000. A történelmi narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háty János és Darvasi László regényei. *Prae*, 1–2. sz.
- Szilasi László 2000. „Minden, amit külön dobtam”. In: Mihály-napi köszöntő. Írások Ilia Mihály születésnapjára. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Szeged, 278–297. l.
- Thomka Beáta 2001. *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*. Kijárat Kiadó, Budapest
- Thomka Beáta 2003. *Glosszárium*. Csokonai Kiadó, Debrecen
- White, Hayden 1997. *A történelem terhe*. Osiris, Budapest

FROM HISTORY TO HISTORY

In a lenghtier treatise the author seeks to find the answer to the question of how the contemporary Hungarian historical novel reinterprets the genre of the novel and how it influences the development of this genre. She seeks answers to the questions such as what kind of concepts these novels offer from the historical point of view, what kind of historiographic metafiction has created them, what their attitude is to the story or the literary tradition and what kind of prose-poetic devices they use. She assumes that there is a parallel between the processes of postmodern historiography and the postmodern historical novel. In this part of her treatise she is trying to find the contact points where historical narration and literary narration meet in the novel *A könnyűmutatványosok legendája* by László Darvasi.

Keywords: historical novel, refutation of historical events, searching for identity and making insecure, the poetics of magical realism, historical experience

VUKOV RAFFAI ÉVA

A NYELVI TERVEZÉS METODOLÓGIÁJA ÉS SZEREPE A VAJDASÁGI MAGYAR NYELV OKTATÁSÁBAN

*Methodology of Language Planning and its Role in
Teaching Hungarian in Vojvodina*

Einar Haugen meghatározása szerint nyelvi tervezésre ott van szükség, ahol nyelvi gondok merülnek fel. A magyar nyelvű beszélők nyelvi problémákkal leginkább a Kárpát-medence Magyarországon kívül eső területein néznek szembe. A vajdasági nyelvi tervezés néhány fontos témája a sztenderdtől eltérő nyelvi formák megítélésének kérdése, a kettősnyelvűség (*bidialectalism*) és a nyelvi hiány vizsgálata.

Kulcsszavak: nyelvi tervezés, a magyar nyelv különfejlődése, többközpontú nyelv, kettősnyelvűség, nyelvi hiány

A nyelvi tervezésről – összefoglalóként

0. Előjáróban szeretnék kitérni néhány olyan általános megállapításra, amely ugyan kapcsolatban van a kisebbségi nyelv státusával és a nyelvtervezési folyamattal, dolgozatomban mégsem kapott helyet.

1. Einar Haugen norvég származású amerikai nyelvész volt az, aki a nyelvi tervezés főbb alapelveit megfogalmazva e nyelvészeti szakterület céljaként a nyelvi problémák megoldását tűzte ki feladatként. Nyelvi probléma pedig az egyre több nyelvet számláló világunkban akad éppen elég – a kommunikációs gondoktól kezdve a társadalmi-politikai természetűekig terjedően. A szerb, a horvát és talán hamarosan a montenegrói nyelv esetében az egyediséget, különbözőséget alátámasztó nyelvi jelleg kialakítása a cél, az önazonosság fokmérője. Más jellegű a moldvai csángó magyarok nyelvének kérdése. Egyesek ebben a nyelvben látják a magyar nyelv legarchaikusabb formáját, mások arra tettek kísérletet, hogy különálló nyelvként kezeljék, bebizonyítsák, nem tartozik a moldvai csángó magyar sem jobban a magyarhoz, mint két rokon nyelv egymáshoz. Ugyancsak a nyelvi tervezés vizsgálati körébe tartozik számos olyan török nyelv és nép esete, amelyeket (pl. azerbajdzsá-

nokat, türkmeneket, üzbégeket, kazakokat stb.) beolvasztottak a Szovjetunió kötelékébe, s ezáltal nyelvük ortográfiai jellege egészen megváltozott. Az azerbajdzsánok példájánál maradva: népük egy része a 20. század elején Iránban maradt, ők továbbra is az arab ábécét használták, a Szovjetunióhoz csatolt népelemek viszont kénytelenek voltak cirill írást alkalmazni, e célból 8 új cirill jelet, grafémát hoztak létre a szovjet nyelvtervezők. Ugyanennek a nyelvtervezési akciónak az eredményeképpen a különböző országokban élő, azonos nyelvet beszélő népek írásban nem tudták megérteni egymást.

2. Az említett néhány eset a nyelvi tervezés más-más, de korántsem minden lehetséges arculatát villantotta fel. Mint az az alkalmazott tudományokra jellemző, a nyelvi tervezés elmélete is a vizsgált esetek jellegének tükrében változik. Önmeghatározása szerint ott van rá szükség, ahol nyelvi gondok merülnek fel. Jellege azonban az adandó nyelvi gond természetétől függ. A délszláv nyelvek esetében a státustervezés megelőzte a korpusztervezést, azaz a nyelvek státusáról politikai-társadalmi konszenzus jött létre, magukat az újonnan, illetve ismét önállóságot kapott nyelveket kellett tartalommal, sajátos jelleggel, valamint szótárakkal, szójegyzékekkel ellátni, s ezek útján kodifikálni. A Szovjetunióbeli török nyelvek esetében a cél az adott nyelvek politikai megkülönböztetése volt az ország határain kívül eső azonos nyelvektől. Ennek érdekében főként státustervezési tevékenységek kerültek előtérbe. Az adott nyelvet egy meghatározott közigazgatási terület második hivatalos nyelvéné tették. A korpusztervezési feladatok között fontos helyet kapott a művelés, ugyanis pl. az üzbég nyelv esetében a perzsa nyelvi elemeket minél gyorsabban üzbég vagy orosz elemekkel kellett pótolni. Ugyancsak a korpusztervezés keretein belül történt a szóban forgó nyelvek új írásrendszerének kialakítása a cirill ábécé elemeinek felhasználásával, valamint a nyelvek speciális hangrendszerének megfelelő hiányzó grafémák kidolgozásával, ez a grafizáció folyamata. Érdeemes megfigyelni, hogy mindezekben a nyelvtervezési folyamatokban kik kezében is van a döntéshozás. A legalsóbb szinten maga a beszélő, a nyelvhasználó az, akinek tudatos döntése hat a nyelv további alakulására, ezt követi a szélesebb közösség (például egy önkormányzat), amely egy ajánlott nyelvi mintát, kódot terjeszthet, közzétehet, használhat. Mindezt magasabb társadalmi szinten a politikai döntések teszik lehetővé, s ezekkel párhuzamosan a javasolt, illetve rendeletbe foglalt nyelvhasználati mintát nyelvészek közreműködésével alakítják ki ott, ahol erre szükség van.

3. A felsorolt idegen nyelvi példák ismerete jobb rálátást nyújt a körülöttünk zajló nyelvi változásokra, jellegzetességekre.

A magyar nyelvterületre vonatkozó nyelvtervezési problémák között szokták említeni az idegennyelv-tanulást Magyarországon, a cigányok nyelvi helyzetét, az egyéb magyarországi kisebbségek anyanyelvmegőrzését érintő kérdéseket, másrészt az amerikai és nyugat-európai magyarság nyelvmegőrzését. Magyar nyelvű beszélőket érintő nyelvi gondok azonban a legnagyobb számban a Kárpát-medence Magyarországon kívül eső magyarlakta területein merülnek fel. Az itt élők ugyan generációk óta egy helyen élnek, nyelvi körülményeik ellenben nagyban változtak. Ily módon tehát az itt élők bizonyos értelemben érdekellentétbe kerültek a körülöttük lezajlott, illetve folyamatosan zajló, nyelvüket érintő változásokkal. A „tősgyökeres” magyar nyelvterület specifikuma, hogy a magyarul beszélők többé-kevésbé nyolc országban élnek, és ezek közül az országok közül csupán egyben, Magyarországon államnyelv a magyar. Mivel a nyelv természeténél, társadalmi determináltságánál fogva a társadalmi változásokkal összhangban változik, egy csöppet sem csodálkozhatunk azon, ha a nyolc különböző társadalmi miliőben élő magyar nyelv(változat) élete igencsak megváltozott. Ma a változás egyértelműen érzékelhető közös múltbéli állapotukhoz és egymás jelenlegi állapotához képest is. A nyelvi gondok egyikét az egymástól való különbözőség okozza. A nyelvészek ezt a jelenséget a nyelv szétfejlődéseként, illetve különfejlődéseként emlegetik. Egyesek minden ítélet nélkül, ténymegállapításként, mások ellenben vészjósló felhanggal. A nyelvművelő mozgalom egyes képviselői mindezért, ha kimondatlanul is a kisebbségi magyarokat teszük felelőssé, hiszen ezekben a régiókban „romlik” főként a nyelv. Ahogyan a Magyarországon kívül élő magyarok nyelve változott az elmúlt mintegy kilencven évben, a Magyarország határain belül élőké sem maradt változatlan. Mondhatnánk akár azt is, hogy ők sem maradtak hűek az egykori nyelvállapothoz. De egy élő nyelvtől nem kérhetjük számon a mozdulatlanságot, a változatlanságot. Míg a magyarországi magyar nyelv használói egynyelvű dominancia alatt döntöttek új nyelvi elemeknek a nyelvbe való beemeléséről, addig a kisebbségben működő magyar nyelvi beszélők egy másik nyelv jelenlétében, hatása alatt tették ugyanezt. Szabó Mihály Gizella¹ teszi szövé, hogy a magyar jogi szaknyelvben 1955 óta a *kihágás* kifejezést a *szabálysértés* váltotta fel, míg a kisebbségi magyarban megmaradt a *kihágás* kife-

¹ Lanstyák István : A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelyek. Fórum Társadalomtudományi Szemle IV. évfolyam, 2002. 2. sz. in.: <http://wpa.oszk.hu/00000/00033/00010/lanstyak.htm>, 2. o.

jezés az adott fogalom lefedésére. Az ilyen esetekben tehát a magyarországi nyelvtervezés következményeképpen nőtt meg az eltérés a magyarországi és a kisebbségi magyar nyelvek között.

4. Lanstyák István², a téma talán legjobb ismerője felhívja a figyelmet egy lehetséges megközelítésre a magyar nyelv változatainak ún. különfejlődésével kapcsolatban. A felkínált terminus a többközpontú nyelv. „Az olyan nyelveket, amelyek több országban használatosak olyan fontos funkciókban, mint amilyen pl. a közigazgatás, a tömegtájékoztatás, az oktatás, többközpontúnak nevezzük. Azokat az országokat pedig az ilyen nyelvek központjainak.” A magyar nyelvnek tehát központjai vannak többek között Magyarországon és Szerbiában is. Magyarországon teljes központja van, míg Szlovákiában, Szerbiában, Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában részleges központja. „A többközpontúság eredményeképpen a magyar sztenderd egyes regiszterekben némileg eltérő változatokban valósul meg. Mivel a magyar sztenderd állami változatai nagyon közel állnak egymáshoz, egyetlen sztenderd többféle változatáról beszélünk, nem pedig különálló sztenderdekről.” Felvetődik a kérdés, hogy amellet, hogy a magyarországi nyelvváltozatok is különfejlődnék a többitől, méltányos-e az egységes magyar nyelv fenntartásának terhére kizárólag a kisebbségi nyelvhasználókra róni. Jó néhány olyan, az utóbbi 80 évben létrejött, illetve azóta új használati értékkel módosult kifejezés van használatban a magyarországi nyelvváltozatokban, amely valóban hiányzik a kisebbségi nyelvváltozatokból, illetve más forrásból került be. Ilyen kifejezések a *póló*, a *taj-kártya*, a *fénymásolás*, a *közlekedési lámpa*, és akkor még a jogi-közigazgatási szakkifejezéseket nem is említettük.

A kisebbségi magyar nyelvhasználókra kettős teher hárul tehát: egyrészt eleget kell tenniük a magyarországi elvárásoknak anyanyelvük használatát illetően, másrészt megfelelő szinten kell tudniuk használni az adott ország államnyelvét. Emellett már csak zárójelben tesszük hozzá, úgy kellene beszélnie magyarul, mintha egy szót sem tudna szerbül, vagy szlovákul, vagy románul.

A nyelvi tervezés természetéről való fejtegetés sarkalatos pontjához érünk, méghozzá ahhoz az általános felismeréshez, hogy nyelvi tervezésre leginkább ott van szükség, ahol egynél több nyelvet használnak, s a legtöbb esetben ezek közül az egyik társadalmilag domináns, illetve államnyelv. Ebből az is következik, hogy nyelvi gondok ott merülnek fel, ahol nyelvek érintkeznek. Vajon helytálló-e az a következtetés mindebből, hogy ahol egy

² Uo. 2. o. vö. még Lanstyák István: A magyar nyelv Szlovákiában. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

nyelv van csupán használatban, ott nincsenek nyelvi gondok, vagy legalábbis kevesebb, s emiatt az egy nyelv használata, az egynyelvűség az eszményi állapot? A szociolingvisztika képviselői mindig is cáfolták a nyelvészek egyes köreinek azt a megállapítását, hogy az egynyelvűség eszményi állapot lenne. Tény, hogy a Föld lakosságának több mint fele kétnyelvű, illetve kétnyelvű környezetben él, s hogy a kétnyelvűség természetes jelenség. Mindezt ki kell egészíteni Lanstyák³ kétnyelvűséggel kapcsolatos megjegyzéseivel, miszerint a kétnyelvűség ellentmond a nyelv működés egyik legfontosabb elvének, a gazdaságosságra való törekvésnek. Nem ismerünk olyan jelenséget, amikor egynyelvű társadalom spontán módon, mintegy megkönnyítendő a kommunikációt kétnyelvűvé vált volna. Ellenben azoknak a példának se szeri, se száma, amikor egy kényszer hatására kétnyelvűsödött társadalom újra egynyelvűsödik, vagyis az a beszélő, aki a kényszer hatására anyanyelve mellé kényszerűen megtanult még egy nyelvet, lassan a teher hatására újra egynyelvűvé válik, lemond anyanyelvéről.

Áttekintve Kárpát-medence magyarságának nyelvi helyzetét, láthatjuk, hogy valóban akadnak gondok nyelvhasználatunkkal kapcsolatban, amelyek megoldásra várnak. Ezzel kapcsolatban Lanstyák⁴ Szilágyi N. Sándort idézi: "...a Magyarországon kívüli magyar nyelvváltozatokat beszélőknek olyanfajta sajátos nyelvhasználati gondjaik lettek, mégpedig bizonyos helyeken meglehetősen súlyosak, amilyenekkel korábban Kárpát-medencei magyaroknak sohasem volt még alkalmuk találkozni."

5. Mindezek a megállapítások érvényesek a vajdasági magyarok nyelvi helyzetére is. Dolgozatomban azt kutattam, hogy a nyelvi tervezésnek milyen folyamatai ismertek, s melyek a körülöttünk levő nyelvi helyzet főbb jellegzetességei, valamint azzal foglalkoztam, hogy a nyelvi tervezés milyen formában valósulhat meg Vajdaságban.

Érdeemes megvizsgálni, hogy a nyelvi tervezés mely folyamatai azok, amelyek nem érintik a magyarlakta nyelvterületet? Az írásrendszer, a funkcionális stílusok, a sztenderd változat kialakulása a korpusztervezésnek olyan folyamatai, amelyek mind megvalósultak a magyar nyelvben, az már más kérdés, hogy a nyelv változásával szinte minden szinten igény mutatkozik a már kialakult struktúrák újraszervezésére.

³ Uo. 5. o.

⁴ Uo. 5. o.

A továbbiakban néhány fontos jelenséget érintenék.

1. A magyarországi sztenderdtől eltérő nyelvi formák megítélése.

Lanstyák István⁵ legutóbbi írásában éles különbséget tesz a nyelvhelyességi szempontból kifogásolt nyelvi formák között aszerint, hogy nyelvművelői megítélésük összhangban van-e az adott közösség iskolázott hétköznapi beszélőinek normájával, illetve a „beszélőknek egyáltalán nincs tudomásuk arról, hogy az általuk formális beszédhelyzetekben is bátran használt formákat a nyelvművelők kárhóztatják”. A szerző is felhívja a figyelmet a fenti kritériumok nagyszámú szubjektív összetevőjére, mégis elgondolkodtató a különböző nyelvi formákhoz való fenti hozzáállás. Az első csoportba tartozó nyelvi jelenségeket Lanstyák stíluskérdésként kezeli, a második csoportba tartozókat pedig „nyelvhelyességi látszatproblémának” nevezi. A magam részéről ilyen nyelvi formának látom itt Vajdaságban az *az a fa alatt* szerkezetet az *az alatt a fa alatt* helyett, a *szemafor*, a *hajtási engedély* kifejezéseket. Mindenesetre érdemes lenne egy, a fentihez hasonló alapokon nyugvó attitűdvizsgálatot végezni például pedagógusok körében.

2. A kettősnyelvűség kialakítása.

A nyelv működőképességének, más szóval megmaradásának legtermékenyebb tere a szűk családi környezet, amelynek nyelvhasználatára a legkevésbé hatnak a külső, változást, változtatást szorgalmazó elemek. Tehát azt a nyelvváltozatot, amit otthon tanult a beszélő, meg kellene tartani, hiszen ez az alapja a nyelvhez való kötődésének. Emellett azonban a magyar nyelv szerbiai sztenderd formáját is el kell sajátítani a beszélőnek. A gondot főként, de nem kizárólag, az oktatásban elterjedt tévhit okozza, mégpedig az a hibás tanítás, miszerint mindig csak egy jó válasz van és ezzel összhangban csak egy helyes nyelvi forma. Ebből az alapállásból kiindulva a beszélő megbélyegezettnek érzi vernakuláris nyelvváltozatát, amennyiben az nem azonos a sztenderd nyelvi formával. Tehát meg kell tanítani a beszélőket a kettősnyelvűsége és a hozzátartozó kódváltásra.

3. A nyelvi hiány kiküszöbölése a nyelvi tervezés eszközeivel történhet az anyanyelven történő kommunikációs tér kiszélesítésével. Ebben az esetben ugyanis egyre ritkábban kerül a beszélő bizonytalan helyzetbe, hiszen módjában áll anyanyelvén minden regiszterben megszólalnia. A hivatali kétnyel-

⁵ Lanstyák István: A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. Kisebbségkutatás, 16. évf. 2007. 2. sz. 203–204. o.

vűség is jó lépés a nyelvi bizonytalanság csökkentése érdekében. A nyelvi hiány a beszélőre nézve sokkal kínosabb annál, mint amikor a domináns nyelvből nyelvi formákat emel át anyanyelvébe. Ez utóbbi esetben ugyanis van valamiféle megoldása, míg az első esetben a kommunikációs aktus sínyli meg a megoldás hiányát.

Az imént említett mindhárom témakör részletesebb vizsgálatának helye lenne egy vajdasági nyelvtervezési projektumban.

METHODOLOGY OF LANGUAGE PLANNING AND ITS ROLE IN TEACHING HUNGARIAN IN VOJVODINA

According to Einar Haugen there is need for language planning where language problems arise. Hungarian speakers are faced with language problems first of all in the parts of the Carpathian Basin outside the boundaries of Hungary. Some of the important issues of language planning in Vojvodina are questions of how to evaluate linguistic forms differing from the standard, bidialectalism, and the study of language lack.

Keywords: language planning, separate development of the Hungarian language, multi-centre language, bidialectism, language lack

SZAKDOLGOZATOK

BRENNER JÁNOS

A MAGYAR SZÓ KOMPUTERROVATÁNAK SZÁMÍTÁSTECHNIKAI SZAKSZAVAI

*Glossary of Computer terms used in the
Computer Column of Magyar Szó*

Meglehetősen sűrűn hallhatjuk, hogy a 20. század vége és a 21. század az információ, az internet, a számítástechnika és maga a számítógép évszázadai. Az 1980-as évek végén és a 90-es évek elején a technika gyorsléptű fejlődése lényegesen kibővítette a fenti fogalmak jelentésköreit. Változások egész sora jelentkezett, és a számítógép szinte egyik pillanatról a másikra családok millióiinak a háztartásába bekerült.

A számítógépek rohamos terjedése a gazdasági fejlődés következménye, velejárója. Persze a gyors fejlődésnek nyelvi következményei is vannak, hisz az új berendezés megjelenése új eszközöket is teremt, amelyeket fontos megneveznünk. Tehát új elnevezéseket kell alkotnunk, vagy jobb híján az angol terminusokat kell lefordítanunk. Éppen ezért neologizmusok egész sora árasztja el nyelvünket egyik napról a másikra. Igen ám, csak ezeket a „szógyártásokat” nem ártana kordában tartani és ellenőrizni.

Voltaképpen mi történik? A szakemberek elneveznek egy-egy eszközt, de az így kapott szó vagy kifejezés nem kerül(het) bele rögtön az aktív szókincsbe, egy ideig a szóállomány peremén foglal helyet. Manapság annak a folyamatnak lehetünk tanúi, hogy a peremszókincs állománya – a médián keresztül – egyre gyorsabban átkerül az aktív szókincsbe, hisz ezekre a szavakra, kifejezésekre szükségünk van/lehet. A gond azonban ott kezdődik, ha jelentősen elszaporodnak az angol (lefordíthatatlan vagy lefordíthatatlan) terminusok. A cikkek elemzése során néhány angol lexémának egyáltalán nem találtam meg a magyar megfelelőjét (**access point, hotspot** stb.), magyarázat nélkül jelentek meg a rovatban, bár nem szaklapról van szó, hanem egy szélesebb közönség számára összeállított rovatról.

1. A szó- és kifejezésanyag vizsgálata, osztályozása

A vizsgálat során begyűjtött anyag természetesen nem öleli fel teljes egészében a számítástechnika szakszókincset, hisz csupán egy apró metszetet közlök ebből. Bizonyos eredmények, következtetések azonban már e kis

állományból is levonhatók. A begyűjtött szavak többsége idegen elemeket tartalmaz, de magyar szavakból és szókapcsolatokból is akadt jó néhány. Két nagy egységre osztható az állomány: a párhuzamos kifejezések és vegyes szerkezetek csoportjára és a voltaképpeni neologizmusok csoportjára (Pásztor Kicsi Mária tanulmánya alapján¹).

1. 1. Párhuzamos kifejezések és vegyes szerkezetek. A következő példákon ezek viselkedése figyelhető meg. A párhuzamos kifejezések esetében, a szituációtól függően a nyelvhasználó dönthet arról, hogy melyik alakot választja: az idegen kifejezést részesíti előnyben vagy pedig a magyart. A vegyes szerkezetek esetében egyfajta harmonikus létről van szó. A következőkben azokat a lexémákat ismertetem, amelyeknek többé-kevésbé léteznek magyar megfelelőik az angol mellett. Ezek a következő módon csoportosíthatók:

- a) **Közkedveltebb angol szavak és kifejezések.** Noha a most következő szavaknak léteznek kiváló magyar megfelelői (a rovatban szerencsére így találtam meg őket), az élő beszéd olykor gyakrabban használja az angol változatot. Ilyenek például a **download** és a **letöltés**, valamint a **firewall** és a **tűzfal** oppozíciók.
- b) **Közkedveltebb magyar szavak és kifejezések.** Bizonyos esetekben viszont a magyar forma a közkedveltebb. Idesorolnám a következő szavakat: **asztal** (az angol **desktop** helyett), **telepítés** (az angol **install** helyett), **böngésző** (a **browser** helyett), **merevlemez** (a **hard disk** helyett). Az utóbbi két szó kizárólag a magyar alakban jelent meg a rovatban, ami érthető: viszonylag régebbi szavaknak számítanak, így volt idejük meghonosodni.
- c) **A magyar szavak, kifejezések hiánya.** Vannak olyan esetek is, amikor nincs magyar megfelelője egy adott angol lexémának. Ekkor az idegen szavakat vagy szókapcsolatokat fonetikusán írjuk át, azaz: **drájver**, **fájl**², a „driver” és a „file” átírásaként. További példa még a **hosztolás**, az angol „host” átírásaként, valamint az **interfész**, a **szkript**, a **szerver**³ stb. Ezek a szavak rendszeresen előfordulnak továbbképzésekben, ös-

¹ Pásztor Kicsi Mária: Számítógépes neologizmusok a sajtóban. = Hungarológiai Közlemények, 1998/3., 65–74. o.

² Voltak ugyan próbálkozások a „file” „állományra” való lefordítására, ám ez a forma – valószínűleg a terjedelme miatt – nem honosodott meg. Bizonyos programok menüsorában állományként jelent meg egy ideig, a programírók azonban később a fájl megoldást választották.

³ Egyre inkább terjed „magyarosabb” alakja: a **kliensgép**.

szetett szavakban, például: **fájlok, hosztolások, interfészen, szkript-motor, szerverprocesszor, Proxy szerver** stb.

Ami a vegyes szerkezeteket illeti, a következők állapíthatók meg. Ez a kérdéskör is több csoportból áll:

a) Azonos értelmű lexémák. Előfordul az a jelenség, hogy bizonyos fogalmaknak több jelölőjük van. Például magának az **internetnek** is több megnevezése használatos: **világháló, web**. Az interneten történő „szörfölésnek” is több változata van: **webezés, internetezés**, vagy pedig szókapcsolattal: **a világháló böngészése**.

Idesoroljuk bizonyos programok, eszközök elnevezésének rövidebb formáit, amelyeket – rövidségük miatt – olykor előnyben részesítenek: a **böngészőprogram** helyett például gyakran csak **böngészőt** mondunk, de akár betűszót is használhatunk: **IE⁴ (IE-rel, IE-ben, IE-hez** stb.). A számítógép központi egységére (**processzor**) is több megnevezés létezik: ilyen a csoportnyelvi **proci**, vagy pedig a **CPU** (e: cépéú) mint betűszó.

b) Idegen betűszók, rövidítések. Bizonyos angol rövidítések és betűszók változással, illetve csak kevés változással, kerülnek át a nyelvünkbe, nyelvhasználatunkba. Néhány példa ezek közül: **CPU, DOS, DVD, e-mail, HTML, IE, ISDN, MP3, PC, URL, Wi-Fi**. Akár a végtelenségig sorolhatók. Nyilvánvaló, hogy ezek többségét nehéz magyarra fordítani. Jelentésük is csak akkor válik világossá, ha feloldjuk ezeket a betűszókat. Feloldást követően persze a fordítás is könnyebb: az „e-mail”-t például **elektronikus levél**-ként fordították le. Érdekes, hogy a „personal computer”-t (**PC**), **személyi számítógép**-ként lefordítottuk, mégis a **PC-s⁵** formát alkalmazzák gyakrabban (**PC-kbe, PC-s** stb.).

Az említett betűszók olykor magyar tagokat is kaphatnak, így szókapcsolatokat hoznak létre: **DVD-író, HTML-programnyelv, ISDN-csatlakozás, MP3 lejátszó, PC-független, Wi-Fi eszköz** stb.

1. 2. Voltaképpen neologizmusok. A példákban szereplő lexémák között léteznek teljes egészében idegen eredetűek, illetve olyanok, amelyek idegen eredetű tag(ok)ból állnak. Gyűjtésem során persze találkoztam ma-

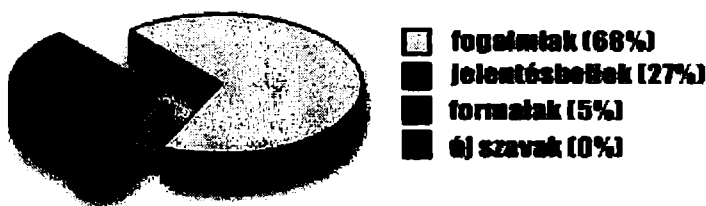
⁴ A Microsoft böngészőprogramjának elterjedt betűszava.

⁵ Ezt a betűszót hazánkban piszi-ként szokás ejteni. Magyarországon viszont a „pécé” ejtés terjedt el.

gyar tagokból álló szókapcsolatokkal és pusztán magyar eredetű szavakkal is. A közel hatvan lexémát a következő szempontok alapján csoportosítottam: fajtájuk szerint, szerkezetük szerint és szófajuk szerint.

1. 2. 1. Fajtájuk szerint. Az alábbi alegységekbe rendszerezhető a rovat szavai, kifejezései:

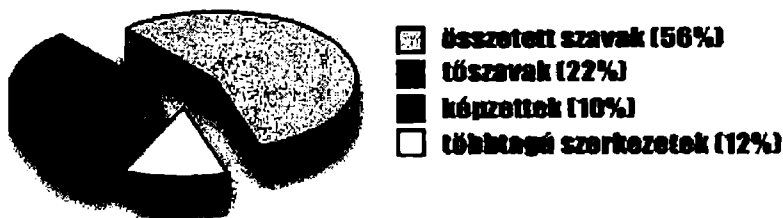
- a) **Fogalmi neologizmusok.** A legtöbb közülük magyar elemet tartalmaz. Idesoroljuk a következőket: **alaplapp, címsáv, csíkszélesség, eszköztár, hangkártya, helyi menü, hírcsoport, honlap, merevlemez, tinasugaras nyomtató** stb. Persze vannak közöttük olyanok, amelyek a magyar mellett idegen elemből is állnak: **dialógusablak, elektronikus levél, gyűjtőportál** stb.
- b) **Jelentésbeli neologizmusok.** A számítástechnikai rovatban a következőkre bukkantam: **asztal, böngésző (fn.), egér, fej, fül, fut, ikon, keret, könyvtár, kukac, mappa, majom, portál, tányér, telepítés, varázsló** stb.
- c) **Formai neologizmusok.** Ezek: **lefagy, letelepítés, letöltés** stb.
- d) **Új szavak.** Teljesen új szavakra nem bukkantam, ami érthető, hisz egyéb szóalkotási módokkal remekül megnevezhetők a számítógépes fogalmak.

1. kép: a neologizmusok fajtájuk szerinti eloszlása

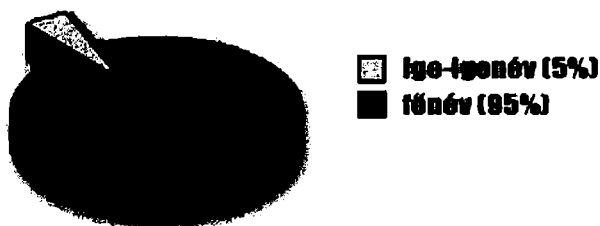
1. 2. 2. Szerkezetük szerint. Léteznek:

- a) **Tőszavak.** Néhány közülük: **asztal, fej, fül, majom** stb.
- b) **Képzettek.** Például: **meghajtó, telepítés, varázsló** stb.
- c) **Többtagú szerkezetek.** Például: **elektronikus levél, felhasználói fiók** stb.
- d) **Összetett szavak.** Például: **alaplapp, adattár, egérgomb, forráskód, telepítőlemez** stb.

2. kép: a neologizmusok szerkezet szerinti eloszlása

1. 2. 3. Szófajuk szerint. A neologizmusokat osztályozhatjuk a szavak, szókapcsolatok szófaja szerint is. Az általam begyűjtött szavak többsége természetesen főnév. Melléknévvel nem találkoztam, ezek inkább szóösszetételek (**merevlemez**, **telepítőlemez** stb.), vagy szószerkezetek (**felhasználói fiók**, **elektronikus levél** stb.) tagjaként szerepeltek. Néhány igét-igenevet is találtam: **fut**, **lefagy**, **letölteni** stb.

3. kép: a neologizmusok szófaj szerinti eloszlása

2. Helyesírási sajátosságok

A helyesírás – pontosabban a helytelen írásmód – kiváló bizonyítékot nyújt arról, hogy a szavak és kifejezések ellenőrizetlenül kerülnek a sajtóba. Másfelől ez egyfajta bizonytalanságot is tükröz, ami az új átvételek kapcsán állandóan jelen van. A rovatban több helyesírási hibát tartalmazó lexémát találtam, noha némely formák helyes írását a legújabb helyesírási szótár már tartalmazza. Persze nem zárható ki az egyéni (szerzői) tudatlanság sem. A hibás szavak, szókapcsolatok begyűjtése során az alábbi típusokat különítettem el egymástól:

- a) **A nagykezdőbetűzés problémája.** Számítástechnikai berkekben szinte minden főnév nagy kezdőbetűs. Ezt a „szabályt” a magyar formák is átveszik: **Asztal**, **Bluetooth port**, **Proxy szerver** stb.

- b) A fonetikus átírású szavak figyelmen kívül hagyása.** A **chip**, **foton-chip** szavainknak már létezik úgymond magyar alakja, ezek a **csip** és a **fotoncsip**. Ugyanez vonatkozik a **chipset** lexémára (összetett szóra), ebben az esetben ugyanis a „set” tagnak is létezik már magyar alakja, a: „szett”. Vagyis a helyes forma ez: **csipszett**.
- c) A toldalékok hangrendi illeszkedésének problémája.** Ez a hiba akkor jelentkezik, amikor a toldalék hangrendje (az angol szavak és kifejezések téves ejtése miatt) nem illeszkedik a szótőéhez: **e-mailok**, az **e-mailek** (e: ímélek) helyett.
- d) Egyéb toldalékillesztési problémák.** A következő helytelen alakokat találtam: **framek**, **proxyk**, **hotspot-on**, a helyes formák a következők: **frame-ek** (e: frém+ek), **proxy-k**, (e: prokszik), **hotspoton**.
- e) Egybeírással, különírással, kötőjelezéssel kapcsolatos hibák.** Idesorolhatók: **internethozzáférés**, **Web szerver** (lásd a)-t is), **online hozzáférés**. A helyes alakok a következők: **internet-hozzáférés**, **webszerver**, **on-line hozzáférés**.

Térségünkben a múlt század végén nyílt lehetőség arra, hogy a világháló otthonunkba is beköltözzön. A számítógépek és az internet terjedésének köszönhetően szinte egyik napról a másikra részesei lettünk egy úgynevezett cybervilágnak. Ennek az új „világ-dimenzióknak” köszönhetően hamarosan otthonról intézhetjük számláink befizetését, vagy például bevásárolhatunk (mint ahogy ez már a nyugati országokban így van) stb. Vagyis a hétköznapijainkban egyre több szerepe lesz a számítógépnek. Pont ezért fontos lenne az, hogy a számítógép hozta szavak, kifejezések óvatosan, ellenőrizve honosodjanak meg nyelvünkben, különben továbbra is érthetetlenek, zavarosak lesznek az ehhez hasonló mondatok: *„jó hír ez azoknak a felhasználóknak, akiknek az asztalán nincs elég hely, hogy a center a mellékelt klipsszel a legtöbb TFT kávéjára rácsíphető...”* (Magyar Szó⁶)

⁶ Bálint Csaba (szerk.): Logitech-térhangzás elérhető áron. = Magyar Szó, 2006., LXIII., 13.

LINDER EMESE

LŐCSE-REGÉNYEK

Lőcse Novels

A dolgozat két tizenkilencedik, és egy huszadik századi regénnyel foglalkozik. Jókai Mór *A lőcsei fehér asszony* (1883-1884) című kötete, Mikszáth Kálmán *A fekete város* (1908-1910) című műve, valamint Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* (2002) című regénye képezi a tárgyat. A Jókai-, a Mikszáth- és a Rakovszky-kötet együtt történő tárgyalása, összevethetőségük legitim volta indokolt, hiszen számos kapcsolódási pontjuk van. Műfajukat tekintve történelmi regények, megegyező kortörténeti háttérük van, város-, azaz Lőcse-regények, a kötetekben szereplő nőfigurák több szempontból is összehasonlíthatóak. Kérdésként merül fel az is, hogy a fent említett regények milyen más műfaji sajátosságokkal rendelkeznek, valamint az, hogyan jelenik meg a történelmi hazugság Lőcse város nevével összefüggésben.

A regények nőfigurái

(Ghéczy Juliánna, Görgey Rozália, Lehmann Orsolya)

Mindhárom Lőcse-regény egy-egy női portrét fest, egy-egy női sorstörténetet mutat be. Görgey Rozália és Ghéczy Juliánna élete a 17–18. század fordulóján zajló szabadságharc közepette bontakozik ki. Lehmann Orsolya 1666-ban írja emlékiratait, az ő története a Mikszáth- és Jókai-regényeknél egy évszázaddal korábbi eseményeket, Bocskai fejedelemségének korszakát jeleníti meg. Vajon melyek lehetnek azok a kapcsolódási pontok, amelyek összekötik ezeket a szereplőket? Hiszen különböző korú, sorsú, státuszú nőkről van szó a Lőcse-regényekben. Ghéczy Juliánáról Jókai ellentmondásos képet fest: „(...) ez volt a fehér asszony, aki a hazát elárulta.”¹ És ugyanez a Ghéczy Juliánna volt az, akinek tettei miatt „Száz főúr, tízezer nemes és egy egész ország szabadult meg az üldöztetéstől.”² A hősnő személye köré tehát kettős lélektani szituáció fonódik: hazaáruló és vértanú is egyben.

Juliánának, Korponay János kuruc generális feleségének tetteit egyetlen cél vezérli: fiát Korponay Gábort akarja kiemelni a Rákóczi-szabadságharc

¹ Jókai, i. m., 7.² I. m., 527.

után következő zűrzavarból. Gyermeke számára bárói rangot és amnesztiát akar kieszközölni a bécsi udvarnál. Ahhoz, hogy tettei célt érjenek különféle cselekhez kell folyamodnia. Korponayné úgy gondolja, ha Lőcsét a császáriak kezére játssza (Lőcse a szabadságharc idején igen jelentős volt a Jókai-regény szerint, hiszen itt volt a fejedelem ágyúöntő műhelye, a szabadság utolsó szigeteként értelmezték a várost), akkor fiát gazdag és hatalmas úrrá teheti. Lőcsét egyetlen módon lehetett elérni: a város alatt húzódott egy titkos alagút („Még a XIV. században szerezte ezt első Fabriczius János.”³). Az alagút bejáratát csak két ember ismerte a városban: az utolsó Fabriczius János, aki Lőcse város aktuális bírása volt, és annak egyetlen örököse, tulajdon lánya, Fabriczius Krisztina. Korponayné tudta, hogy Krisztina a kulcsa a város labanc kézre való játszásának, ő volt a közvetítő a Fabriczius-lány és a császári ezredes, Blumevitz között is. Végül némi fölfordulással, sikerült akkora káoszt előidéznie a városban, hogy Krisztina titokban kiosonhatott a Lőcse alatt húzódó folyosón. A lány beengedte a császáriakat, ezzel az ellenség kezére játszotta a várost.

Bence Erika tanulmányában⁴ Ghéczy Juliánát olyan nőként értelmezi az erkölcstelen és kétszínű Lőcse városában, mint aki jelentős intellektuális fölényrel rendelkezik környezetével szemben. A tanulmány szerzője szerint Juliánna „bátorság és lelkierő tekintetében is kiemelkedik a kétszínű és kétes erkölcsű Lőcse világából.”⁵ Ghéczy Juliánna legfőbb célja ezek után, hogy a fiának szánt donációs levelet lehitelesítse. Szinte nem létezik előtte leküzdhetetlen akadály. A regény cselekménye során kalandok és megoldhatatlannak tűnő helyzetek egész sorozatával kerül szembe.

A végzetten és az intrikával szemben azonban tehetetlenné válik: nem bírja elviselni szerettei szenvedését sem. Fia, a kis Gábor, akit még gyermekkorában messzire küldött Lőcséről, anélkül, hogy valaki is tudott volna rejtekhelyéről, majdnem halálos beteg. Juliánna hosszú idő után, apja, Ghéczy Zsigmond udvarában találkozik fiával, s Gábor szavai ízekre tépik az asszony szívét:

- „– Nem? Te nem szeretsz engem?
- Senki sem szeret téged.
- Miért nem?
- Mert te sem szeretsz senkit.”⁶

³ I. m., 168.

⁴ Bence Erika: Betszabé és Judit a Rákóczi-korban. (Jókai Mór: A lőcsei fehér asszony) Híd, 2003/10. sz.

⁵ uo., 1163.

⁶ Jókai, i. m., 423.

Végül minden összeesküszik ellene, s nem tudja sorsát tovább irányítani. Fabriczius átka beteljesül: „Ott bűnhődjél meg, ahova legjobban sietsz. Mikor olyan magasra hágtál, amennyire vágytál, onnan legyen meg a lebukásod. Az öljön meg, akit a legjobban szeretsz. Azért halj meg, akit elárultál.”⁷

„Juliánna legtöbbször valamely mítoszi körben vagy legenda vonzatkörében definiálja önmagát. Önreflexiós síkon a Betszabé-Judit párhuzamra épül a legerőteljesebb arcél, amelyet Juliánna alkot magáról.”⁸ Betszabé a Bibliában az a passzív nőtípus, aki meghajlik a férfiak akarata előtt. Vele teljesen ellentétes figura a másik bibliai hősnő, Judit. Judit az, aki cselekvő, aki a törzsek, a nemzetek sorsába is beleavatkozik. Jókai hősnője benne találja meg példaképét.

(A boszorkány és a démon) Bence megállapítása szerint Ghéczy Juliánna démoni nőalak. „Nagyformátumú egyéniség és bonyolult jellem, aki egy zűrzavaros kor zűrzavaros eseményei közepette próbál meg jól boldogulni.”⁹ A kor melyben él egyértelműen nőellenes (bizonyítják ezt a nőket sújtó erőszakos törvények is: a testcsonkítás, a máglyahalál, a szégyenketrecbe való bezárás a Jókai- és a Rakovszky-kötet lapjain). Mágikus/démoni hatalommal ruházza fel környezetét, erős érzéki kisugárzása miatt is: „én nem asszony vagyok, hanem démon.”¹⁰; „Ez több a varázslatnál! Ez az istennők hatalma az emberi szívek felett. Büszkeség töltötte el az egész lelkét; mint aki csak most tudja meg, hogy milyen hatalomnak az ura.”¹¹

Juliánna mitikusságára/démoniságára utal a regényben a következő paszusz is: „Még ideje sem volt találgatni, hogy mi lehet az, amint a másik percben egy tűneményszerű jelenet áll eléje. Egy nőalak fehér ruhában, skarlát paláستtal a vállán, lebben elő szellemgyorsasággal s éppen olyan nesztelenül, mint egy szellem, s aztán fehér alakjával eltakarja a magyar fővezért.”¹²

Érzéki kisugárzása erős, ezért sikerül környezetében mindenkit elcsábítania (Korponay János kuruc kapitány feleségeként elcsábítja Andrássy Miklós generálist, akivel szerelmi viszony tart fenn.) Korponayné szép és hiú, aki szereti, ha eszményítik. „– Hüh be szép asszony volt ez! – fohászkodék fel Wencezlausz úrfi.”¹³

⁷ I. m., 373.

⁸ Bence. i. m., 1164.

⁹ uo., 1165.

¹⁰ Jókai, i. m., 318.

¹¹ I. m., 365.

¹² I. m., 183.

¹³ I. m., 21.

A Rakovszky-kötetben egy nő meséli el életét, mely viszontagságokkal terhes. Lehmann Orsolya (akinek valódi származását homály fedi) jómódú lőcsei polgárcsalád egyetlen gyermeke. A gyermekkorában hallott pletykák arra engednek következtetni, hogy anyja már teherben volt vele akkor, amikor apja a lőcsei patikus feleségül vette. Orsolya származása tehát bizonytalan. A kislány sokszor menekül a képzelet világába, s leginkább azok a mesék érdeklik, amelyeket öreg dajkájától, Susannától hall boszorkányokról, bűbájosságról, babonákról, démonokról, máglyán elégetett nőkről. Az énelbeszélő kisleány kora azzal végződik, hogy a lány apjával Izsákfalvára utazik távoli rokonukhoz a kétszínű Anna asszonyhoz, miközben Lőcsén kitör a pestisjárvány, s amikor apjával visszatérnek Lőcsére, megdöbbenve látják hogy a fekete halál mindenütt győzedelmeskedett. Amikor az apa felfedezi Orsolya anyján a pestis jegyeit, sorsára hagyja. Az ezt követő időszak változást hoz a hősnő számára: apja megnősül, mostohát hoz a házhoz, aki vele szinte egyidős, és ugyancsak Orsolyának hívják. Ebben az életszakaszban lesz először szerelmes, a keresztanyja unokaöccsébe, a léha Nikibe, aki a farsangi multság idején, egy nyomorúságos erdei kunyhóban végre az övé lesz. Orsolya teherbe esik, ám sokáig igyekszik tudomást sem venni állapotáról. Közben Lőcsére betörnek Bocskai katonái, s az egyik durva katona megpróbálja megerőszakolni. Amikor Orsolya nem meri tovább titkolni terhességét apja előtt, bevallja, hogy gyereket vár, s apja sebtében izsákfalvi rokonaihoz küldi. Izsákfalváról Ödenburgba vezet az út, ahol az apja megörökli a családi patikát. Az apa terve az, hogy útközben egy rokon családnál a két Orsolya (a lány és a feleség) szerepét felcserélik. Ám a meghibbant asszony apa és lánya vérfertőző kapcsolatára gyanakodva, egy éjjel elindul Lőcsére, hogy ott a tanácsnál feljelentse őket, azonban haramiák áldozata lesz. Orsolya eltemeti egykori énjét, és saját apja feleségeként érkezik Ödenburgba. Ez a kalandos utazás vezet végül a harmadik életszakaszba, mely tragédiák sorozata egyben: csecsemőhalállal, tényleges vérfertőzéssel, gyilkossággal, nyomasztó álmokkal terhes. Az utolsó életszakasz Kőszegen játszódik, ahol Orsolya egy fiatal orvos felesége lesz, majd magányosan tengeti életét.

Ghéczy Juliánna és Lehmann Orsolya a természetfelettihez, az irracionálishoz, a démoni erőkhöz kötődnek, de mindkét hősnőnek más a kapcsolódási pontja az alvilággal.

A kígyó árnyékának hősnője ugyanis boszorkány, de nem a mesebeli gonosz. Orsolya nevelődése szinte kizárólag a nők közösségében folyik, az apja árnyékában mégis a birtokába jut egy olyan tudásnak, amit férfi hagyományoz rá: ez a patikusmesterség. Apja ugyanis megtanítja a gyógynö-

vények használatára. Életének utolsó szakaszában Orsolya hajdani dajkájának, Susannának elárvult mása lesz, („Susanna ugyan nagy tudósa volt a szellemek és boszorkányok szokásainak és viselt dolgainak, legalábbis ezt állította magáról.”)¹⁴, boszorkánynak tartott öregasszony, aki gyógynövények gyűjtéséből, azoknak különböző főzeteiből tartja fenn magát, s ismét a megváltó halált várja, amely megszabadítaná a máglyahaláltól, amellyel a tanács előbb-utóbb lesújt rá a boszorkányos praktikákért. Rakovszky hősnője perifériára szorul: „(...) az utcabéli gyerekek pedig biztos távolból követnek s boszorkányt kiáltoznak utánam, vagy a kerítés mögül megdobálnak rothadt almával és más undoksággal.”¹⁵; „Látom, milyen görbe szemmel néznek reám a szabómester s felesége, kiknek házában egy szobácskát bérek, valahányszor hajnalban vagy napszállat táján útnak indulok, észreveszem, miként rebben szét láttomra két kicsiny leányuk s a többi utcabéli gyermek, siketülő fülemmel is hallom hátam mögött a suttogást: »Boszorkány! Boszorkány!«, (...)”¹⁶.

Juliánna sem a mesék klasszikus gonosz boszorkánya, a kötetben azonban mégis ezzel a figurával azonosítják egy helyen: „Megerszeretteti ez magát mindenkivel, akinek gyűlölnie kellene őt: még a kisgyerekekkel is! Mert varázsló boszorkány!”¹⁷

(Metamorfózis) A metamorfózis, az átváltozás kategóriája mindkét nő sajátos tulajdonsága. Orsolya életének történetét úgy beszéli el, hogy az egymástól jól elhatárolható szakaszokra oszlik. Az átmenet az egyik szakaszból a másikba a metamorfózis és az utazások során megy végbe. A kígyó árnyékának hősnője szinte minden életszakaszban más alakot ölt fel, kényszerűségből, mert így tud csak életben maradni, személyétől, nevétől megfosztva, tulajdon lényéből kiforgatva. Mássá változik, egymástól teljesen különböző szerepekben találkozhatunk vele a regényben. A Rakovszky-kötet hősnője először kislány, majd jómódú polgárkisasszony (hajadon), mostohaanyja eltemetésével saját apja felesége, asszony és anya lesz egyben, élete alkonyán pedig boszorkánnyá válik. A regény megjeleníti az alakváltás eksztatikus formáját, az átváltozás gyönyörét, a bahtyini karnevált, amikor eltörlődnek a társadalmi szabályok, életbe lép a népi nevetéskultúra: „E tomboló sokadalomban, mintha nagy hatalmú boszorkánymester varázsvesszeje érintett volna, bárki kedve szerint kivetkezhett valóságos mivoltából, s másféle

¹⁴ Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2002. 8.

¹⁵ I. m., 467.

¹⁶ I. m., 381–382.

¹⁷ Jókai, i. m., 429.

alakot ölthetett: férfiú asszonnyá, asszony férfiúvá, öreg ifjúvá, ember állattá válhatott egynehány órára.”¹⁸ Efféle átváltozás Orsolyának a Szent János ünnep is, ahol a városi polgárkisasszony falusi cselédlány álcájában szeretkezik egy ismeretlennel.¹⁹

Ghéczy Juliánna metamorfózisainak száma szinte végtelen a Jókai-kötetben. Míg Orsolya átváltozásai életmentőek, kényszerűek, addig Korponayné alakváltozásainak oka, egyetlen célra összpontosul: gyermekének megszerezni a donációt a bécsi udvartól, s hogy tervét véghezvihesse „Egyre változtatnia kellett a szerepét. Vakmerő kalandor, cselszövő diplomata, csapodár világhölgy, hős amazon, cifra divatbáb, paraszt kocsmárosné, tündér, boszorkány, minden lehetett ő csak anya nem,”²⁰ - jegyzi meg róla a narrátor.

Juliánna a himlőjárvány sújtotta Bécsbe utazik, ahol apácának öltözve ápolja a császárt („- No hát, ilyen parabolána akarok én lenni, hogy oda mehessenek a királyhoz.”²¹; „A parabolána apácák köntösében behatolt a halálkint szenvedő király fekhelyéig.”²²), de öfelseje meghal, még mielőtt aláírta volna a levelet Korponay Gábor számára. Több vármegyét mozgósítva, trükkökkel, cselsorozattal előzi meg a császári futárt, Andernach lovagot, különféle szerepeket cserélve: „Amilyen mankón tipegő anyókaul jött be a várba Juliánna, éppen olyanul távozott el onnan. Azontúl aztán folyvást elváltoztatott alakban jelent meg, hol itt, hol amott; Dunáninnen, Dunántúl.”²³; „Van-e kegyelmednek valami szolgálója, akinek a ruhája rám illenék (...) Mire a szekér előállt a nyolc bivalyos fogattal, Juliánna is ki volt öltözve kackiás hajdúmenyecskének; a sárga haja bekötve tarka szélű piros keszkenővel, patkós piros csizma a lábán, kétszél kötény a csípejére kötve.”²⁴

A regény végén még az almaárus asszony bőrébe is bebújik a furfangos asszony: „Volt egy gyékényes parasztszekere, megrakva szericska-almával. Ezzel járta be az egész vidéket.”²⁵

(Az utazás) Bahtyin az út kronotoposzát vizsgálva a következőket állapítja meg: „A találkozások a regényben rendszerint útközben történnek. Az úton egy bizonyos idő- és térbeli pontban a legkülönbözőbb emberek – különféle társadalmi rétegek, állapotok, hitvallások, nemzetiségek, életkorok képviselői

¹⁸ Rakovszky, i. m., 177.

¹⁹ Gács Anna: Orsolya vándorévei. Jelenkor, 2003/9.

²⁰ Jókai, i. m., 398.

²¹ I. m., 312.

²² I. m., 314.

²³ I. m., 472.

²⁴ I. m., 338.

²⁵ I. m., 477.

lői – tér- és időbeli útjai keresztezik egymást. A véletlen itt összehozhat olyanokat, akiket normális körülmények között elválaszt egymástól a társadalmi hierarchia és a távolság (...) Hatalmas jelentősége van az irodalomban az út kronotoposzáának: ritka az olyan mű, ahol az út-motívum semmilyen változtatban nem szerepel.”²⁶

Az utazás motívuma mindhárom kötetben hangsúlyos. A Jókai-kötetben Korponayné alakjához kötődik legszorosabban: ő az, aki a regény cselekménye során szinte állandóan úton van. Hintóval, bivalyfogatós szekérrel vagy éppen lóháton viszi a donációs levelet egyik városból a másikba. Amikor már senki sem fogadja be (a férje birtokait elkobozták, apjához nem mehet, mert az haragszik rá, ismerősei mind letagadják, hogy valaha is ismerték volna) szinte az országúton éledgel, almát árulva. Az utazás toposza segíti elő a regényekben a találkozásokat: Görgey Rozália a Lőcsére való utazása során találkozik Fabricziussal, szerelmük a Molitorisz-szekéren bontakozik ki. Juliánna cselekvéseire is döntő befolyással bír az, hogy éppen ki akad az útjába.

A Rakovszky-kötetben az út és a metamorfózis motívuma szorosan összefonódik, hiszen Orsolya szerepeket cserélve, egyik életszakaszból a másikba az utazások során kerül át. Mikszáth regényében az utazás toposza köti össze és választja szét egyszerre a két helyszínt, Lőcsét és Görgőt. A szerelmesek életében azonban nem hoz megoldást: A fekete város szerelmesének bolyongása nem menekíthet ki az adott világból. *A lőcsei fehér asszonyban* is hangsúlyos regényszervező elem ez a motívum, általa teremődik meg a kapcsolat a különböző helyszínek között, számos altörténetet produkál.

Mikszáth regényében Görgey Rozália a leghangsúlyosabb nőalak. Görgey Pál lánya születésétől kezdve félárva, hiszen anyja, a szépséges Görgey Karolina meghal, amikor Rozália születik. A lányt apja testvérbátyjának, Görgey Jánosnak a családja neveli fel, a toporci kastélyban. Amikor Görgey János csatlakozik a kibontakozóban lévő Rákóczi-szabadságharchoz, Görgey Pál veszélyesnek találja lánya tartózkodási helyét Toporcon. Az alispán elhatározza, hogy lányát elviszi Osgyánba a hűgához, Darvasnéhoz. (Közben Görgey lelövi Lőcse bíráját, a szabadságharc első hulláma eléri Magyarországot, nemcsak Lőcse válik ellenséggé: háborús helyzet alakul ki az országban, a lány tehát sehol sincs biztonságban). A gyermek azonban Osgyánban sem maradhat sokáig, mert kitör a pestis. Darvasék röviddel haláluk előtt küldenek Görgeynek egy levelet, amiben az áll, hogy a lányt, még mielőtt a fekete halál megjelent volna a városban, elküldték az erdőmesternéhez, Mar-

²⁶ Bahtyin M. M.: A tér és az idő a regényben. In= uő. : A szó esztétikája. Budapest: Gondolat, 1976. 297–298.

ják Zsuzsihoz, aki Rozália első pesztonkája volt. Görgey végre megtalálja Rozáliát, de ismét tanácstalan: nem tud egyetlen olyan helyet sem, ahol lánya biztonságban lenne. És akkor pattan ki az alispán agyából az a gondolat, hogy a „kerített városba adja a lánykáját, mégpedig Lőcsére, ahol egy kanál vízben megfojtanák.”²⁷ Rozália hosszas kalandorozat és utazás után Quendel apó segítségével megérkezik a „kulcsos városba”, ahol Klöster Matild leánynevelő-intézetében folytatja életét, Otrókócsy Rozália néven. Életében Lőcse a végleges állomás, hogy apja halála után mi lesz a sorsa, arról Mikszáth már nem tájékoztatja az olvasót.

Mikszáth hősnőjének életét annak születésétől egészen tizennégy éves koráig ábrázolja. A lány inkább háttérszereplő a regény lapjain, attól függetlenül, hogy apja minden cselekedetének ő a mozgatórugója (kivéve azt az esetet, ami a lőcsei határban történt). Rozália szinte nem is létezik az olvasó számára, erre reflektál a regény egyik részlete is:

„(...) Görgey Rozália voltaképpen nem is létezik, vagyis már akkor se létezett, mikor Darvasék meghaltak, (...) Hogy hová lett, meghalt-e vagy mi történt vele, arról az abauji Darvasok nem tudnak beszámolni, de hogy még a Darvasok halála előtt eltűnt Osgyánból és azóta senki sem látta, azt igenis állítják.”²⁸

Lehmann Orsolya és Görgey Rozália alakjának legfontosabb kapcsolódási pontja a titok amely övezi őket. A Lehmann-család története titkok, és rejtve maradó bűnök sorozata. Rozáliának apja tette miatt kell folytonosan titkolóznia. Lőcsére álnéven, Otrókócsy Rozália néven érkezik. Quendel apó úgy adja be az intézetbe, mint nagyhatalmú és tehetős úr lányát, aki nem akarja tudatni hol van. Otrókócsy Rozália maga a titok, főleg Fabricius számára, s e titok megfejtése pusztítja el kapcsolatukat is, hiszen Görgey halálával szerelmük is megsemmisül. Mindkét nő életében a hozzájuk tapadt gyanú és titok lesz az, ami életüket vakvágányra sodorja. Orsolya sohasem lehet boldog az állandó hazudozás és titkolódzás miatt, ugyanez keveri gyanúba Rozáliát az alaptermészetében féltékeny Fabricius előtt: mivel Rozália nem fedheti fel kilétét Lőcse fiatal szenátora előtt, kellemetlen helyzetekbe keveredik. A fekete város hősnőjéről csecsemő korában hallunk először, Rozália végig gyermek szerepben marad, annak ellenére, hogy eléri a tizennegyedik életévét. A narrátor is gyermeknek nevezi sokhelyütt, alátámasztva ezzel azt, hogy a Mikszáth-hősnő nem vált éretté, Rozália a naiv-erkölcsös szerepben marad.

²⁷ Mikszáth, i. m., 1114.

²⁸ I. m., 1297.

Orsolya egész életét szűk, zárt térben tölti. A külvilágból csak annyit érzékel, amennyi főtéri házuk ablakából látható. Rozália élettörténete is hasonló zárt terekben zajlanak: gyermekkorá színhelyei különböző elszigetelt települések (Toporc, Osgyán, a szabadkai erdő, majd Lőcse, a „kulcsos város”, ahol duplán zárt területen él, hiszen a város már magában elszigetelt, védett a külvilágtól, Klöster Matild nevelőintézete pedig csak fokozza ezt). Orsolyával ellentétben a Mikszáth-hősnő vallásos, mégpedig reformált hitű, aki szereti és féli az Istent. A Görgey-lány is szép, eszményi, mint Jókai hősnője, nem is csoda, hogy a fiatal Fabricius egy életre beléleszeret: „Majd olyan magas volt a kisasszony, mint a tiszt, egyenes tartású, mint a szarvas, hajlékony, ringó test, mint a gyíké, amellet kecses, finom arc, üde, mint a kinyílt rózsa (...) Ez már nem is leány, ez már több, ez már tünemény.”²⁹

A három nőalak közül Juliánnáé a legdinamikusabb és a legkidolgozottabb: míg a Rakovszky- és a Mikszáth-hősnők csak elszenvedik sorsukat, addig Jókai nőfigurája alakítja azt, beleavatkozva még a világtörténelembe is. A Jókai-hősnő tapasztalt, érett és intellektuális, Rakovszky- és Mikszáth-nőfigurái egy másik típust testesítenek meg, szinte antinómiái Ghéczy Juliánnának, annak ellenére, hogy vannak olyan tulajdonságaik, amelyek egymással párhuzamba állítják őket.

Lőcse, a hazugság metaforája

A város neve a hazugság metaforájaként értelmezhető mindhárom regényben. A város létének kettősség, kétszínűség, többértelműség képezi legfontosabb jelentését, írja Bence Erika abban a tanulmányában, melyben a Rakovszky-kötet mitológiai utalásrendszerével foglalkozik³⁰

Ha az olvasó újragondolja a szepesi viceispán, Görgey Pál ellen esküdött, kollektív és halálos bosszút, akkor a hazugságra/kétszínűségre asszociál Lőcsével kapcsolatban, hiszen a lőcsei főbíró Kramler Károly halálát teljes mértékben nem Görgey okozta, hanem Lőcse előjárói, akik a városi státútum által szentesített törvények értelmében megpróbálnak a földéhes Lőcsének egy újabb területet szerezni: „A hatóság politikája tehát az volt ősidők óta: minél több szabad földet szerezni Lőcsének. Tágítani a határt, ha lehet, sőt, ha nem lehet is. Erről álmodtak, ezután sóvárogtak nemzedékről nemzedékre. Földet pedig nehéz volt szerezni Lőcsének, mert körös-körül

²⁹ uő., 1273.

³⁰ Bence Erika: Mitológiai utalásrendszerek Rakovszky Zsuzsa A kígyó árnyéka című regényében. Tanulmányok, 2006/39. 17–30.

uraságoké volt minden.”³¹ A város határának tágítása a löcsei bíró vérével pedig legitim volt: a törvény szerint inkább legyen nagyobb a terület, legyen nagyobb a borsóföldek száma, még ha az egy ember életébe kerül is: „(...) egyszerre fölkapták hárman a megsebesült nemzeti Kramler Károly bíró uram ökegyelmét és szaladni kezdtek vele a Görgey-földek irányába. Nustkorb András uram a fejét fogta, Gygles József a derekát nyalábolta át, Greff Lőrinc ellenben a két lábát tartotta. A szegény sebesült rimázkodott, hogy eresszék el, (...) de ők csak mentek vele, ahogy tudtak, (...)”³² A városi vezetőség tagjait ebből a szempontból ugyanúgy terheli az emberölés, mint Görgeyt, akinek lelkiismeret-furdalása van cselekedete miatt: rémálmok/látomások gyötrik a regényben nemegyszer. A löcsei „kivéreztetők” azonban nyugodtan alszanak, hiszen ők csak a törvény szerint jártak el.

Nustkorb és társai igazából csak azt sajnálják, hogy nem volt több vér a bíróban, mert akkor még nagyobb területet tudtak volna szerezni. És ugyanezek az urak, akik átsegítik Kramlert a másvilágra, lázítják fel az egész Lőcse lakosságát Görgey viceispán ellen, holott az ő kezük is ugyanolyan véres, mint az alispáné. Ezek az emberek adják parancsba azt is, hogy „A város összes középületeire a fekete lobogó tűzessék ki.”³³ hogy lakosai „(...) csupán fekete gyászoló ruhában mutatkozhatnak mindaddig, míg a nemes város néhai bírójának kegyetlen és szomorú haláláért magának elégtételt nem vesz. (...)”³⁴

Lőcse, ahogy azt Eisemann is megállapítja, „(...) az elbeszélés legfőbb vonatkozási pontját, a határán lezajlott inkriminált eseményt értelmezi-átértelmezi. Ahogy leosztja a bűnös és a büntető szerepkörét, megalkotja a haláleset kanonizált magyarázatát, narratívába képezi az érdekeinek megfelelő változatot.”³⁵

A Mikszáth-regény, melynek valódi főhőse a város, Lőcse, a fent említett rendelet után saját sértettségével és gyászával kivonul a történelmi helyzetből. A várost, körülvevő falai nemcsak az ellenségtől zárják el, hanem minden más eseménytől, információtól, amely ez időben éppen aktuális volt.

A Szepeesség fővárosa gyászban van, azonban ennek a fekete városának a gyásza álnok és hazug. A löcseiek tisztelték ugyan az idős Kramler bírót, de halála korántsem okozott akkora fájdalmat a városnak, hogy azt hosszú

³¹ Mikszáth, i. m., 965.

³² I. m., 970.

³³ I. m., 995.

³⁴ I. m., 1015.

³⁵ Eisemann, i. m., 138.

időn keresztül, egy hatósági határozat által elrendelt fekete öltözetrel szimbolizálják. Nem a ruha teszi az embert, és ez a lőcseiek esetében beigazolódtott. Ahogy múlik a regényidő, úgy halványul el a Görgey iránt táplált, rájuk erőszakolt hivatalos gyűlölet a polgárok szívében. Az emberek viselik a fekete ruhát, de ezzel nem gyászukat fejezik ki, a fekete ruha Lőcsén már nem a gyász szimbóluma, hanem a csömöré, az unalomé, a kilátástalanságé: „(...) – és az asszonyok nagyon ki voltak éheztetve a Kramler-Görgey esetből kifolyólag. Megunták már nagyon a gyászruhát, csömör fogta el őket a fekete színtől és nem csoda, mikor a piros nadrágokat és a sárga csizmákat meglátták, ha valami különös nyilalást éreztek.”³⁶

A lőcseiek ha csak tehették igyekeztek megszabadulni kellemetlen öltözetüktől, erre utal a következő részlet is: „(...) divatba jött, hogy vasárnaponként délután odarándult ki kocsikon a polgárfamíliák előkelő része, s a határnál levetvén a fekete lebernyeget, mely öltözetüket a törvény kijátszása végett takarta, ott a szivárvány minden színében és pompájában csillogó ruhában páváskodjanak a legyeskedő fejedelmi tisztekkel.”³⁷

A gyűlölet és az aljas bosszú korántsem egy egész város alapérzése, egy bizonyos eset után (amikor Görgey alispán foglyul ejti Nustkorb András bíró urat, és azt Görgön az éjszaka kellős közepén még meg is vendégeli, majd sértetlenül hazaengedi Lőcsére) a polgároknak is felébred az az érzés, hogy talán mégsem olyan rossz ember Görgey alispán: „Hanem az eljárás, amit Görgey követett, kellemesen érintette a polgárság széles rétegeit. Úr, meg kell adni. Elfogja, tejbe-vajba fürösztli, aztán négylovas hintón küldi haza. Egyszóval megtisztelte a várost. Hiszen nem is olyan rossz ember. Csak a túlzók, a Fabricius-pártiak érveltek még most is ellene, (...)”³⁸. Az idézett részlet utolsó mondata élesen reflektál arra, hogy a gyász, a bosszú nem kollektív.

Amikor a magyarság történelmében legnagyobb szükség lenne az összefogásra, Lőcse éppen akkor vonul ki belőle. Annak ellenére, hogy beengedi a kuruc csapatokat gyászoló, zárt világába, nem sokat tesz azért, hogy Rákóczi-seregének új katonákat, hazafias érzelmű embereket adjon. A legnagyobb csatazaj közepette is a személyes bosszú, a személyes sértettség érvényesül a városon belül, erre utal a következő kiszólás is:

³⁶ I. m., 1267.

³⁷ I. m., 1247.

³⁸ I. m., 1308.

„– Én azt hiszem, hogy most, mikor pro libertate Patriae folyik a sok vér és még nem is elegendő, nagy pocskolós volna pro aure senatoris egy uncia is.”³⁹

A hazug gyásztól való megszabadulás a regényben csak egy újabb halál árán lehetséges: „(...) úgy látszik, meg kell hálnia valakinek, hogy a gyászruhát levethessük.”⁴⁰ Görgey alispán porba hulló feje oldja fel a kötelező melankóliát, az alispán halála szabadítja meg Lőcsét a kényszerű fekete vi-selettől.

A szerepcsere, a többértelműség áthatja a vármegye egész területét: Görgey Pál a szabadkai erdőben a török basával egyezkedik, hogy az írja alá levelüket, amely igazolja őket a pestis-komisszió előtt arról, hogy Görgeyék nem jártak a pestis sújtotta Osgyánban. Hilil basáról azonban kiderül, hogy ő egy magyar nemes, Quendel apó, aki később különböző szerepekben jelenik a regényben. Az árulót Mikszáthnál legtökéletesebben Bibók Zsigmond figurája testesíti meg, aki számtalan árulást hajt végre önös érdekei miatt: Görgeyt feljelenti Bécsben és Rákóczinál is.

Jókai is élesen reflektál *A lőcsei fehér asszony*ban a város világának kettős erkölcsiségére: Lőcsén még bíróból is kettő van. A törvényeket, a szokásokat mindketten máshogy érvényesítik. Fabriczius és Alauda főbírók egymással teljesen ellentétes városi vezetőt testesítenek meg: míg Fabriczius szigorú erkölcsi szabályokat, feltétlen hazaszereteten alapuló törvényeket vezet be, addig helyettese, Alauda magatartására a hazugság, az álszemérem jellemző, állapítja meg Bence Erika.⁴¹ Kettősségekre, paradoxonokra vonatkozó példák egész sorozatát emelhetjük ki a regényvilágból, amelyek a Lőcsét még inkább a hazugság metaforájához kapcsolják. Alauda, aki titokban a császáriak embere, a szabadságharc ideje alatt, amikor a város egy esetleges ostromra számíthat, éppen akkor készül nagy lakomát tartani. A tanács kezdetben ellene van a nagy pazarlásnak, hiszen mi van akkor, ha az ellenség körbekeríti Lőcsét, s a városlakókat arra kényszeríti, hogy éljék fel az élelmiszer-készleteiket. Amikor, rájönnek arra, hogy ebből nekik is lehet hasznuk, tovább nem tiltakoznak a dínomdánom ellen. Az ötletet csak akkor vetik el, amikor Fabriczius visszatér s rendet parancsol. A nők erkölcsi vétségeire külön paragrafusok vannak a városi törvénykönyvben, a házasságtörő asszonyt a szégyenketrec, a városból való kiseprűzés várja, ha Lőcsén kívül történik mindez vagy ha egy férfi követ el hasonlót, az büntetlenül marad.

³⁹ I. m., 1338.

⁴⁰ I. m., 1228.

⁴¹ Bence Erika: Betszabé és Judit a Rákóczi-korban. (Jókai Mór: *A lőcsei fehér asszony*) Híd, 2003/10.sz., 1157.

A Mikszáth- és Jókai-regényben Fabriczius szerepel Lőcse főbírájaként, alakjukban egyik és másik regényben is, hasonlóságok és különbségek is vannak. Mikszáth Fabriciusa még nagyon fiatal, alig huszonnégy éves, amikor elnyeri a bírói posztot. A lőcsei fehér asszony bírása idősebb férfi, aki erkölcsi értelemben rendkívül szigorú, hiszen saját lányát is bezáratja télvíz idején a szegyenketrecbe, amikor az megszegi az éjjeli kijárási tilalmat, azonkívül, attól sem fél, hogy lányát hóhérkézre adja, ha bebizonyosodik annak árulása. Fanatikus kuruc, Rákóczi egyik legkedvesebb és leghűségesebb embere. Drákói törvényeket hoz, ugyanakkor démoni figura, akinek a polgárok rettegik még a jelenlétét is: „Arra az egy szóra, hogy »megjött Fabriczius!«, olyan csendesség lett a városban éjszaka, hogy nem lehetett az utcán egyebet hallani, mint az őrző alabárdnyelének a kopogását.”⁴² Mikszáth Fabriciusa Jókaiéval egy tulajdonságában rokon: a fanatizmusban. A „gyermek” bíró ugyanolyan fanatikus Görgey alispán elfogatásában és kivégeztetésében, mint az az idős lőcsei bíró a Jókai-kötet lapjain, aki a szigor és az abszolút hatalom megtestesítője.

A Rakovszky-kötetben a hazugság/kétszínűség/többértelműség ugyanúgy megjelenik, mint a másik két regényben. A hazugság súlyosan terhelt motívum *A kigyó árnyékában*. Lőcse városának létét és jelentéskörét ez a motívum szimbolizálja a legerőteljesebben, leginkább Orsolyához és az apjához kapcsolódik. A Lehmann-család története az emlékirat szerint titkok, hazugságok, súlyos bűnök sorozata. Orsolya kénytelen az apja mellett mindenkinek hazudni, hiszen csak így tudnak megmenekülni a halálos ítélettől, Orsolya azonban nem csak saját környezetét akarja félrevezetni, apjának is hazudnia kell sok esetben. A hazugság motívuma szinte az egész szöveget átövi, számtalan helyen felbukkan: „Elhűlve meredtem apámra, (...) kitől a hazugság és megtévesztés minden fajtáját mindig csak kárhoztatni hallottam, (...) olyan tervet eszelt ki megmentésemre, amely szükségessé teszi, hogy folyamatosan port hintsünk a világ szemébe.; (...) de azt sohasem hittem volna róla, hogy képes és hajlandó ilyen hosszú időn, talán évtizedeken keresztül is színlelni, és kitartani a hazugságban.”⁴³; „(...) mert ő egy percig sem marad itt tovább miközöttünk, a hazugságnak e házában, (...)”⁴⁴; „Most azonban, úgy érzi, nem tehet mást, el kell őt hagynia, mivel hazugságra és bűnpártolásra akartuk kényszeríteni, (...)”⁴⁵; „Mintha ennenmagamra is a

⁴² Jókai, i. m. 49.

⁴³ Rakovszky, i. m., 246.

⁴⁴ I. m., 258.

⁴⁵ I. m., 264.

térre nyíló üvegablak kerek ólomkarikáin keresztül tekintettem volna: a hazugság, akár a vastag üveg, kikezdte: (...); Hiszen nem leplezhet le anélkül, gondoltam, hogy egyúttal le ne leplezné ama másik, jóval súlyosabb hazugságot is, hogy nem az vagyok, akinek a városban gondolnak, (...)”⁴⁶; „(...) bár sejtettem, hogy a legügyesebb hazugság árán is csak rövidke haladékot vásárolhatok magamnak, és csakugyan úgy is volt.”⁴⁷; „(...) s nem akartam fölégetni magam mögött a hidat, amelyen át visszavonulhatok korábbi hazugságom fedezékébe, (...)”⁴⁸; „Ebben az időben apámban semmi egyebet nem, csak gyűlölt rabtartómat láttam, és a legcsekélyebb lelkifurdalás nélkül vezettem félre.”⁴⁹

A hazugság motívumát erősítik azok a kettősségek, amelyek Lehmann Orsolya emlékirataiból kiolvashatóak. A Rakovszky-kötet az ellentétek rendszerére épül, amely nemcsak a regény eszmerendszerében, de a szereplők személyiségében is megmutatkozik. A kígyó árnyékát a kort jellemző mágikus/babonás és a vallásos világnézet hatja át. Erre számtalan példát találunk: Orsolya természetét nézve a mágikus/pogány felfogáshoz tartozik inkább, mint a keresztényhez, hiszen gyermekkorában ugyanolyan szívesen hallgatta tátott szájjal a történeteket bűbájosságról, babonáról, mint a szomszéd szolgálólányok, számára Isten csak keresztanyja mondataiban létezik. Nem sok köze van a klasszikus értelemben vett hithez, attól függetlenül, hogy protestáns. A kor, melyben él a vallási türelmetlenség, a felekezeti villogások kora, amelyek Orsolya életét végigkísérik és jelentős módon befolyásolják: folytonos kettős hatásnak van kitéve, vallási szempontból is. Orsolya reformált hitű, ami Lőcsén való tartózkodásuk időszakában előnytelen számára, mivel a városban a pápisták vannak fölényben: Lőcse a katolikus bécsi udvar befolyása alatt áll. Ödenburg lutheránus közösség, ahol szabadon gyakorolhatná hitét. Orsolya azonban nem tud vallásossá válni, mert túlságosan nyitott szemmel jár a világban: gyermekkorában Sussannától hall elrettentő történeteket hajadonok megkínzattatásáról; Ödenburgban, főtéri házuk ablakából végignéz egy újabb szenvedést. Rájön arra, hogy az ember erkölcsi értékrendjét nem a felekezeti hovatartozás határozza meg, hiszen azok az emberek, akik gyakorolják hitüket, legtöbb esetben nem a vallás törvényei szerint élnek. A legjobb példa a kötetben erre Orsolya keresztanyja, aki szintén Janus-arcú. Csak elméletben követi a keresztényi tanokat, amikor

⁴⁶ I. m., 293–295.

⁴⁷ I. m., 295.

⁴⁸ I. m., 307.

⁴⁹ I. m., 453.

Orsolya bevallja neki terhességét, mereven elutasítja a bajba jutott lányt, s szó nélkül távozik a városból. A vallási kétszínűségről az ítéletet Lehmannék ödenburgi szolgálója, Margit mondja ki, amikor Orsolyával végignézik egy fiatal (valószínűleg ártatlan) nő kivégzését és meghurcoltatását.

„– Pápista pap keresztelt – ismerte be kurtán, (...)

– Azt hiszi, azok talán különbek? Mikor melyik van fölül, az szorongatja a másikat, de különben egyik kutya, másik eb! – (...)

Aztán a szegény bűnösökkel talán így kell bánni? A mi Urunk talán így bánt a házasságtörő asszonnyal? Így csak az írástudók, meg a farizeusok bánnak velük!”⁵⁰

Az apa is kettős személyiség: látszatra erkölcsös, becsületes. A családért és a vagyonért küzdő, köztisztületben álló lőcsei polgár, akinek foglalkozása sem mellékes, hiszen a korban, amelyben él, a patikusmesterség ugyanolyan megbecsült volt, mint az orvosé. Azonban Orsolya emlékirataiból, az apát nemcsak ebből a szempontból ismerjük: neki is van egy sötét, titkokkal terhelt énje. A regény erre számtalan helyen rávilágít, Orsolya írásaiból egy másik apa-kép is kirajzolódik. Ugyanaz a Lehmann, aki a város szemében erényes polgár valójában érdekházasságot köt kétszer is, felesége iránt érzéketlen/részvételen: Orsolya anyját a pestis fertőzte Lőcsén minden szó nélkül otthagya, amint felfedezi rajta a fekete halál első jeleit, többszörös hazugságsorozat és gyilkosság tapad személyéhez. Elköveti az erkölcsi értelemben vett legnagyobb bűnt: Orsolyát több ízben megpróbálja elcsábítani, s végül bűnös kapcsolatra lép vele.⁵¹

Kiadások

Jókai Mór: A lőcsei fehér asszony. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.

Mikszáth Kálmán: A fekete város. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.

Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2002.

Irodalom

Bahtyin M. M.: A tér és az idő a regényben. In = uő.: A szó esztétikája. Budapest: Gondolat, 1976.

Bence Erika: Betszabé és Judit a Rákóczi-korban. (Jókai Mór: A lőcsei fehér asszony) Híd, 2003/10. sz., 1156–1170.

⁵⁰ Rakovszky i. m., 415–416.

⁵¹ Bence Erika: Mitológiai utalásrendszerek Rakovszky Zsuzsa A kígyó árnyéka című regényében. Tanulmányok, 2006/39. 17–30.

- Bence Erika: Mitológiai utalásrendszerek Rakovszky Zsuzsa A kígyó árnyéka című regényében. *Tanulmányok*, 2006/39. sz., 17–30.
- Bényei Péter: Egy irányregény „iránytalansága” (Relativizmus és metaforikusság Mikszáth Kálmán Különös házasságában). *Itk*, 1999/3-4. sz., 291–313.
- Dobozi Eszter: „...a világ is megvonja magát tőled”. Motivikus ismétlődések Rakovszky Zsuzsa A kígyó árnyéka című regényében. *Forrás*, 2003/5. sz.
- Eisemann György: A város mint emlék és fikció. (Krúdy Gyula: Asszonyok díja és más „pesti regények.”). Budapest: Negyed, 2001/4. sz.
- Eisemann György: Narratíva és historiciáts (A fekete város). In = uő: Mikszáth Kálmán. Budapest: Korona Kiadó, 1998., 138–158.
- Gács Anna: Orsolya vándorévei. *Jelenkor*, 2003/9. sz.
- Gyáni Gábor: Történelem és regény: a történelmi regény. *Tiszatáj*, 2004/4. sz., 78–92.
- Imre László: Műfajok létformája XIX. századi epikánkban. Debrecen, 1996.
- Jurij Lotman: Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái. In = Kovács Árpád, V. Gilbert Edit szerk.: Kultúra, szöveg, narráció. Pécs: Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1994., 186–210.
- Nagy Miklós: Jókai Mór. Budapest: Korona Könyvkiadó, 1999.
- Olasz Sándor: „Más idő? Más világ?” (Az együttlátás és elbizonytalanítás poétikai változatai az újabb történelmi regényekben). *Új Forrás*, 2005/2. sz.
- Rácz I. Péter: A történelmi narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban (Márton László, Láng Zolt, Háy János és Darvasi László regényei). *PRAE*, 2000/1. sz.
- Vallasek Júlia: A testetlen fekete kígyó. (Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka), *Új Forrás*, 2003/4. sz.

MAJLÁTH ÁGOTA

TOPOLYAI RAGADVÁNYNEVEK*Nicknames from Topolya***Bevezető**

Éles határt nem húzhatunk a gúnynév (csúfnév), becenév, megkülönböztető név és a ragadványnév között, mégis meg kell különböztetnünk őket. Mindegyik a kollektív névadás terméke, azért keletkeztek, hogy az embereket és a családokat megkülönböztessék egymástól kiemelve jellegzetes kinézetüket, tulajdonságukat, utalva lakóhelyükre, foglalkozásukra stb. A ragadványnév az Értelmező szótár meghatározása alapján a következő: „*Valakinek hivatalos nevével együtt használt, emlegetett, származására, foglalkozására vagy valamely tulajdonságára utaló, többnyire tréfás vagy gúnyos megkülönböztető név, amely nemzedékek során a hivatalos név részévé is válhat.*”

A ragadványnév előidézője lehet vicc, tréfálkozás, becézgetés, csúfolódás. Legfontosabb szerepe azonban az, hogy az azonos vezetéknévvel rendelkező embereket, családokat megkülönböztesse egymástól.

**A legjellegzetesebb ragadványnevek
az európai dinasztiák körében**

Szakirodalmi kutatásaim során az Interneten megtaláltam a legjellegzetesebb ragadványneveket az európai dinasztiák történetében. Azért volt ez számomra érdekes, mert ragadványnévről általában a szegényebb, falusi réteg körében szoktak beszélni, és tanulmányaim során eszembe sem jutott, hogy a tanult uralkodók, hadvezérek neve is valójában ragadványnév. És valóban: ezek a nevek valamilyen megkülönböztetés végett születtek – cselekedet, kinézet, öltözködés, tulajdonság idézte elő létrejöttüket. A példa kedvéért néhányat felsorolok közülük:

Név	Uralkodási idő	A ragadványnév eredete
IV. Rettegett/Rettenetes/ Félelmetes Iván	orosz cár (1547-1584)	Uralkodása második felében terrorisztikus eszközökkel kormányzott.
III. Ferdeszájú Boleszláv	lengyel király (1102-1138)	
VI. Bölcs Leó	bizánci császár (886-912)	Kora egyik legképzettebb, legműveltebb uralkodója. A korszak népeire vonatkozó információkat a helyes uralkodás érdekében összegyűjtötte a Taktika c. műben.
Bíborbanszületett Konstantin	bizánci császár (913-959)	A Bíbor teremben született, innen származik a neve.
II. Részezes Szelim	török szultán (1566-1574)	Hírhedt volt iszákosságáról (ami iszlám területen nem mindennapi).
I. Kopasz Károly	nyugati frank király (840-877)	
II. Hebegő Lajos	nyugati frank király (877-879)	
III. Csupaszlábú Magnus	norvég király (1093-1113)	
I. Oroszlánszívű Richárd	angol király (1189-1199)	Bátorsága, lovagi erényei miatt érdemelte ki a közvéleménytől ezt a nevet.
Könyves Kálmán	magyar király (1095-1116)	Testi fogyatékosága miatt papi pályára szánták, itt tett szert kora uralkodóit messze meghaladó műveltségre, modern szemléletre.
II. Vak Béla	magyar király (1131-1141)	Könyves Kálmán vakíttatta meg apjával (Álmos) együtt, képtelenné téve ezáltal őket az uralkodásra.

IV. Kun László	magyar király (1272-1290)	Kedvelte a kunok társaságát, politikai támaszt remélt tőlük a bárókkal szemben. Kun szeretőt tartott, az egyház emiatt ki is átkozta.
II. Dobzse Ulászló	magyar király (1490-1516)	„Az üstökét a főurak a markukban tarthatták”, mindenre azt válaszolta: Dobzse, azaz rendben van, jól van.

A kutatási téma körülhatárolása

Dolgozatomban Topolya ragadványneveit kutattam. Adatközlőim legtöbbje 50 évnél idősebb, tehát a régebben használt neveket sorolták fel. A fiatalabb generáció körében a névadás e fajtája kevésbé elterjedt és kedvelt, de azért még ma is vannak rá példák.

A nagyszámú összegyűjtött név nem öleli fel Topolya ragadványneveinek összességét, csupán egy töredéke, de a legsűrűbben használt, és legismertebb neveket sikerült felkutatni. További gyűjtések bővítenék, és idővel ki is kerekítenék ezt a listát. A legnagyobb probléma, hogy az idős generáció eltűnésével, sajnos, sok név feledésbe fog merülni, mert nagy részüket csak ők ismerik. Sok név nem is öröklődik át a fiatalabb generációra, és még az emléke sem marad meg.

Régen nagyon sok ragadványnevet használtak Topolyán. Van példa arra, hogy az illető személyt igazi nevén nem is ismerték a városban, vagy annak egy részében. Híres, város szerte ismert embereket, pl. a trombitás KUTYA-SEGGŰ Pali bácsit, vagy az első taxist Topolyán, a BAJSAIT csak ragadványnevről ismerték. Adatgyűjtés közben ezért sokszor gondot okozott nemcsak a vezetéknev, hanem a keresztnév felidézése is.

Kutatási cél

Érdekes és élményekben gazdag gyűjtésben volt részem, hiszen ez egy olyan terület, ami számomra eléggé ismeretlen (volt). A sok történet által betekintést nyerhettem egy régebbi világba, életbe, és – bár csak hallomásból – de sok érdekes embert és sorsot ismerhettem meg. Talán ezzel a dolgozattal sikerül megőrizni emléküket az utókornak.

Remélem, ez a kutatás eléri célját: egyrészt a nevek megőrzését, másrészt újabb kutatások kezdeményezését, hiszen vannak még felderítetlen ragad-

ványnevek. Felmérés nélkül is valószínűnek tartom, hogy manapság egyre kisebb szerepe van az ilyen jellegű elnevezéseknek, és sokan nem ismernek egyetlen ragadványnevet sem. Visszaszorította őket az általában keresztnév-ből kialakult becenév, a dívatnevek használata, melyeknek sok esetben semmilyen érzelmi vonatkozás sincs.

Kutatási módszerek

Kérdőívek, valamit beszélgetés útján gyűjtöttem össze a ragadványneveket.

80 kérdőívet osztottam ki a Csáki Lajos Általános Iskola azon felsős diákjai között, akik jelezték, hogy szüleik, nagyszüleik tudnak/tudhatnak ragadványnévvel szolgálni. A kiosztott 80 kérdőívből 4-et nem kaptam vissza, 22-t pedig kitöltetlenül. A maradék 54 közül sem tudtam mindegyiket feldolgozni különböző problémák miatt: 5 kérdőíven nem topolyai ragadványnevet tüntettek fel (Kula, Orahovó, Szabadka, Feketics), 1 pedig nem ragadvány-, hanem becenevet tartalmazott. A többi adatot sikeresen fel tudtam használni, bár azonos nevek itt is szerepeltek. A kérdőívekben lakóhelyre, életkorra is rákérdeztem, de sok esetben erre nem kaptam választ, ezért egy-egy ragadványnév elterjedését nem lehetett meghatározni. Beszélgetés útján természetesen jobban ki tudtunk térni az eredet kérdésére, mert az alany kötetlenebbül mesélhetett. Ebben az esetben inkább az ragadványnév öröklődésével, valamint a viselő kereszt- illetve vezetéknévének felidézésével voltak problémák. Az bizonyult a legjobb megoldásnak, amikor két adatközlő „összeült”, és úgy próbálták felidézni a ragadványneveket. Segítettek egymásnak azzal például, hogy egyikük tudta a nevet, másik az eredetet, vagy a hivatalos vezeté- és keresztnévet. Ilyenkor kisebb viták is keletkeztek, némelyiket meg sem tudtuk oldani. 9 beszélgető partnerem volt, akik különböző számú névvel szolgáltak. A legtöbb nevet ismerők: Bacsa Piroska (50), Bukvić Etelka (32), Majlát Etelka (52) és Szatmári Gizella (21), a többiek 10-nél kevesebb névvel szolgáltak.

Vertikális elágazás

A kollektív névadás eredményei szerteágazóak. Sinkovits Ferenc¹ vertikális elágazáson azt érti, mikor több azonos nevű családnak különböző ragadványneve van. Ilyen példákkal én is találkoztam, de nálam nem mutatható ki minden esetben a családi vérrokonság. Összegyűjtöttem az ide vonatkozó

¹ Sinkovits Ferenc: Csantavér ragadványnevei. - ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége: Budapest, 1988.

összes adatot függetlenül a vérrokonságtól, hiszen a valamikori családi kapcsolatokat sem felkutatni, de megcáfolni sem lehet.

Juhász: BUHU, FEKETE, SÍKÁR, BARÁT, KIS, BAGÓ
Lőrincz: MITUGRÁSZ, LORE, SUPRINC, LALA, KOPASZ, BIRINYI,
PETYKOS
Dudás: TÚRÓ, CIHA, KÁNYA, DACI

Azt megállapíthatjuk, hogy rokonsági kapcsolattól függetlenül, a ragadványnevek kialakulásának célja itt is az azonos vezetéknévű családok megkülönböztetése volt. Ez érthető is, hiszen, ha egy családban pl. 5 fiú megházasodik, és születnek fiai, biztosra vehető, hogy 2-3 Jancsika, Pityuka vagy Jánoska lesz köztük, s a sok egyforma nevű gyereket valahogy meg kellett különböztetni a városban. Erre adtak remek lehetőséget a ragadványnevek.

Természetesen jelen van az előzővel ellentétes változat is, mikor egy ragadványnevet több különböző vezetéknévű és egymással nem rokon család visel. Topolyán is találtam erre példát. Ami ebben az esetben még érdekes, hogy néhány esetben a névadás indítéka is eltérő.

PULYKA: Huber, Palusek, Kovács

GÚNÁR: Rind, Balázs – egyiknél a foglalkozásra, másiknál a tulajdonságra utal a ragadványnev

Öröklődés

Nagyon érdekes, de egyben bonyolult kérdés is ez. Vannak nevek, melyek évtizedeken keresztül öröklődnek, pl. PLESÁK, PULYKA, GAZSI, CIHA, mások egy-két generációt élnek meg, és tovább már nem használják őket, ami ahhoz vezet, hogy a legutolsó használó halála után a név is kihal. Ez sok esetben megtörtént, és már csak az idős emberek emlékeznek ezekre a nevekre, viselőjükre, és ami a legérdekesebb és legmeghatóbb, hogy hajuk színére, öltözködésükre, viselkedésükre is. Régebben jobban figyeltek egymásra az emberek, s nemcsak a rossz dolgokat és a hiányosságokat vették észre egymásban. Ha ez a generáció eltávozik közülünk, ezekre és a többi, még feltáratlan ragadványnevekre már senki sem fog emlékezni. Nem találhatjuk meg hivatalos iratokban, senki nem vetette őket papírra, legnagyobb értékük, hogy az emlékezet őrzi, egy város mindennapjaihoz tartoztak, az élet részét képezték. A legtöbb apáról fiúra száll, férfi ágon öröklődik, úgy mint a vezetéknév. Van rá példa, hogy a fiatalabb névhasználó nemcsak a nevet,

hanem a vele megjelölt foglalkozást, tulajdonságot, kinézetet is megörökli. Természetesen ez nem követelmény, hiszen sok példa van ennek az ellenkezőjére is: öröklődik a név, de használójának már semmi köze nincs az általa megnevezett dologhoz.

A több generációs ragadványnevek általában az egész családra vonatkozó nevek, vannak azonban egyéni ragadványnevek is. Ha valaki kitűnt a többi közül valamivel, vagy furcsán viselkedett egy meghatározott helyzetben, nevet ragasztottak rá, melyet csak ő viselt, és nem öröklődött utódaira.

A ragadványneveket azonban nemcsak az apa adhatja át gyermekeinek, a családjának. Ritkább eset, de megteheti ezt az édesanya is. Erre is van néhány példám:

- KOPASZ (Kurfis) Kata. Kislányként szép szőke haját kopaszra nyírták, hogy később dúsabb legyen. Négy gyermeke közül kettő örökölte anyai ágon a KOPASZ ragadványnevet: Lőrincz Lajos és Péter. Lőrinc Lajos két lány is – Etelka és Mária – örökölte tovább (KOPASZ Eta és KOPASZ Maris). Péter gyermekei nem vitték tovább a nevet. Lajos nagyon büszke volt az anyjára és a névre is, azonban lányai szégyellték ezt a nevet. Ők már nem örökölték tovább.
- KRAJCÁR Verka esetében három különböző vezetéknévre emlékezett három különböző adatközlő. Valószínű egyik lánykori nevén ismerte, másik első férje, második férje nevén stb. Fia megörökölte a nevet „apróbb” formában, vagyis a KRAJCÁRBÓL FILLÉR lett, így oldották meg az életkori különbségeket, majd ezt a nevet is tovább örökölték, így lett a FILLÉRBŐL KISFILLÉR. Láthatjuk tehát, hogy három generáció kellett ahhoz, hogy a KRAJCÁRBÓL KISFILLÉR legyen.

A ragadványnevek használata

Villányi Péter² felosztását használtam fel a ragadványnevek használatának megállapításánál. Ez mutatja azt is, hogy milyen kapcsolatban áll egymással a hivatalos és a „szerzett” név. A felosztásból az látható, hogy legtöbb a ragadványnév egyedüli használata, valamint a ragadványnév és a keresztnév becézett alakjának a kapcsolata. Adatközlőim is megerősítették ezt.

² Villányi Péter: Galgamácsa mai család- és ragadványnevei. – ELTE Magyar Nyelvészeti Tan-
székcsoport Névkuató Munkaközössége: Budapest, 1981.

- **ragadványnév:** BIMBÓ, COLOS, DIKHELES, KOMÉ, PIPÁS, VICSORI
- **ragadványnév + keresztnév:** BICKÁS MÁTYÁS, KÖTELES FERENC, ROZA JÁNOS, VILLÁS VERA
- **ragadványnév + keresztnév becézett alakja:** ALMÁS FERI, BUGYI PISTA, CÁGER ICA, KORPÁS FERCSI, KRAJCÁR VERKA, NESIESS PISTA, PUSKÁS BÖZSI, RINGLISPILES GIZI, SZUTYI ROZIKA
- **ragadványnév + keresztnév becézett alakja + néni/bácsi:** BETYÁR PIROS NÉNI, KORPÁS FERI BÁCSI, KUTYASEGGŰ PALI BÁCSI
- **ragadványnév + vezetéknév:** BARÁT JUHÁSZ, KIS JUHÁSZ
- **vezetéknév + ragadványnév + keresztnév:** JUHÁSZ SÍKÁR VERONKA
- **ismeretlen a vezetékeve:** CÚKOR MARCSA, KUTYASEGGŰ PALI BÁCSI, JAKAB MIHÁLY

Szólás, anekdota

Egy ragadványnévvel kapcsolatban találtam egy régebből származó szólást is, ez a név: ROZA TÓNI, a szólás pedig így hangzik: *„Akkora száz van, mint a Roza Tóninak.”*

Dolgozatom további részében közlöm a begyűjtött neveket. Két nagy csoport különböztethető meg: az ismert és az ismeretlen eredetű ragadványnevek. Az ismeretlen eredetűek vannak többségben, sok esetben még találgatni sem lehet az eredetre. A hiteles és pontos indítékú neveket a későbbiekben kialakulások oka szerint csoportosítottam, majd egy grafikont is készítettem, melyen látszik, hogy legtöbb esetben mi miatt keletkezett a név.

Hiteles és pontos indítékok

A következő nevek eredete, magyarázata megbízható.

- **BAJSAI** (Lukács Antal)

Bajszáról jött Topolyára, és ő volt az első taxis a városban.

- **CIHA** Gyuri (Dudás György)

Régebben a tollfelvásárlók faluról városra, utcáról utcára járva vásárolták a tollat cihába rakva. Dudás György is ezzel foglalkozott (déd tata). 1976 tavaszán fia kávéházat nyitott, melyet CIHA névre kereszteltek el a legidősebb Cihá kérésére. A vendéglő, a keresztnév és ezzel együtt a ragadványnév is öröklődik apáról fiúra. Ma is élő név, a legfiatalabb Cihá 11 éves.

- **CSŐSZ** Feri bácsi (Kleiner Ferenc)

Ő volt az egyedüli csősz Topolyán abban az időben, ezért mindenki csak a foglalkozása alapján ismerte és emlegette. Csalátagjait is így nevezték.

- **ESTIKE** (Morvai Károly)

Kupec volt, és mindig este ment az emberekhez, mert a napszámosok csak akkor voltak otthon, akkor értek rá.

- **GARAS** (Sípos Dezső)

Fukar ember volt, fogához verte a garast. Nem öröklődött a név, csak ő viselte.

- **HATUJJÚ** Jóska (Albert József)

Őt és testvérét is így hívták, valószínűleg apjuktól, vagy egy régebbi ősüktől örökölték, akinek hat ujja volt. Felesége és fogadott lányuk is örökölte a nevet. De tovább már nem öröklődött.

- **KÁNYA** Julis (Dudás Júlia)

Kártyából jószolt mindig, javasasszonynak tartották.

- **LOVAGOS** Káro bácsi (Szabó Károly)

Szálláson laktak a Lovagos-dűlőben.

- **NESIESS** Pista

Kapkodós ember volt, mindig rohant valahova, ezért mondták rá, hogy „Ne siess!”. S ez a megszólítás rajta maradt.

- **PUSKÁS** Bözsi (Kocsis Erzsébet)

Gyermekkorukban kapták ezt a nevet, mely családi névvé vált. Egy játékból, a sárpuskából ered: a sarat úgy gyúrták össze, mint egy fánkot, a közepébe pedig beleköptek vagy belepisiltek, hogy nagyobb csattanjon.

- **RINGLISPILES** Gizi (Fodor Gizella)

Ringlispilük volt.

- **SENKI** Bözsi (Barna Erzsébet)

A Barna édesanyja neve volt, mert nem tudták ki az apja a nagy választék miatt, tehát senkié sem volt. Mindenki csak így emlegette és ismerte.

- **ZÓDELEFÁNTOS** Manci (Nagy Margit)

Zöld Elefánt a kocsmájuk neve, mindenki így ismeri őket a mai napig, hiszen ma is működik ez a kocsmá.

Ismeretlen eredetű ragadványnevek

Sok ragadványnévnek nem tudtam kideríteni az eredetét. Ennek oka, hogy adatközlőim saját vagy rokonságuk ragadványnevének kívül másokét is felsorolták, de azoknak nem ismerték az eredetét, magyarázatát. Ezek általában régi nevek, viselőjük ma már nem is él, így ki sem lehet deríteni, hogy miért alakultak ki. Fontosnak találtam ezeket is felsorolni – nemcsak azért, mert számbelileg ez a kategória a legnagyobb, hanem – mert széles körben ismertek, és több adatközlő is hivatkozott rájuk. A nép emlékezetében tehát eredetük ismeretétől függetlenül is élnek, léteznek – akár a mai napig is.

ALOM (Bacsa)

BETYÁR Piros néni (Tomik Piroska)

CIMET (Bacsa)

DIKHELES (Apró József)

FACI (Szatmári)

FITYÓKA Matyi

ICICE (Éter)

KABONA (Kovács)

KALIK (Kovács)

KESE (Szokolai József)

KUTYASEGGŰ Pali bácsi

MAJLÁT (Hajtman István)

PETYSKOS (Lőrinc)

RIGÓ (Rind)

ROZA János, Tóni (Kismiska János, Antal)

SERKE (Szatmári Péter)

SUTYI (Mentus István)

TAPOGYI (Bodor)

ZSEBES (Baravics)

Ragadványnevek az indítékok szerint

A névanyagom – pontosabban a hiteles magyarázatú nevek – *Sinkovits Ferenc*³, *Albert Zsuzsanna*⁴ és *Balázs Judit*⁵ tipizálását alapul véve a következő kategóriákba osztható.

• FOGLALKOZÁSBÓL EREDŐ OKOK

ALMÁS, FILLÉR, KÖTELES, RINGLISPILES, TAKÁCS, ZÖDELFÁNTOS

• EMBERI TESTTEL KAPCSOLATOS OKOK (emberi haj, emberi szem, emberi bőr, testalkat, testi fogyatékoság és betegség)

KOPASZ, NÉGUS, CERUZA, KUKAC, MEDVE, CSÁMPI, HATUJJÚ, SUTA

• ÉLETSZOKÁSBÓL EREDŐ OKOK (szokás, szavajárása, ruházkodás)

PIPÁS, NESIESS, PÖNDÖL

• ETNOGRÁFIAI OKOK (migráció, lakhelyre vonatkozó okok)

BAJSAI, MATYÓ, LOVAGOS

• MEGLEVŐ NEVEK FORMÁLÁSA (hivatalos családnév formálása, keresztnév formálása)

HOLI, SZOKA, NYIKA

• JELLEMBELI OKOK

GARAS, MORCOS, SZARKA

• ÉLETKORBÓL SZÁRMAZÓ OKOK

APJA, KISCINKE, ÖREG

• ESEMÉNYHEZ FÜZŐDŐ OKOK

BICSKÁS, MAKUSZ

³ Sinkovits Ferenc: Csantavér ragadványnevei .- ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége: Budapest, 1988.

⁴ Albert Zsuzsanna: Harasztkerék ragadványnevei .- ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége: Budapest, 1985.

⁵ Balázs Judit: Rábaszentandrás mai család- és ragadványnevei .- ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége: Budapest, 1977.

- **ÉLETKÖRÜLMÉNYRE UTALÓ OKOK** (vagyon helyzet, háziállattal, annak nevével, vagy egyéb tulajdonnal való megnevezés, családi állapot)

VILLÁS, GÚNÁR, SENKI

- **FOCISTÁK NEVEI**

CUFI, CSÖZE, CSÖPE, GAMÓ, GIGO, TOTYESZ

A ragadványnevek szófaji vizsgálata

A ragadványnevek általában főnévi vagy melléknévi eredetűek szófajuk szerint, ritkán találhatunk köztük igéket, esetleg más szófajokat.

1. Főnévi eredetű ragadványnevek

A. Tulajdonnévi eredetű

- KLINTON, LINDER, ÁBEL, GAZSI, LOVAGOS, PUSZTA, ZÓDELEFÁNTOS

B. Köznévi eredetű: BETYÁR, CERUZA, DARÁZS, KÁNYA, POCOK, PULYKA, VIRÁG

2. Melléknévi eredetű ragadványnevek: ALMÁS, BICKÁS, HATUJJÚ, KÖTELES, NÓTÁS, ÖREG, SÁNTA, ZEBES

3. Igei eredetű ragadványnevek: NESIESS (mondatértékű szókapcsolat)

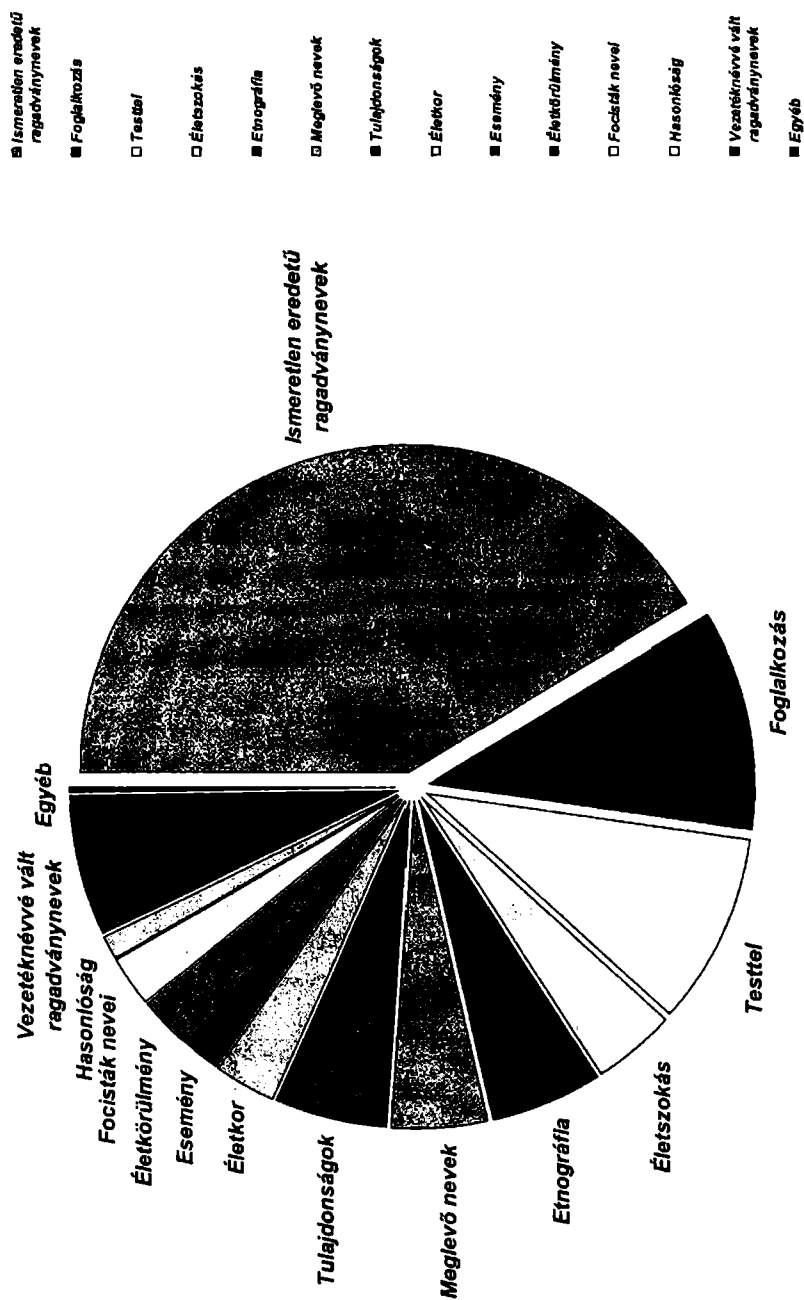
4. Egyéb szófajú ragadványnevek: KUKUCS (mondatszó), NASA (névmás), SENKI (névmás), SERÉLESZTŐ (melléknévi igenév), SÜTŐ (melléknévi igenév)

A ragadványnevek alaktani sajátosságai

- Töszó: ÁBEL, BÜTYÖK, CSÜLÖK, KÖCSÖG, POCOK, TORMA, VIRÁG

- Képzett szó: ALMÁS, ÉNEKES, KÖTELES, PUSKÁS, SZEGEDI, TOJÁSOS, VILLÁS, ZSÍROS

- Összetett szó: BÜKKFA, KISCINKE, KISFILLÉR, SÍRÁSÓ

Felhasznált irodalom

- A. Fodor Ágnes: Cigánd mai család- és ragadványnevei. ELTE Magyar Nyeivészeti Tanszék-csoport Névkatató Munkaközössége: Budapest, 1975.
- Albert Zsuzsanna: Harasztkerék ragadványnevei. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoprt Névkatató Munkaközössége: Budapest, 1985.
- A magyar nyelv értelmező szótára (V. kötet).Akadémiai Kiadó: Budapest, 1966.
- Balázs Judit: Rábaszentandrás mai család- és ragadványnevei. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoprt Névkatató Munkaközössége: Budapest, 1977.
- Fehér Krisztina: A ragadványnevek lexikális szerkezetéről – Internet
- Fercsik Erzsébet: Hévízgyökér mai család- és ragadványnevei. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoprt Névkatató Munkaközössége: Budapest, 1982.
- Gellén Attiláné: Salköveskút ragadványnevei. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoprt Névkatató Munkaközössége: Budapest, 1987.
- Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan – személynevek. Osiris Kiadó: Budapest, 2003.
- Ivádyné Gyenge Ilona: Ivád ragadványnevei. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoprt Névkatató Munkaközössége: Budapest, 1984.
- Sinkovits Ferenc: Csantavér ragadványnevei. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoprt Névkatató Munkaközössége: Budapest, 1988.
- Uralkodói ragadványnevek – www.sulinet.hu
- Villányi Péter: Galgamácsa mai család- és ragadványnevei. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoprt Névkatató Munkaközössége: Budapest, 1981.

NOVÁK ANIKÓ

A KOMPETENCIA FOGALMÁNAK ALAKULÁSA*Development of the notion of competence*

A kompetencia az Idegen szavak szótára szerint illetékesség, jogosultság, szakértelem, valamint a nyelvtudományban az anyanyelvi rendszer, a grammatikai szabályok ösztönös ismerete¹. E fogalmat napjainkban nagyon szerteágazóan használják, és ahogyan Szitó Judit megállapítja, megszületésétől fogva központi kérdésnek számít². A nyelvtudomány mellett más tudományágak is operálnak vele, de mindegyik alkalmazási területen megemlékeznek Noam Chomskyról, a fogalom megalkotójáról. E dolgozat célja a Chomsky-féle kompetencia értelmezésének és továbbfejlődésének bemutatása.

Noam Chomsky eredetileg jelző nélkül használta a kompetenciát az *Aspects of the Theory of Syntax* című könyvében, a fogalom csak később kapta a nyelvi vagy grammatikai jelzőt.

A (nyelvi) kompetencia Chomsky gondolkodásában egy általános fogalom, amely egy homogén beszédközösséget képviselő ideális anyanyelvi beszélő azon képességét jelenti, amely lehetővé teszi, hogy az anyanyelvi beszélők végtelen számú új mondatot hozhassanak létre, illetve érthessenek meg, valamint meg tudják állapítani a mondatok helyességét. Tehát a kompetencia valójában egy „elvont szabályrendszer”, amely a nyelvi viselkedés alapját képezi, és lehetővé teszi hogy a „potenciálisan végtelen számú mondat elnyerje a maga formáját és jelentését”, megnyilvánulása, aktualizálódása pedig a konkrét beszédevékenység, a performancia.³ „A kezdeti generatív koncepció – jelző nélküli – kompetencia fogalmába – állapítja meg Horváth Katalin – tehát alapvető mondat szerkezeti és mondat szemantikai ismeretek tartoznak.

Chomsky *A formális módszer természete* című tanulmányában az idealizált beszélő azon képességének nevezi a nyelvi kompetenciát, amely segítségével összekapcsolja a hangokat a jelentésekkel. Az idealizált kompetencia modelljének egy nyelv grammatikáját tartja, mely „meghatározott viszonyt állapít meg hang és jelentés, fonetikai és szemantikai reprezentáció között.”⁴

¹ Bakos Ferenc 2003. 342.

² Szitó Judit 2006. 354.

³ Máté Jakab 1998. 181.

⁴ Noam Chomsky 1973. 216.

Banczerowski úgy véli, Chomsky kompetencia-definíciója több vonatkozásban is pontosításra szorul és így érvel: „A nyelv valódi használóinak nyelvi kompetenciája nagyon differenciált, és változó képet mutat. (...) Egyetlen egy nyelvhasználó sem rendelkezik teljes nyelvi kompetenciával, nem is beszélve az ideálisról. Chomsky ideális beszélője-hallgatója egy tökéletes automatával egyenlő, amely kizárólag csak a generatív szintaktikai műveleteket hajtja végre. Világosan kell látnunk viszont, hogy az ideális beszélő-hallgató csak ideális nyelvet használhat, és csak ideális mondatokat generálhat. Az ideális nyelvhasználó mint fogalom azt sugallhatja, hogy olyan elméleti konstruktummal van dolgunk, amely esetleg segítséget nyújthat a valódi nyelvi jelenségek tanulmányozásához. Ezt azonban maga Chomsky is cáfolja”⁵.

Banczerowski kiemeli, hogy Chomsky számára a kompetencia olyan pszichikai valóság, amit fel kell fedezni. Úgy véli, ha ezt az állítást elfogadjuk, akkor a kompetenciáról nem lesz megalapozott semmilyen a priori állítás se. A pszichikai valóság felfedezésének egyetlen lehetőségét a performancia kutatásában látja.⁶ Éppen ezért kérdez rá, hogyan lehet leírni a nyelvi kompetenciát, milyen adatok segítségével teszik ezt a generativisták, mikor úgy gondolják, hogy a performanciakutatás semmilyen lényeges információval nem szolgál.

„Chomsky koncepciójának, több pontatlansága ellenére, – írja Janusz Banczerowski – hihetetlenül sok követője és védelmezője van szerte a világon”⁷. A kompetencia fogalmának nem egyértelmű definíciója ellenére befutott nagy karrierjét a nyelvdefiníció hiányával magyarázza.

Chomsky nyelvi kompetenciájának fejlődése a konkretizálás irányában folytatódott, Dell Hymes 1972-es munkájában a nyelvi kompetencia kifejezés helyettesítését javasolta a kommunikációs kompetencia fogalmával.

A kommunikációs kompetencia fogalma Hymes azon észrevételének köszönhető, hogy „a kompetencia nem homogén (például az emberek más-más szinten bírják még az anyanyelvüket is), és nem hiányozhat belőle a szociokulturális tényező sem (hiszen az üzenetek helyénvalósága nélkül nem dönthető el)”⁸. Banczerowski helyesli Hymes megállapítását, miszerint a kommunikációs kompetencia a tiszta nyelvi tudás mellett kiterjed a megnyilatkozások kontextustól függő kiválasztására, konstruálására is.⁹

⁵ Banczerowski 1994. 278–279. o.

⁶ I. m. 279. o.

⁷ I. m. 280. o.

⁸ Szitó Judit 2006. 356. o.

⁹ Banczerowski 1994. 282. o.

A nyolcvanas években a kommunikációs kompetencia változásokon ment keresztül. Canale és Swain értelmezésében 4 komponensből (elemzési szintből) álló tudást (knowledge) és készséget (skill) jelent. A szintek a következők: a) grammatikai, b) diskurzus-, c) szociolingvisztikai és d) stratégiai kompetencia.

A kilencvenes években tovább árnyalták a kommunikációs kompetenciát. Muriel Saville-Troike úgy véli e fogalom a következő területeket öleli fel:

- a) „a nyelvi variabilitás kérdéskörét;
- b) a célnak megfelelő nyelvhasználat elérését biztosító kollektív szociolingvisztikai szabályokat és stratégiákat;
- c) a társadalom szerkezetére, értékeire, hiedelmeire, stb. vonatkozó kulturális tudást; illetve e tartalmak kultúránként, nyelvenként különböző kognitív leképezésének kérdéseit.”¹⁰

Bancerowski 1994-es tanulmányában hangsúlyozza, hogy a kommunikációs kompetencia dinamikus képződmény¹¹ és polidimenzionális fogalom¹², melynek összetevői a nyelvi kompetencia, nyelvi pragmatikai kompetencia, metanyelvi kompetencia, para- és extranyelvi kompetencia, para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia, kultúrkompetencia és pragmatikai kultúrkompetencia.¹³

A nyolcvanas évek elején a kommunikációs kompetencia és a pragmatika tudományának fejlődésével párhuzamosan Chomsky is fejleszti a kompetencia fogalmát. 1980-ban a *Rules and representations* című munkájában már megkülönbözteti a nyelvi és pragmatikai kompetenciát. Az elsőt a forma és jelentés, valamint ezek kapcsolata, a másodikon pedig „a különböző célú megfelelő nyelvhasználat feltételeinek és módjainak”¹⁴ ismerete és képessége értendő.

1990-ben született Bachman kompetenciarendszere a tesztelhetőség elősegítése érdekében. Szitó Judit megállapítja, hogy ez a kidolgozott és a nyelvtudomány eredményeit felhasználó rendszer nagy előrelépés a kompetencia feltérképezésében.¹⁵

Bachman kiindulási alapfogalma a kommunikatív nyelvi képesség (CLA), melynek „három alkotórészét a nyelvi kompetencia, a stratégiai kompetencia

¹⁰ Horváth Katalin 2006. 163.

¹¹ Bancerowski 1994. 283.

¹² I. m. 285.

¹³ I. m. 286.

¹⁴ Horváth Katalin 2006. 163.

¹⁵ Szitó Judit 2006. 360.

és a pszichofiziológiai mechanizmusok képezik.”¹⁶ A fő hangsúlyt a nyelvi kompetenciára helyezi. Két komponensre osztja, organizációs és pragmatikai kompetenciára. Az organizációs kompetencia „annak a képességnek a birtoklását jelenti, amely a nyelv formális struktúrájának kontrollját biztosítja a nyelvtanilag helyes mondatok produkciójában vagy felismerésében, pozíciós tartalmuk megértésében és a mondatok szöveggé rendezésében”¹⁷. Két alkotórésze van, a grammatikai és a szövegkompetencia. Az első a nyelvhasználatához szükséges elemeket (hang vagy betű, szó, morféma, mondat) tartalmazza, a második pedig a társalgás szabályaiban érvényesül.¹⁸ „A pragmatikai kompetencia a nyelvi jelek és jelöltjeik, valamint a nyelvhasználók és a kontextus kapcsolataira vonatkozik. Két aspektust takar: egyrészt azoknak a kondícióknak a vizsgálatát, amelyek elfogadhatóságot, másrészt azokét, amelyek sikerességet eredményeznek.”¹⁹ Szintén tovább bontható két részre, az egyik az illokúciós kompetencia, a másik a szociolingvisztikai kompetencia. „Az illokúciós kompetencia Hallyday (pl. 1973) nyomán a nyelvhasználat négy makro-funkciójából: az ideális (ideational) vagy gondolati, a manipulatív, a heurisztikus és az imaginatív funkcióból áll.”²⁰ A szociolingvisztikai kompetencia a beszélőt a nyelvhasználati konvenciókra teszi érzékennyé, képessé.²¹

A kompetencia fogalma Chomsky óta, négy évtized alatt hatalmas változásokon ment át, jelentése egyre tágabbá vált, egyre szélesebb körökben nyert létjogosultságot.

Chomsky munkásságát és az egész vázolt folyamatot is jól jellemzik Pléh Csaba sorai: „Chomsky írásmódjával s egész szellemi hozzáállásával is biztosítja maga számára, hogy újra és újra ne csak újíto legyen, hanem a szellem örök szabadságharcát folytató intellektuális hős is, aki megteremti maga számára nemcsak a hívők odaadó táborát, hanem a többséggel szembeni kisebbségi helyzet auráját is. Nemcsak saját forradalmát (forradalmait ?) indítja el, hanem megteremti maga számára az ellenforradalmakat, hogy azután azok látszólagos felülkerekedését követően újradefiniálja forradalmát.”²²

¹⁶ Uo.

¹⁷ I. m. 361. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ I. m. 362. o.

²² Pléh Csaba 1999. 265. o.

Felhasznált irodalom

- BAKOS Ferenc 2003. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BANCZEROWSKI Janusz 1994. *A kommunikációs kompetencia és összetevői*. In: Magyar Nyelvőr, 1994/3, 277–286.
- CHOMSKY, Noam 1973. *A nyelv formális természete*. In: A nyelvtudomány ma / Szépe György (szerk.). Budapest, Gondolat, 215–283.
- HORVÁTH Katalin 2006. *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia – variabilitás*. In: Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia / Gecső Tamás (szerk.). Székesfehérvár – Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, 161–168.
- MÁTÉ Jakab 1998. *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- PLÉH Csaba 1999. *A mindig időszerű forradalmár: Chomsky*. In: Noam Chomsky: Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme. Budapest, Osiris Kiadó, 265–273.
- SZITÓ Judit 2006. *Kompetencia és műfaj*. In: Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia / Gecső Tamás (szerk.). Székesfehérvár – Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, 354–363.

ROGINER OSZKÁR

**ÉTELRE ÉS ITALRA VONATKOZÓ SZAVAK
AZ ÚJVIDÉKI MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK
NYELVHASZNÁLATÁBAN***Words for food and drink used by Hungarian secondary
school students in Novi Sad***A kutatás színhelye, ideje és az elméleti
előfeltételek ismertetése**

Szakdolgozatom alapvető célja egy szinkrón nyelvi állapot rögzítése, valamint annak szóképzettani elemzése. Munkám tárgya nem Újvidék tizenéveseinek iskolai és házi dolgozataiban tettenérhető, irodalmi igényű nyelvhasználati változatosság, hanem a beszéd tárgyköréhez tartozó spontán nyelvi formák aktív használata.

Alanyaaim nem a szűk értelemben vett középiskolások, megtalálhatók közöttük a majd felvételizők és a már leérettségizettek egyaránt, de egyikük sem tartozik a 14-20 évesek korhalmazán kívül. Kutatásom színhelyei az újvidéki magyar tannyelvű tagozatokkal rendelkező középiskolák udvarai és folyosói. Tehát a megkérdezettek körülbelül egyharmada, újvidéki-középiskolás mivolta ellenére, nem rendelkezik állandó újvidéki lakcímmel, ők Piros, Temerin, Tiszakálmánfalva, esetleg más település lakosai. Ez a fajta heterogenitás biztosítja a beszédben manifesztálódó heterogenitás alapköveit. Ugyanis az újvidéki középiskolai szleng alakítói a nyelvi sablonok, valamint az asszociációs és kombinálódási minták csírait már középiskolás koruk előtt, saját nyelvi környezetükből merítve magukban hordozzák, a középiskolás évek nyelvi kulminációja érdekében.

A középiskolások nyelvhasználatában egy pillanatnyi nyelvi állapot vízszintes és függőleges tagolódásának különböző metszeteit találhatjuk meg.

A vajdasági magyarság nyelvi rendszere nem homogén egész, több – az elmúlt kétszáz évben idetelepült – nyelvjárás alkotja. A jövevényelemek között az ötvenes évekig előtérben állt a német, míg napjainkban a számítógépek, mobiltelefonok valamint más műszaki és távközlő eszközök szükség-szerűségéből adódóan az angol hatás. Állandó jelleggel tapasztalható a szerb nyelv erőteljes környezetnyelvi jelenléte.

Az Újvidékre járó középiskolások a magyar szórvány lassan, de biztosan kiháló alcsoportjának részei. Korukból ítélve már nem gyerekek, viszont még felnőttek sem. Az általam vizsgált anyagban tehát tettenérhető a diáknyelv, az utcanyelv, a nyelvkeveredés és mindaz, amit Újvidék multietnikus és multikulturális táptalajából egy serdülő fiú vagy lány magába szippanthat.

Az adatközlők és a szakirodalom

A vajdasági magyar utcanyelvvel Matijevics Lajos foglalkozott az 1975 és 1978 közötti gyűjtése és publikálása során (l. a vonatkozó szakirodalom adatait).

Kutatásom alanyai 14–20 évesek, Újvidék (Novi Sad), Piros (Rumenka), Tiszakálmánfalva (Budisava) és Temerin (Temerin) lakosai. Kutatásom színhelyei: Mihailo Pupin Villamossági Szakközépiskola; Svetozar Marković Gimnázium; Április 7. Egészségügyi Szakközépiskola; Újvidéki Színház. A gyűjtés ideje: 2006.

Kutatásom tárgyát a nyelv pereméről választottam. Használóinak ez az egyetlen eszköz a „gettóizáló kommunikáció” gyakorlására. A vizsgált nyelvi réteg az egy nyelven belül létező formák egyik leggyorsabban változó rétege. A szavak java része négy, öt évig használatos. A kód használata egy aránylag zárt közösség sajátja, és amint a kód egy eleme úgymond „kanonizálódik”, közhasználatossá, közérthetővé lesz, a rendszer-helyettesítést, változást generál. Alapelve nem is annyira a titkosítás – habár vezető szerepet tölt be –, mint inkább a rugalmasság és a többértelműség. A kód bizonyos elemeit, egyszerű asszociációk segítségével érthetővé tehetjük, de minél nagyobb igény mutatkozik a zárt jelentésre, annál összetettebb kódoláson szűrődik át.

A nyelvi változás dinamikájából adódóan nem adhatok teljes képet. Ezért munkám csak részmunka, hiszen néhány év elmúltával a kifejezések több mint fele ki fog kopni az aktív használatból, és vagy az alakjuk változik meg vagy a jelentésük.

Az anyaggyűjtésről

Amint már fent is említettem, az anyaggyűjtést három, újvidéki, magyar tannyelvű osztállyal rendelkező középiskolában (a továbbiakban: középiskolában) ejtettem meg. Ezek a Svetozar Marković Gimnázium, az Április 7. Egészségügyi Szakközépiskola, és a Mihailo Pupin Villamossági Szakközépiskola. További adatok begyűjtése érdekében a kutatást az Újvidéki Színházra is kiterjesztettem. Kutatásom ideje 2006.

A középiskolások mindegyike két fajta kérdőívet kapott kézhez. Az első kérdőív egy harminc szót tartalmazó táblázatból, a második tíz kérdésből áll. A hivatalosság, és az intézményesség minden formájának elkerülése céljából, nem szedtem betűrendbe a táblázatban közölt szavakat. A kérdőíveket a függelékben mellékelem.

A három középiskola mindegyikében a szünetekben, találomra kiválasztottam minden osztályból néhány embert, kiosztottam a kérdőíveket, majd elmagyarázván nekik a kérdőívek kiosztásának okát és célját, felkértem őket a kitöltésükre. A szakirodalomból már ismereteseek voltak az anyaggyűjtés támasztotta akadályok, így a kérdőívek kitöltési módjának megmagyarázása-kor külön figyelmet fordítottam a középiskolás nyelvhasználat rögzítésének fontosságára. A begyűjtött anyagból ítélve, szabadon leszögezhetem, hogy magyarázatom sikerrel járt, habár a középiskolások bizalmának és rokonszenvének elnyerése is több mint valószínű, hiszen magamat sem mondhatom sokkal idősebbnek náluk. A kérdőívtöltögetés során, bizonyos mértékig még valamilyen öröm is tükröződött a középiskolások arcán, bizonyára azért, mert ők az elsők, akik papírra vethetik azt a beszédformát – a saját nyelvhasználatukat –, amelyet eddig senki sem rögzített.

Az Újvidéki Színházban – a középiskolás gyakorlattal ellentétben – a kiosztott kérdőívek kitöltését nem koronázta siker, ezt az idősebb korosztály – több esetben szülők – jelenlétével és a intézményes hangulattal magyarázom. Ezen akadályok okán a „hallgatóság manőveréhez” kellett folyamodnom. Vagyis, a színdarabok előtt, és után, valamint – amely előadás közben van – a szünetekben, hallótávolságra álltam egy középiskolásokból álló, szabadon beszélgető csoporthoz, majd jegyzetfüzettel a kezemben lejegyeztem a számomra érdekes beszédbeli jelenségeket.

A szavak eredete

A mindenkori középiskolás csak eredeti szeretne lenni, és nem olyan, mint mindenki más. Fontos szempont a megmosolyogtatás, az exkluzivitás, bizonyos esetekben az egyediség, és a komikum indíttatású nyelvi nóvum is. A begyűjtött anyag alapján bizonyos szabályok körvonalazhatók:

- a) A nyelvi elem egy már létező – nem feltétlenül magyar – elemnek eltorzított, önkényesen elferdített változata használatos.
- b) Az nyelvi elem/szó alakja létezik a köznyelvben, de a középiskolás nyelvhasználatában jelentésmódosulással használandó.
- c) A létező nyelvi elem/szó helyett, egy teljesen más, szintén létező nyelvi elem (szó) használatos.

- d) A létező nyelvi elem/szó helyett, a szinonimája elterjedtebb.
- e) A létező nyelvi elem/szó helyett, egy másik, idegennyelvi változata használatos.
- f) Egy másik nyelv zsargonából kölcsönzött nyelvi elem (szó).
- g) A nyelvi elem/szó becéző, kicsinyítő-képzővel ellátott alakja a használatos.
- h) A köznyelvben teljesen ismeretlen a középiskolás nyelvhasználatban megjelenő nyelvi elem/szó.

Étel, ital

Újvidék sok mindennek, így a gasztronómiának is sok esetben a forrasztótégelye. A magyar ajkú lakosság átveszi – sokszor torzult, rövidített, esetleg zsargonszói formájában – az államnyelv diktálta megnevezéseket. Ellenállás nem tapasztalható, hiszen ilyen termékeket csak az iskolai kávéban, egyetemen, utcán kér.

bigbratyó	Jelentése: sör (2 l) Eredete: Az angol <i>big brother</i> (nagy testvér) torzult alakja. A nagy testvér nagy valószínűséggel a méretére utal, hiszen a hagyományos értelemben vett sör fél liter, ez viszont a maga két literes minősítésében annak a nagy testvére. Belső keletkezésű.
boriska	Jelentése: bor Eredete: belső keletkezésű.
csoki	Jelentése: csokoládé Eredete: a <i>csokoládé</i> főnév becézett alakjában használatos. Belső keletkezésű.
dvolitra	Jelentése: sör (2l) Eredete: szerb zsargonból átvett szó. A szerb két literes sörre utal. Nem belső keletkezésű, hanem egy idegen, nem normatív nyelvváltozathoz átvett nyelvi elem.
feferóni	Jelentése: erőspaprika Eredete: a szerb <i>feferone</i> főnév magyarosított alakja. Szerb változata a szerb köznyelvben is ugyanazon alakban használatos. Nem belső keletkezésű.
folyékony kenyér	Jelentése: sör Eredete: belső keletkezésű.

gázos szokk	Jelentése: szénsavas üdítő Eredete: ősalakja nagy valószínűséggel a szerb <i>gazirano piće</i> szóösszetétel. A <i>gáz</i> ez esetben a <i>szénsav</i> főnevet helyettesíti, míg a <i>szokk</i> a <i>sok</i> , úgyszintén szerb főnév helyett áll, mely eredeti nyelvhasználatában nedvet, illetve folyadékot jelent.
gorki	Jelentése: Gorki List Eredete: a hazai <i>Gorki List</i> márkanév köznevesült formájával van dolgunk. A szerb zsargon is ismeri a szót, használja is. Ezek mellett fontos megjegyezni, hogy a <i>gorki</i> v. <i>gorak</i> szerb melléknév keserűt jelent, ami a likőr alapízére utal.
gúszti szokk	Jelentése: rostos gyümölcsnektár Eredete: a szerb <i>gusti sok</i> szókapcsolat teljes mértékű átvétele. A szerb köznyelvi forma hegemoniája ebben az esetben valószínűleg rövideségének tulajdonítható be, valamint annak, hogy a termék vásárlása esetén, kizárólag ezt a nyelvi formáját használják.
gyusz	Jelentése: a narancs ízű szörp bármely faja. Nem egyezik a magyar köznyelvben ismert dzsúz főnévvel, hiszen annak narancsízű, rostos üdítőital a jelentése. Ebben az esetben viszont jelentése egy bármilyen iható, narancsízű folyadéknak felel meg. Eredete: a szerb <i>đus</i> főnév teljes mértékű átvétele, jelentésével egyetemben.
jéger	Jelentése: Jägermeister Eredete: a <i>Jägermeister</i> márkanév csonkolt formájában való köznevesült változata. Megtalálható a szerb zsargonban is, viszont nem állítható teljes bizonyossággal az átvétel, hiszen a magyarországi zsargonban is létezik, kiejtésbeli különbséggel (e~ě)
kaja	Jelentése: étel Eredete: szótárazott (ÉrtSz.). Cigány eredetű szó
kóla	Jelentése: kóla ízű szörp bármely faja Eredete: létezik a szerbiai és magyarországi zsargonban is. A Coca-Cola márkanév köznevesült formája, jelentéstágulással.
kornfléjksz	Jelentése: kukoricapehely Eredete: az angolszász <i>cornflakes</i> köznevesült változata

krompirusa	Jelentése: burgonyás burek Eredete: kétségtől a szerb <i>krompiruša</i> főnév teljes mértékben átvett alakja. Nem belső keletkezésű, a szerb köznyelv állandó eleme
krumplipire	Jelentése: burgonyapüré Eredete: a szerb <i>pire</i> főnév, és a magyar <i>krumpli</i> tájszó egyvelege.
nepovratna	Jelentése: nem visszaváltható műanyagflakon Eredete: a szerb <i>nepovratna ambalaža</i> csonkolt átvétele. Ebben a csonkolt formában a szerb zsargon is használja, és valószínűleg ennek a hatására vált az újvidéki középiskolás zsargon részévé.
pahulyicák	Jelentése: zabpehely Eredete: a szerb <i>pahuljice</i> magyarosított formája, többesjellel.
pájinka	Jelentése: pálinka Eredete: belső fejlődésű szó. A <i>pálinka</i> főnév alakváltozata
pájinyka	Jelentése: pálinka Eredete: belső fejlődésű szó. A <i>pálinka</i> főnév alakváltozata
pálesz	Jelentése: pálinka Eredete: belső fejlődésű szó. A <i>pálinka</i> főnév alakváltozata
parízer	Jelentése: párizsi szalámi Eredete: valószínűleg a német <i>parieser</i> főnév mintájára átvett szerb <i>parizer</i> , hosszú í-vel magyarosított alakja.
pavlak	Jelentése: tejföl Eredete: a szerb <i>Pavlaka</i> közszó köznévvé magyarosított alakja [magyarossá alakított változata]
pavlaka	Jelentése: tejföl Eredete: a szerb <i>Pavlaka</i> közszó köznévvé magyarosított alakja
pelinkovác	Jelentése: Gorki List Eredete: a <i>Gorki List</i> elődje, a <i>Pelinkovac</i> márkanév köznevesült, magyarosított alakja.

pelkó	Jelentése: Gorki List Eredete: a Gorki List elődje, a <i>Pelinkovac</i> márkanév köznevesült, magyarosított alakjának megrövidült alakja.
pica	Jelentése: pizza Eredete: a magyar <i>piddza</i> kiejtésű szó alakváltozata, amely analógiásan idomult a szerb kiejtéshez.
picapárcse	Jelentése: Pizza Hut-féle pizza-szelet Eredete: a szerb <i>pica parče</i> teljes átvétele
plyeszka	Jelentése: hamburgerhez hasonló, zsömlébe illesztett, sült darálthús, különféle öntetekkel, salátával, fűszerekkel. Eredete: a szerb <i>pljeskavica</i> magyaros, rövidített alakja. A <i>plyeszka</i> ~ <i>pljeska</i> a szerb zsargonban egyaránt honos elem. A szerb zsargonból teljes mértékben a magyarba átültetett szó.
pogácsa	Jelentése: töpörtyűspogácsa
pomfrit	Jelentése: sültburgonya Eredete: szerb köznyelvi elem <i>pomfrit</i> teljes átvétele
rakijj	Jelentése: pálinka Eredete: a szerb <i>rakija</i> köznyelvi elem torzult átültetése
slág	Jelentése: tejszínhab Eredete: a német eredetű <i>Schlagsahne</i> szerb köznyelvi <i>šlag</i> alakját a vajdasági magyar zsargon ilyen alakban rögzíti. Főleg kávéval fogyasztják.
snicli	Jelentése: sültthús-szelet Eredete: a német eredetű <i>Schnitzel</i> szerb köznyelvi <i>šnicla</i> alakját a vajdasági magyar zsargon ilyen alakban rögzíti.
sőrike	Jelentése: sör Eredete: belső keletkezésű.
sunkarica	Jelentése: sonkaszalámi Eredete: a szerb <i>šunkarica</i> teljes mértékben átvett alakja
sűrű szörp	Jelentése: rostos gyümölcsnektár Eredete: a szerb köznyelvi <i>gusti sok</i> szókapcsolat tükörfordítása. Más esetekben is sűrűn előforduló jelenség, a vajdasági zsargon nem vesz tudomást a más magyar nyelvterületen, esetleg Magyarországon is honos formáról, hanem tükörfordítással sajátos nyelvi elemet hoz létre. Tájszónak is minősíthető.

svargli	Jelentése: disznósajt Eredete: a német (sváb) tájszói eredetű <i>Schwargel</i> szerb köznyelvi <i>švargla</i> alakját az újvidéki magyar zsargon ilyen alakban rögzíti, annak ellenére, hogy van egy <i>svarkli</i> alakváltozata is.
szardína	Jelentése: szardínia-konzerv Eredete: a szerb <i>sardina</i> teljes mértékű átvétele
szenf	Jelentése: mustár Eredete: a német eredetű <i>senf</i> , szerb köznyelvi <i>senf</i> magyarosított, teljes mértékű átvétele.
szokk	Jelentése: bármilyen alkoholmentes szörp Eredete: a <i>sok</i> szerb főnévből ered, mely eredeti nyelvhasználatában [nyelvi közegében] nedvet, illetve folyadékot jelent.
tuna	Jelentése: tonhal-konzerv Eredete: a szerb <i>tuna</i> teljes mértékű átvétele
urnebesz	Jelentése: „plyeszka”-öntet Eredete: teljes szerb átvétel.
unucsád	Jelentése: kis, 1dl-es üvegpalackban árult töményital Eredete: a szerb <i>unuče</i> unokát jelent. Nem belső fejlődésű, a szó már a szerb zsargonban is megtalálható, tehát teljes mértékű átvételről beszélünk.
votyni	Jelentése: gyümölcsjoghurt Eredete: a szerb <i>voćni jogurt</i> rövidített változata. Nem belső fejlődésű, a szerb zsargon is rögzíti a <i>voćni</i> alakú rövidült változatot.
vöröske	Jelentése: vörösbor Eredete: belső fejlődésű zsargonszó, a vörös szótó kicsinyítő képzővel ellátott alakja.

Függelék

1. kérdőív

szörp		disznósajt	
gyümölcsjoghurt		sonka	
tejföl		szalonna	
mustár		hurka	

tejszínhab		szalámi	
bor		hagyma	
sör		sajt	
pálinka		túró	
kávé		burgonya	
étel		sülthús	
párizsi		burgonya	
pizza		saláta	
pizza-szelet		húskonzerv	
hamburger		halkonzerv	
szendvics		pástétom-konzerv	

2. kérdőív

- 1) Amikor éhes vagy, és veszel valamit enni, hogy kéred, és mit kérsz?
- 2) Amikor pilyeszkavicát veszel, mit kérsz bele?
- 3) Melyik fajta burekot szereted a legjobban?
- 4) Melyik a kedvenc szalámifajtád?
- 5) Melyik a kedvenc alkoholos italod?
- 6) Melyik a kedvenc nem alkoholos italod?
- 7) Amikor szendvicset készítesz, mit teszel bele?
- 8) Melyik a kedvenc fűszered?
- 9) Milyen önteteket, szószokat ismersz?
- 10) Sorolj fel három desszertet, vagy más édességet!

Konkrét beszédhelyzet:

...a szombat este mindig délután indul. Ebéd után lefekszek, azután kávé feketé, cigivel, egy-két telefon, újra eszek és sze! Általában a trgen találko-zunk a Mílenél, vagy a Mek, vagy a szö-nő-pő (SNP) előtt . Ott is szoktunk maradni, ha nincs koncert, de néha a Kejig is elugrunk, vagy a Betyáracig. Veszünk egy-két-több Bigbratyót, és lazulunk. Amikor szép az idő, sok az ember. Jönnek, vedelnek, tekernek. Estefelé a dzsogingosok minig megbá-mulnak, hogy mennyire készek vagyunk, de érted...szarok rá, majd elmúlik.

Éjfél, egy óra körül, amikor eszembe jut, átszámolom a pénzt, van-e még egy burekra, vagy másra. A pekarás csaj egyszer meg is kérdezte, hogy mitől vagyunk ennyire szétesve. Télen egy-két óra hosszát is bent lehet rohadni, veszel egy krompirusát – az olcsó és faja. És ultrafasza – esztek, isztok, rá

is gyűjthettek – tudod már mennyire érdekli. De azért nem dzsőre, mert az mégis gázos lenne, ha beugranának a cájosok – hanem cigire, természetesen. Neki is jobb, mert nincs maga, mi pedig olyan szétzuhant állapotban még kaját is alig tudunk kérni, nem pedig mást. Emlékszek, egyszer annyira készek voltunk, hogy joghurttal dobáltuk meg egymást. Nna akkor kizavart, mert ez már neki kellett felmosni. Ezután elkapunk egy diszkót, és haza. Persze vigyázni kell, nehogy okádj, meg amikor a kondor kéri a jegyed, mutasd meg, mielőtt kidob. És persze ne nézz az emberek szemébe, mert biztos levágnak. És ne ordíts az utcán, mert lehet, hogy van valaki, aki alszik...

Bibliográfia

Kövecses Zoltán: Magyar szlengszótár, Budapest, Akadémiai Kiadó Rt., 1998.

Matijevics Lajos: A vajdasági magyar diáknyelv. Forum, Újvidék, 1972.

Matijevics Lajos: Az utca nyelve, Újvidék, Forum, 1979.

Matijevics Lajos: Néhány szó a vajdasági diáknyelvről. Újvidék, A Novi Sad-i Bölcsészeti Kar évkönyve, XII/2 évfolyam, 1969.

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL

A MAGYAR TANSZÉK TANÁRAI ÉS MUNKATÁRSAI

1. Dr. Bányai János, egyetemi rendes tanár, okt. 1-től nyugállományban
(Irodalomelmélet, Esztétikatörténet)
2. Dr. Gerold László, egyetemi rendes tanár, okt. 1-től nyugállományban
(A XIX. század magyar irodalma, A magyar felvilágosodás irodalma, Dramaturgia)
3. Dr. Göncz Lajos, egyetemi rendes tanár
(Pedagógiai pszichológia, Fejlődéslélektan)
4. Dr. Jung Károly, egyetemi rendes tanár
(Népköltészet, Etnológia)
5. Dr. Káich Katalin, egyetemi rendes tanár, a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar dékánja
(Művelődéstörténet)
6. Dr. Láncz Irén, egyetemi rendes tanár, tanszékvezető
(Bevezetés a nyelvtudományba, Általános nyelvészet, A nyelvvizsgálat mai módszerei, Szemantika)
7. Dr. Molnár Csikós László, egyetemi rendes tanár
(Fonetika, Fonológia, Az egyszerű mondat, Mondattan, Beszédművelés)
8. Dr. Papp György, egyetemi rendes tanár, okt. 1-től nyugállományban
(Helyesírás, Kontrasztív nyelvészet)
9. Dr. Rajsli Ilona, egyetemi rendes tanár
(A magyar nyelv története, Dialektológia, A történeti nyelvtudomány alapjai)
10. Dr. Andrić Edit, egyetemi rendkívüli tanár
(Magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
11. Dr. Csányi Erzsébet, egyetemi rendkívüli tanár
(Világirodalom I–II., Shakespeare-kurzus)
12. Dr. Cseh Márta, egyetemi rendkívüli tanár
(Szókészlettan és alaktan, Szókészlettan és szójelentésttan, Magyar nyelv)
13. Dr. Faragó Kornélia, egyetemi rendkívüli tanár
(Irodalomtudományi irányzatok, Irodalomelmélet, Verstan)
14. Dr. Harkai Vass Éva, egyetemi rendkívüli tanár
(A XX. század magyar irodalma, Kosztolányi stúdium, A modernség kezdete és kora)
15. Dr. Hózsa Éva, egyetemi rendkívüli tanár
(A vajdasági magyar irodalom, Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok, A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)

16. Dr. Bertók Rózsa, docens, Pécsi Tudományegyetem
(A filozófia alapjai)
17. Dr. Ivanović Josip, docens
(Interaktív pedagógia)
18. Dr. Katona Edit, docens
(Nyelvművelés, Az összetett mondat, Mondattan, Magyar nyelv)
19. Dr. Bence Erika, asszisztens
(A XIX. század magyar irodalma, A magyar felvilágosodás irodalma)
20. Ispánovics Csapó Julianna mgr., asszisztens
(A tudományos kutatás módszertana)
21. Kovács Rác Eleonóra mgr., asszisztens
(A nyelvvizsgálat mai módszerei, Dialektológia, Magyar nyelv)
22. Pásztor Kicsi Mária mgr., asszisztens
(Fonetika, Fonológia, Szótan, Magyar nyelv)
23. Pál Tibor mgr. asszisztens
(A magyarok története, Önálló magyar királyság)
24. Utsi Csilla mgr., asszisztens
(A középkor és a reneszánsz irodalma, A reformáció és a barokk kora)
25. Futó Hargita, asszisztens-gyakornok
(A magyar nyelv és irodalomtanításának módszertana, Magyar nyelv)
26. Virág Gábor, szakmunkatárs
27. Csorba Béla, lektor
(Magyar nyelv)
28. Dr. Danyi Magdolna, szakmunkatárs
29. Tüskei Vilma, lektor
(Magyar nyelv)
30. Mórícz Tünde, könyvtáros
31. Milánovics Valéria, titkárnő

**A TANSZÉK HALLGATÓI
A 2006/2007-ES TANÉVBEN**

I. év

1. Anitics Márta	6. Đurđev Jasna
2. Bartos Attila	7. Gyantár Edit
3. Buka Brigitta	8. Fejsztámer Orsolya
4. Csuvik Krisztina	9. Geller Jusstina
5. Döme Szabolcs	10. Kalapáti Szabrina

11. Király Kornélia
12. Kiss Dániel
13. Kocsis Árpád
14. Koncz Hajnalka
15. Kovács László
16. Kozma Rita
17. Losonc Zsuzsanna
18. Mészáros Enikő

19. Pálity Tamara
20. Pálity Beáta
21. Paróczy Rita
22. Pásztor Zsuzsa
23. Tosztás Andrea
24. Tóth Bagi Ágota
25. Zabos Ákos

II. év

1. Agárdi Gábor
2. Baravics Eleonóra
3. Berta Attila
4. Blinka Kinga
5. Boldizsár Anna
6. Bózsó Mónika
7. Csesznek Tímea
8. Herédi Károly
9. Huszta Orsolya
10. Karcusú Márta
11. Kiss Tamás

12. Kocsis Lenke
13. Matyis Angéla
14. Mészáros Anikó
15. Mihók Anikó
16. Nagy Némedi Attila
17. Pásztor Kornélia
18. Péter Krisztina
19. Pintér Noémi
20. Soós Georgina
21. Vass Hermína
22. Zabos Edit

III. év

1. Bába Anikó
2. Balassa Boglárka
3. Barlog Károly
4. Berényi Emőke
5. Bolyanović Anna
6. Csányi Éva
7. Dosztán Lenke
8. Droznik-Popović Teodóra
9. Engi Georgina
10. Gedei Viktória
11. Kanyó Valéria
12. Kőműves Tímea
13. Kovács Izabella
14. Krabók Csilla

15. Kucor Blanka
16. Kurcinák Árpád
17. Kuszli Angéla
18. Losonc Emese
19. Mészáros Gabriella
20. Móricz Csilla
21. Nacsá Xénia
22. Orosz Annamária
23. Patócs László
24. Sárközi Ibolya
25. Sröder Karolina
26. Tornai Izabella
27. Török Erna

IV. év

1. Berta Hermina	19. Máriás Endre
2. Bózsó Izabella	20. Mészáros Krisztina
3. Brenner János	21. Milutinovity Sarolta
4. Cini Zoltán	22. Nádi Karolina
5. Csorba Eszter	23. Papp Melinda
6. Domonkos Ibolya	24. Párduc Klaudia
7. Égető Beáta	25. Roginer Oszkár
8. Fekete Krisztina	26. Sági Leona
9. Fodor Anikó	27. Szabó Zsuzsanna
10. Gázsó Hargita	28. Szelei Ágnes
11. Gruber Enikő	29. Szlancsik Enikő
12. Gyuráki Sarolta	30. Tarkó Lilla
13. Horvát Andrea	31. Urbán Viola
14. Joó Renáta	32. Varga Kinga
15. Juhász Ibolya	33. Vastag Enikő
16. Laskovity Ervin	34. Vékás Éva
17. Lenkes László	35. Vlahovity Annamária
18. Lipót Georgina	

Abszolvensek

1. Balogh Adrienn	11. Majláth Ágota
2. Boldizsár Renáta	12. Novák Anikó
3. Dékány Anita	13. Nyíregyházi Elvira
4. Dulka Gyöngyi	14. Ördög Mónika
5. Fekete Ágnes	15. Samu Barbara
6. Garai Zsófia	16. Sári Orsolya
7. Gombár Judit	17. Seffer Róbert
8. Hajnal Anna	18. Szakács Áron
9. Jenei D. Tamara	19. Tóth Anita
10. Kormos Ferenc	20. Túri Gabriella

A mesterképzés hallgatói:

1. Dudás Viola	6. Laki Boglárka
2. Szabó Szilvia	7. Perás Teodóra
3. Lódi Gabriella	8. Nagy Éva
4. Móra Regina	9. Tüskei Vilma
5. Crnkovity Gábor	

Diplomáltak

1. Rajsli Tünde (Az évszakok motívumai Petőfi Sándor költészetében)
2. Csanyiga Mónika (Irányzatok és problémák a XX. századi szeman-
tikában)
3. Ferenc Hajnalka (Darvasi László prózapoétikája)
4. Brasnyó Piroska (A gyermekkor és a lélektaniség kérdései Csáth Géza
novelláiban)
5. Dudás Viola (Családregegy-diskurzus a mai vajdasági magyar iroda-
lomban)
6. Bakos Petra (A szubjektumképződés Lovas Ildikó műveiben)
7. Krizsán Mónika (Gondolatkonstrukciók vajdasági magyar esszéiben)
8. Fehér Mária (A társadalmi rétegződésre utaló szavak Kosztolányi
Dezső Édes Anna című regényében)
9. Fischer Tamás (A műértelmezés labirintusa. Garaczi László alkotói
világa)
10. Szabó Szilvia (A legújabb magyar próza narratológiai megközelítés)
11. Laki Boglárka (A beszédelemzés szempontjai és modelljei)
12. Simon Teodóra (Eszmény és valóság Kemény Zsigmond kisepikájá-
ban. Nőábrázolás)
13. Varmuzsa Ildikó (A tulajdonnevek nyelvtörténeti vizsgálata a Margit-
legendában)
14. Ábrahám Livia (Az Arany ember; Regénydráma összevetés)

Magisztráltak

1. Köves Margit (A befejezés iróniája és jelentése Esterházy Péter *Har-
monia caelestis* című regényében és annak epilógusában, a *Javított ki-
adásban*)
2. Vukov Raffai Éva (A nyelvi tervezés metodológiája és szerepe a vajda-
sági magyar nyelv oktatásában)

Doktoráltak

1. Toldi Éva mgr. (A történelmi regény alakváltozatai a kilencvenes évek
magyar prózájában)
2. Bence Erika mgr. (A történelmi regény műfaji változatai a XIX. száza-
di magyar irodalomban. Az Abafitól A fekete városig)

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁSOK

Nyelvészeti konferencia

A november 20-án és 21-én megtartott Egyetemi Nyelvészeti Napok témája a *Szaknyelv – terminológia – többnyelvűség* volt. A tudományos tanácskozást Láncz Irén tanszékvezető nyitotta meg. A tanszék tanárai és munkatársai mellett két magyarországi vendégelőadó is részt vett a munkában: Fóris Ágota *Terminológiai problémák – fogalmi rendszerek* címmel, Kurtán Zsuzsa pedig *Szakszavak és szakkifejezések szöveggörnyezetben: nyelvi nyelvhasználati jellemzők* címmel tartott előadást.

A tanácskozás második napján a tanszék nyelvészeti szakosodású és érdeklődésű hallgatói mutatták be kutatásaikat.

Brenner János: A Magyar Szó számítógépes rovatának szókészlete

Novák Anikó: A kompetencia fogalmának alakulása

Roginer Oszkár: Az újvidéki magyar középiskolások nyelvhasználat

Majláth Ágota: Topolyai ragadványnevek

A továbbiakban a tanszék nyelvészei beszámoltak az idei projektumi kutatásairól:

Andrić Edit: A szabadkai diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői

Cseh Márta: Magyar–szerb nagyszótár

Katona Edit: A metaforikus szerkezetek grammatikája és stilisztikája

Láncz Irén: Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: az elutasítás formái

Molnár Csikós László: Közigazgatási megnevezések változásai

Pásztor Kicsi Mária: Vajdasági magyar médiaszövegek mondatszerkesztésének összehasonlító kvantitatív elemzése

Rajslí Ilona: Attitűdvizsgálatok a vajdasági keresztnévadás területén

Irodalmi konferencia

A tanszék december 10-én és 11-én *Kortárs beszédpozíciók. Jelenkori irodalmak – mai értelmezések* címmel rendezett tudományos tanácskozást. A tanácskozást Láncz Irén tanszékvezető nyitotta meg, majd Faragó Kornélia ismertette a konferencia célkitűzéseit. A tanszék tanárai és munkatársai mellett magyarországi és hazai vendégelőadók tartottak előadást.

Bakos Petra: A szubjektum nyilvánossága – a nyilvánosság szubjektum-képző hatása (Lovas Ildikó prózájából)

Szabó Szilvia: A fordítás mint a szubjektum-(re)konstrukció figurája (Berniczky Éva: *Méhe nélkül a bába*)

Čudić Marko: Az utazó szubjektum rekonstruálásának kísérlete (Esterházy Péter: *Hahn Hahn grófnő pillantása*)

Virág Zoltán: A peremjárat mikromágiája (Böndör Pál költészete)

Bordás Sándor: Testtájak – a metaforikus elbeszélés végvidéke (Hajnóczy Pál, Závada Pál és Zalán Tibor prózája)

Virág Gábor: A hasonlítás elvont tárgya (Garaczi László: *MetaXa*)

Ferenc Hajnalka: Az önmagát leképező történet (Darvasi László: *Szerezni egy nőt*)

Toldi Éva: Poétikai és történeti reflexiók metszéspontján (Márton László: *Testvériség*)

Deissinger Ákos: Az implicit olvasó és az implicit szerző viszonya (Márton László: *Átkelés az üvegen*)

Rendezvények

Március 15-e

A tanszék az idén is ünnepi műsorral emlékezett meg az 1848/49-es forradalomról és szabadságharcról. Az emlékműsor közönségét, a tanszék vendégeit, tanárait, munkatársait Láncz Irén tanszékvezető köszöntötte.

Hölgyem és Uraim!

Tisztelettel köszöntöm Önöket, kedves vendégeinket, tanszékünk nyugdíjasait, barátainkat, a kollégákat, hallgatóinkat, mindannyiukat, akik megtiszteltek bennünket azzal, hogy eljöttek hozzánk, hogy velünk ünnepeljenek.

Mint már évek óta, ma is méltósággal és tisztelettel emlékezünk az 1848–49-es forradalomra és szabadságharcra, a történelmi fordulópontonra, amely során egy nemzet teljes erejéből küzdött a legnemesebbért, a szabadságért és a szebb jövőért. Vártuk ezt az ünnepet, mint ahogy minden ünnepet várunk, és mint ahogy szokás, felkészültünk erre az ünnepre. Ilyenkor félretesszük a mindennapok gondjait, ünneplőbe öltözzünk, és emlékezünk, mert ennyivel tartozunk a forradalom és szabadságharc hőseinek. S bár 1848-nak több

olvasata lehet, nem ugyanazt jelenti mindannyiunk számára, ünnepünk közös. Ez az ünnep mindannyiunké. Ezen az ünnepnapon emlékeket ápolunk, és információk birtokába is jutunk – mert az ünnepnek ez is a funkciója –, ezt hangsúlyozza egyik tanulmányában Andor Csaba. A legkiemelkedőbb funkciója az ünnepnek a könnyebb, élethű információátadás, ezáltal a gyorsabb és egyszerűbb befogadás, és az információk tárolását is szolgálhatja. De nemcsak emiatt fontos számunkra ez az ünnep, hanem azért is, mert növeli összetartozásunk érzését. A közös készülés és az együttes fellépés, az egymást követés, a másokra való figyelés, az élmény együttes átélése erősíti az emberi kapcsolatokat is, és a társas lét szabályaira szocializál – írta egy helyütt Csernák Livia.

1848–49 a magyar mítosz része. S következzeék most egy hosszabb idézet Hermann Róbertnek *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története* c. könyv bevezetőjéből: „1848–1849 története ma már a magyar nemzeti mitológia egyik meghatározó jelentőségű fejezete. Mítosz ez, hiszen tele van csillogó és drámai jelenetekkel, félelem és gáncs nélküli lovagokkal és hűséges szolgálkkal; míg a másik oldalon cselszövőkkel és árulókkal, esküszegőkkel és banditákkal. A múlt századi képes albumokat lapozgatva, mint ha egy nagy, többfelvonásos dráma színpontjait látnánk: 1848. március 15-én a nyomda előtt és a Nemzeti Múzeumnál, július 11-én a képviselőházban, szeptember 29-én Pákozd és Sukoró között, 1849 januárjában a Budapest és Debrecen közötti úton, április 14-én a Debreceni Nagytemplomban, május 21-én Budavár falain. De nem hiányoznak a tragikus vagy rémdrámai jelenetek sem: Zalatna, Nagyenyed, Abrudbánya füstölgő romjai, a zentai halottfejkoszorú, Petőfi a héjjasfalvi úton, a világosi fegyverletétel, Kossuth búcsúja Orsovánál, és végül az aradi és pesti kivégzések.” S minden mítosz – írja Hermann Róbert –, 1848–49 története is igaz és hamis elemekből állt és áll. A mítoszteremtés már a „nagy év” napjaiban megindult. Így született meg a Nemzeti Múzeum lépcsőjén a Nemzeti dalt szavaló Petőfi legendája; így adott egy derék ponyvairó Kossuth szájába imát a kápolnai csatatéren s egy másik az orsovai Duna-parton stb.

Mi most feltámasztjuk az időt, és felidézzük, – Eötvös Károly szavait idézve – „a nagy év” történetének egy részét, azaz pontosabban a két év 731 napjából (mert 1848 szökőév volt) valamennyit, amelynek része a lelkesedés, a harc, a siker és a kudarc is. 1848–49 az első modern, európai színvonalú magyar hadsereg születésének éve – írják a történészek, s a forradalom, a polgári átalakulás vívmányainak védelmében az ország rákényszerült a fegyveres harcra is. Mindazt, ami történt, amit éreztek, gondoltak akkor, és ahogy

mindazt érzi, látja a utókor, őrzik a versek, a dokumentok, és feldolgozta a szakirodalom is. Ebből hallhatunk most egy csokorra valót, a mítosz „igaz elemeinek” egy részét.

És amit hallunk majd, őrizzük meg emlékezetünkben. Ezt segíti programunk, melyet történész kollégánk és – mint az előző években is –, elsőéves hallgatóink készítettek számunkra. A szövegeket, amelyeket hallgatóink előadnak, Katona Edit kolléganőnk válogatta, és a műsort is ő rendezte.

**„Templom lett az égbolt / csaták tere benne” –
Ütközeteink világítófényében**

A Magyar Tanszék hallgatóinak ünnepi műsora

- Repülj, páva (népdal) – Mészáros Anikó (furulya)
Orbán Ottó: Petőfi (részlet) – Matyis Angéla
Petőfi Sándor: Nemzeti dal – Mészáros Anikó (ének), Barlog Károly (gitár)
Petőfi Sándor: A felhők – Soós Georgina, Zabos Edit, Vass Hermina
Petőfi Sándor: Az Apostol (részlet) – Boldizsár Anna
Magyarország az én hazám (népdal) – Mészáros Anikó
Petőfi Sándor: A vén zászlótartó – Nagy Némedi Attila, Berta Attila
Petőfi levele Arany Jánoshoz – Pintér Noémi
Petőfi Sándor: Az erdélyi hadsereg – Kocsis Lenke
Mándy Iván: A tábornok – Huszta Orsolya
Páskándi Géza: Harangok dala – Mészáros Anikó (ének), Barlog Károly (gitár)
Isaszegi csata: Részlet Szabó Samunak, az I. hadtestben szolgáló 47. honvéd zászlóalj századosának visszaemlékezéséből – Agárdi Gábor
Kosztolányi Dezső: Arckép – Kömüves Tímea
Budavár ostroma: Részlet Hatala Péter tűzér emlékirataiból – Herédi Károly
A jó lovas katonának (népdal) – Mészáros Anikó
Nemeskürty István: „Kik érted haltak, szent Világszabadság” (Részlet) – Baravics Eleonóra
Petőfi Sándor: Szörnyű idő – Pásztor Kornélia
Arany János: Léteszem a lantot (Részlet) – Csesznek Tímea
Illyés Gyula: Segesváron – Karcsú Márta, Mihók Anikó
Batthyány kivégzése – Pásztor Kornélia, majd részlet Batthyány Lajosnak feleségéhez, Zichy Antóniához írt leveléből – Herédi Károly

Mándy Iván: Létrák (Részlet) – Matyis Angéla
Németh István: Petőfi egy szerbiai kaszárnyában – Herédi Károly, Kiss
Tamás, Bózsó Mónika
Fehér Kálmán: Verítés de raison II – III. – Buka Brigitta
Esterházy Péter: Utazás a tizenhatos mélyére (Részlet) – Péter Krisztina
Illyés Gyula: Két március (Részlet) – Bilmájér Kornélia
Németh István: Petőfi a tüntetők között – Blinka Kinga
Vörösmarty Mihály: A vén cigány (Részlet) – Péter Krisztina
Vörösmarty Mihály: Szózat (Részlet) – Agárdy Gábor
József Attila: Egyszerű ez – Péter Krisztina
Versszövedék

A Költészet Napja

Április 11-én az Újvidéki Színházban a Költészet Napja alkalmából a tanszék Beszédművészeti Műhelye ünnepi műsort rendezett. A jelenlevőket Láncz Irén tanszékvezető köszöntötte.

Hölgyeim és Uraim!

A BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke és az Újvidéki Színház nevében köszönöm Önöket a magyar költészet napja alkalmából ünnepi rendezvényünkön.

A művészetnek – a verseknek is – gyönyörködtetniük kell minket, írta Füst Milán, s ha ennek megfelelnek, számos további célnak is megfelehetnek. És azt is tőle tanulhattuk meg, hogy nincs felelet rá, miért is van bennünk a nagy készség, hogy örömet találjuk a vers szépségeiben. A líra különleges művészet, sok eszközzel hat ránk, a vers a szelíd ringástól a vad hullámvásárig számos alakzatot mutathat – a szavak csengése, a rímek, alliterációk, refrének szépsége által, s ezt a két dolgot együttvéve – ő mondja ezt is –, melodikus vagy dalos szépségnek is lehetne nevezni. És szólhatnánk még a kép gyönyöréről is. Vele is leng és cseng a vers, s ezen a lengésen és csengésen átút valamely izzó látomás. Sokféle érzést kelthet bennünk a vers, hangzása is meg az is, amit értelmezni tudunk belőle, megérint bennünket. Hagyjuk most, hogy hassanak ránk a versek, ma, a vers ünnepén, és hallgassuk meg a tanszék hallgatóinak előadásában a szép és jó verseket, melyeket Harkai Vass Éva válogatott.

„Szállj költemény...”*A Magyar Tanszék Beszédművészeti Műhelyének műsora
a Magyar Költészet Napján**(Születésnap)*József Attila: *Április 11.* (Tóth Anita) – *Születésnapomra* (Vékás Éva)Tóth Krisztina: *Porhó* (Gazsó Hargita)*(Ősz)*József Attila: *Judit* (Vékás Éva)Pilinszky János: *Őszi vázlat* (Mészáros Krisztina)Parti Nagy Lajos: *Lövölde tér* (Tóth Anita)Petri György: *Reggeli kávézás* (Kucor Blanka)Parti Nagy Lajos: *Egy hosszú kávé* (Tarkó Lilla)Fehér Ferenc: *Eltitkolt vers* (Mészáros Krisztina, gitár – Hajnal Anna, ének)*(Tél)*Petri György: *Februári hajnal* (Kucor Blanka) – *Táj, vándlingban*(Novák Anikó) – *Most éppen itten* (Kucor Blanka)József Attila: *Téli éjszaka* (Engi Georgina)Nemes Nagy Ágnes: *Fák* (Hajnal Anna) – *A lovak és az angyalok* (Gazsó Hargita)Weöres Sándor: *Valse triste* (Mészáros Krisztina, gitár – Hajnal Anna, ének)*(Eszm-élet)*József Attila: *Eszmélet* (Tarkó Lilla)Kántor Péter: *Ki beszél?* (Gazsó Hargita)József Attila: *Eszmélet 4.* (Vékás Éva)Parti Nagy Lajos: *Parapet* (Bózsó Izabella)Kukorelly Endre: *[A szomszédban egy...]* (Bózsó Izabella) – *Tizennégy Budapest-sor* (Kucor Blanka) – *Szondy utcai helyzet* (Novák Anikó)Szabó T. Anna: *Kozmetika* (Engi Georgina)Tolnai Ottó: *ébenlibikókák* (Vékás Éva)*(Szerelem?)*Weöres Sándor: *Pára* (Kucor Blanka, Novák Anikó, Gazsó Hargita, Engi Georgina)

József Attila: *Ringató* (Mészáros Krisztina, Hajnal Anna) – [*Kedvesem, betegem...*] (Hajnal Anna) – *Amit szivedbe rejtessz* (Engi Georgina)

Pilinszky János: *Kapcsolat* (Bózsó Izabella)

Petri György: „*Ha nem vagy itthon, üres a lakás...*” (Novák Anikó)

Kukorelly Endre: *Talán a könnyem* (Tarkó Lilla)

Petri György: *Csak a Mari maradt* (Novák Anikó)

József Attila: *Flóra* (Hexameterek) (Tarkó Lilla)

József Attila: *Rejtelmek* (Mészáros Krisztina, gitár – Hajnal Anna, ének)

(*Szállj költemény...*)

József Attila: *Szállj költemény...* (Tarkó Lilla)

Nemes Nagy Ágnes: *Szobrokat vittem* (Mészáros Krisztina)

Kovács András Ferenc: *Anakreóni dallam* (Gazsó Hargita)

József Attila: [*Sokan voltak...*] (Tóth Anita) – [*Tudod, hogy nincs bocsánat...*] (Bózsó Izabella)

József Attila-törödékek: [*Az én szívem...*] (Engi Georgina) – [*Én azt akarom...*] – [*Nem ér szerencse...*] (Tóth Anita)

Tanszéknapi

Október 22-én tartotta meg a tanszék hagyományos tanszéknapi rendezvényét. Láncz Irén tanszékvezető üdvözölte a jelenlevőket.

Hölgyeim és Uraim, kedves vendégeink!

Tisztelettel köszönöm Önöket tanszékünk ünnepén.

A jelenlévők közül sokan tudják, hogy hagyománnyá vált a tanszéken, hogy október 21-e táján ünnepi rendezvénnyel emlékezünk intézményünk alapításának napjára. S mivel – mint a korábbi években is –, ezúttal is vannak közöttünk olyanok, akik először ünnepelnek velünk, mondjuk el ismét, hogy miért emlékezünk október 21-ére, miért október 21-e a tanszék napja. Azért, mert ezen a napon, 1959-ben tartotta székfoglaló előadását Sinkó Ervin, a tanszék első tanszékvezetője. Egyúttal rá is emlékezünk, meg a magyar nyelvű egyetemi szintű tanárképzés kezdetének évére is.

Sinkó Ervin székfoglalójában többek között a következőket mondta: „E tanszék célját világosan meghatározza a neve. Nincsen más feladata tehát, mint legjobb tudásunk szerint ismertetni a magyar irodalmat.” Majd feltette a kérdést: hogyan, milyen módszerekkel és milyen perspektívából kell ismertetni a magyar irodalmat, milyen legyen az ismertetés, hogy egyben elkerülhetetlenül értékelés is legyen. Válasza pedig az, hogy a nagy nem-

zetek fölötti összefüggéseknek és kölcsönhatásoknak a perspektíváját kell érvényesíteni, ami azonban nem egyszerű, ugyanis a problémák egész sorát vonja maga után. Hogy milyeneket, azt most ne részletezzük, annyit azonban mondjunk el, hogy Sinkó Ervin bíráló szemmel nézte a magyar irodalomtörténészek munkáját, és az értékelésekből idézve rámutatott arra, hogy bizony többen többször is tévúton jártak, márpedig – szavaival élve –, semminemű hangzatos és érzelmes szövegek nem kárpótolhatják a gondolat tisztaságának és élességének hiányát. S bár nem volt szándékában polemizálni, azt tette, hogy aztán megadja saját értelmezésében az irodalomtörténet fogalmát és meghatározza pedagógiai feladatát. Utat mutatott tehát, olyan utat, amelyet maga is járt. Ma már új utak vannak az irodalom értelmezésében, irodalmáraink ma – úgy gondolom –, nem fogadnak el minden abból, amit Sinkó mondott. Ettől függetlenül tanszékünk történetének egyik nagy alakját tiszteljük benne.

Negyvennyolc éves tehát a tanszék, és két év múlva, ha nem akadályoznak meg bennünket, márpedig miért is tennék, megünnepeljük fennállásának 50. évfordulóját.

Az alapítástól napjainkig sok minden megváltozott tanszékünkön, a változások a szervezeti felépítettséget éppúgy érintették, mint a tanszék dolgozói állományának összetételét és a tanrendet.

Ez az iskolaév is hozott változásokat. Ezt a tanévet a bolognai folyamatnak megfelelően módosított tanrend szerint kezdtük, s a legutóbbi módosítással vált teljessé alapstúdiumunk programja. A 24 első éves hallgatónk már pontok alapján kapja az osztályzatot, és vizsga előtti kötelezettségeik is vannak.

Tanszékünk tanrendje és programja ma már igazodik az európai oktatási rendszerhez, oktatási gyakorlatunk azonban – és ennek talán van jó oldala is – kötődik a hagyományokhoz is, azaz az alapstúdiumi oktatás továbbra is négy évig tart, és nem háromig, mint a legtöbb európai egyetemen. Az általunk elfogadott 4+1-es modellnek az a jó oldala, hogy a négy év elvégzése után olyan diplomát kapnak hallgatóink, amellyel tanárként dolgozhatnak. Ha a hároméves alapképzés mellett döntöttünk volna, bizonytalan lett volna, milyen munkát végezhetek volna. Tanári oklevelet akkor nem kaphattak volna. Viszont nem hallgathatjuk el, hogy másutt, ahol rugalmasabban viszonyulnak az oktatási rendszerhez, és az oktatás megszervezésében is könnyebben el tudják fogadni a hagyományostól eltérő megoldásokat, négy év elvégzése után nem engedik be a tanterembe a hallgatókat, azaz a négy éves stúdium elvégzése után a hallgatók nem kapnak tanári oklevelet. Ná-

lunk még nem támogatják, hogy öt vagy akár ennél is hosszabb ideig tartson a tanárképzés. Pedig meggondolandó volna, ugyanis nem kevés idő kell ahhoz, hogy valaki megtanulja, hogy a jó megalapozott tudást miként lehet és kell átadni az általános és középiskolai tanulóknak. Nem elég ugyanis ismerni a tananyagot, a tanítás módszereinek rendszerét is el kell sajátítani, és nem biztos, hogy ehhez elegendő egy-két tantárgy és tíz-egynéhány megtartott óra az iskolában. És még valamit megjegyezhetünk modellünkkel kapcsolatban. A bolognai folyamat lényegéhez tartozik a hallgatók mobilitásának biztosítása is. Csakhogy ha a külföldi egyetemek rendszere és abból következően a stúdiumok felépítése is nagy eltérést mutat a miénktől, féltő, hogy nehézségbe ütközik majd a külföldön eltöltött tanulmányi idő itthoni értékesítése. Nem véletlenül mondom ezt, mert máris szembesültünk azzal, hogy bár hallgatóink jól szerepeltek és jól teljesítettek külföldi egyetemeken magyar tanszékeink, itthon az előírt vizsgákat utólag le kellett tenniük, mert messze vagyunk a tanrendek összhangjától. Pedig programjaink úgy kaphatnak átmeneti osztályzatot, ha összhangban vannak már akkreditált külföldi egyetemi programokkal.

Az új oktatási rendszertől sokat vártunk, hosszú távon azt, hogy lerövidül majd a tanulmányi idő. Még nem tudjuk, miként alakul majd, az azonban máris látható, hogy a hozzá fűzött reményeink nem vagy csak részben teljesültek. A változásokból következően másmilyen lett a feltételek meghatározása, amelyek lehetővé teszik a következő évre iratkozást, de a helyzet nem igen változott. A régi rendszer szerint meghatározott számú vizsgát kellett letenni, most 60 kreditpontot kell teljesíteni. S ahogy gondok voltak régen, és engedményt kellett tenniük, mert nagy volt a nyomás a karokra, a miénkre is, most is engedni kellett, mert rosszak az eredmények, kevesen gyűjtötték ugyanis össze a 60 kreditpontot. A bolognai hallgatók (igen, nem hivatalosan így nevezzük a mostani másodéveseket) már 40 ponttal is (a belgrádi egyetemen 37 ponttal) beiratkozhattak a következő évre. Megmaradt tehát a vizsgák egy része, melyhez újabb tizenegynéhány jön a következő évben, és féltő, hogy a következő évre iratkozás sem lesz lehetséges az előírások szerint. És akkor mégsem rövidül le a tanulmányi idő. Van olyan kar az Újvidéki Egyetemen (így hírlík), amelyen az elsőéveseknek mindössze 1%-a teljesítette az iratkozás feltételeit.

Hogy mi a helyzet nálunk a tanszékeken?

Először is az, hogy kétféle tanrend szerint tanítunk, a negyedévesek még a régi szerint tanulnak, ők a vizsgák felét átvihették a harmadévról. A harmadévesek az új program szerint haladnak, de a régi rendszer szerint iratkoztak

be erre az évre. Ha rájuk is érvényes lenne a kreditrendszer, könnyítés nélkül, tehát a törvényben és a kar Alapszabályában előírtak szerint mindössze 28, 5%-uk iratkozhatott volna be, 38%-uknak maradt egy vagy két vizsgája, a többieknek ennél több. A mostani másodévesek viszont jól teljesítettek, és ez jó jel! Jelzi, hogy nem terveztünk rosszul, a 16 egyszemeszteres tárgy anyagát el lehet sajátítani a két félév alatt. A 23 hallgató közül csak öten nem tettek le minden vizsgát októberig. Hármuknak csak egy vizsgája maradt meg, amelyet dékáni engedéllyel letehettek az iratkozás előtt.

Hogy az oktatás színvonala emelkedik-e, azt nem tudnám megmondani. Ezt azért említem, mert a színvonal emelkedésének szintén következnie kellene a bolognai folyamatból. Azt azonban hangsúlyozni szeretném, hogy az oktatás módszereiben lényeges változások vannak, vagy legalábbis változásoknak kellene történniük. Az új elvárásoknak megfelelően interaktív oktatás folyik (ha a tanár elég rugalmas, és nem ragaszkodik a hagyományos előadásokhoz). Az új munkaforma próbára tette – és teszi a jövőben is – a tanárt és a hallgatót egyaránt, s nemegyszer szép eredményeket is hozott. Magyarán sok jó osztályzatot is adhattunk. Kérdés azonban, hogy az egy féléves tárgyak lehetővé teszik-e az elmélyülést egy-egy témában. Valószínűleg nem, mert nincs idő hosszasan foglalkozni az egyes anyagrészekkel, most nincs lehetőség éveig foglalkozni egy-egy tudományterülettel. Jól oda kell tehát figyelniük, hogy ne felszínes tudással fejezzék be a stúdiumokat a tanszék hallgatói.

Mint említettem, jelenleg már csak a negyedik évfolyam tanul a régi program szerint, de nekik nem marad sok idejük, hogy a régi tanrend szerint diplomáljonak. Ha nem fejezik be tanulmányaikat két év alatt, át kell térniük a megreformált programra. Az pedig újabb vizsgákkal járhat. Ezzel mindannyian tisztában vannak, ebben az évben eddig tizenketten szereztek oklevelet.

Az alapstúdium elvégzése után ebben az iskolaévben kilencen kezdték meg tanulmányaikat a mesterképzésen. Nagy várakozással indulunk, jövő ilyenkor már látni fogjuk, jól terveztük-e ezt a fokozatot. Mondjon bárki bármit is, a mesterképzésen újabb tudást szerezhetnek a hallgatók a tanszéken. Meg vagyok róla győződve, hogy már az első napon is bővílhetett tudásuk, mert újat hallottak tőlünk.

Eddig az új rendszernek két fokozatát említettem, de lesz egy harmadik is, a következő iskolaévben a doktori stúdiumot is meg kell szerveznünk. Reméljük, lesz kinek. Jó lenne, ha lennének majd olyan hallgatóink, akik nem hagyják abba tanulmányaikat a mesterképzés befejezésével, mert fiatal

tehetséges oktatókra és kutatókra az egyetemnek szüksége van. Tartalmát tekintve a képzés harmadik fokozata is biztosan elég nyitott lesz ahhoz, hogy ne legyen gond a munkahely megválasztása.

Ahogy jeleztük annak idején, amikor még a tervezés fázisában voltak stúdiumaink programjai, biztosítottuk a választás lehetőségét, azaz azt, hogy hallgatóink érdeklődésüknek megfelelően részben maguk állítsák össze, mit fognak tanulni. A részleges szabadságot a kötelezően és szabadon választható tárgyak impozáns listája biztosítja. S ami először történt meg, a kar tanszékei nyitottak egymás felé, aminek eredményeképpen tanrendünkbe bekerültek más tanszékek kínálta tantárgyak, és mi is felkínáltunk más tanszékeknek jó néhány tantárgyat. Érdemes megjegyeznünk azt is, hogy mint valamikor régen, ettől az iskolaévtől kezdődően a magyar nyelvet nem anyanyelvként hallgathatják más tanszékek hallgatói.

De nem sorolom tovább, hogy milyen újdonságok vannak még oktatási rendszerünkben. Csak még azt jegyzem meg, hogy a jövőben permanensek figyelemmel kell kísérnünk a tanulmányi eredmények alakulását, mérlegelnünk kell, hogy valóban jól terveztünk-e, és állandóan újítanunk kell a tantervi anyagot – ezt is a bolognai folyamat hozta.

Egyéb feladataink is lesznek a következő években, azok mellett, amelyeket eddig elláttunk. Tovább folytatjuk a már elkezdett kutatásokat, de bővítjük is azokat a területeket, amelyeket csak mi fedhetünk le. A nyelvészetben ez az egész régióra kiterjedt anyaggyűjtést jelenti, amelynek megvalósításához nyitnunk kell, sokakat be kell kapcsolnunk az anyaggyűjtésbe. Számítunk tehát a magyartanárokra, de nemcsak rájuk. Szorosabb kapcsolatot tervezünk tehát kiépíteni a tanárokkal, ami nem merül ki abban, hogy segítséget kérünk tőlük, mi is nyújtunk majd nekik valamit. Ismét tervezzük a szakmai továbbképzést, ehhez az idén biztosítani tudtuk az anyagi feltételeket.

De mások felé is nyitunk, ha egészen pontos akarok lenne, úgy kellene mondanom, hogy ismét nyitunk, mert voltak az eddigiéik során is – és vannak most is – kapcsolataink külföldi egyetemek tanszékeivel, de most ezeket a kapcsolatokat bővítjük, és terveink szerint termékenyebbekké tesszük. Valamikor régen évente több neves külföldi tanárt láttunk vendégül, akik előadásokat tartottak a tanszéken. Ezt is szeretnénk folytatni.

Még valamiről kell ezúttal beszélnem. Ez is változással kapcsolatos. Eddig még nem volt olyan tanévkezdésünk, amikor ekkora állománybeli változást kellett konstatálnunk.

Három egyetemi rendes tanárunk vonult nyugállományba október 1-jén: Bányai János tanár úr, Gerold László tanár úr és Papp György tanár úr. Rész-

ben a törvényes előírások kényszere, részben egyéb ok miatt fejeződik be oktatói tevékenységük, de szerencsére csak az alaptúdiumon, ugyanis Bányai tanár úr és Gerold tanár úr csak formálisan megy el tőlünk, csak státusuk változik meg, ugyanis tanítanak az 5. éven. Sajnáljuk, hogy Papp tanár úr ezt nem tudja vállalni.

Hiányozni fognak a tanár urak, mert eddig a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy itt vannak, és bármikor számíthattunk rájuk, akár szakmai kérdésről volt szó, akár másról. Biztosan megérzi majd a tanszék, hogy volt tanáraink, főnökeink, kollégáink ezentúl nem úgy lesznek itt, mint azelőtt. A jövőben a tanszék életének szervezésében vállalt szerepüket másoknak kell átvenniük.

Ilyenkor illik elköszönnünk, és el is köszönnünk a tanár uraktól, illőn, abban a reményben, hogy a tanár urak nem hagyják el a tanszéket, nem hagyják teljesen magunkra bennünket, és nem felejtik el, hogy szép időszakokat is megéltek itt. Szeretném hinni, hogy a továbbiakban is számíthatunk rájuk, és nem veszik majd rossz néven, ha kérdéseinkkel, dilemmáinkkal és talán még gondjainkkal és problémáinkkal is felkeressük őket, ha hozzájuk fordulunk. Tudjuk, tőlük tudjuk, és ha nem mondták volna, akkor is így gondolnánk, hogy mindhármuk számára nagyon fontos volt a tanszék. Mert látszott ez minden megszólalásukból, lépésükből, melyet a tanszékért tettek.

Mindhárman itt a tanszéken szereztek tanári oklevelet, itt szereztek doktori címet, itt váltak – a tanszéknek is köszönve – itthon is és külföldön is elismert egyetemi tanárokká, tudományterületük jeles képviselőivé. Ugyanakkor – és ezt feltétlenül hozzá kell tennem –, a tanszék nekik is köszönheti, hogy kiemelkedő intézmény lett, hogy fontos intézménye közösségünknek, hogy jelent valamit számunkra azt mondani, hogy a tanszék tanárai vagy munkatársai vagyunk.

Ha jól tudom, a három tanár úr közül Bányai tanár úr a tanszéken kezdte pályafutását, és bár később fontos funkciókat is betöltött (a Forum könyvkiadó igazgató-főszerkesztője és a kiadóház vezérigazgatója volt), az alatt az idő alatt is ellátta tanári feladatait, és a kutatómunkából is részt vállalt. Gerold tanár úr és Papp tanár úr nem mindjárt az egyetemi oklevél megszerzése után került a tanszékre, Gerold tanár úr a Magyar Szó munkatársa volt évekig, Papp tanár úr pedig középiskolai tanárként dolgozott meg igazgatóhelyettes is volt mielőtt a tanszékre került volna. A tanszéken azonban hasonló feladatokat láttak el, arra gondolok, hogy az irányításban – hosszabb vagy rövidebb ideig – mindhármuknak jelentős szerepük volt. Gerold tanár úr 1983 és 1991 között volt tanszékvezető, Bányai tanár úr 1992-től tavaly

őszig, Papp tanár úr pedig – amikor intézet voltunk – két évig, 1991-ben és 1992-ben az intézet igazgatója volt.

Mindhárman voltak vendégtanárok, Bányai tanár úr és Gerold tanár úr a zombori Tanítóképző Karon és a belgrádi Filológiai Karon, Bányai tanár úr a JATE vendégtanára is volt, és hosszú ideig a Művészeti Akadémia Színészet Szakán is tanítottak, Papp tanár úr az ELTE-n volt vendégtanár.

A tanár urak azonban nemcsak tanítottak, hanem kutattak és írtak is, sokat írtak. Könyveik jelentek meg, tanulmányaik számbavétele nem könnyű, mert rendszeresen publikálnak itthon is és külföldön is, irodalmár tanáraink kritikáit régóta rendszeresen olvashatjuk.

Irodalmi és nyelvészeti tevékenységükért több ízben elismerésben részesültek.

Bányai tanár úr irodalmi díjai:

1972. Kritikusok Díja. 1975. Szenteleky-díj, 1995., 1998. és 2004. Híd Irodalmi Díj, 2000. Komlós Aladár-díj, 2001. a magyar Kulturális Örökség Minisztériumának József Attila-díja. 2003. Nemes Nagy Ágnes-esszé-díj, 2005. a Kultúra Szikrái-díj, 2006. a Vajdasági Íróegyesület Életmű Díja.

Gerold tanár úr díjai:

1980. Szenteleki-díj, 1990. Híd Irodalmi Díj, 2005. a Palládium Alapítvány 2004. évi különdíja.

Papp tanár úr díjai:

1997: Bazsalikom Műfordító Díj, 2003. Gyémánttoll Újságírói és Szerkesztői Díj, 2005. Kiss Lajos Díj és Emlékérem, 2006. Lotz János Emlékérem.

A szerkesztői tevékenységüket is megemlíthetjük, de most nem sorolnám fel, hogy mit köszönhet nekik folyóirat-kiadásunk, csak annyit jegyzek meg, hogy nemcsak a tanszéki kiadványok realizálásában volt és van részük ma is.

A szervezésben is régóta kiveszik részüket, Bányai tanár úr szervezi évek óta az irodalmi konferenciákat, Papp tanár úr a nyelvészkonferenciákat. Reméljük, a jövőben sem szakad meg ebbéli tevékenységük.

A tanár urak irodalmi és nyelvészeti munkásságának méltatásától most tekintsük el. Helyette Gerold László előadását hallgatjuk meg, majd pedig Papp György tanulmányának egy részét Molnár Csikós László olvassa fel. Ők így búcsúznak el tőlünk.

Mielőtt azonban átadnám a szót, a tanszék nevében megköszönöm a tanár uraknak mindazt, amit a tanszéken tettek a tanszékért. És hadd ismétljem meg, amit már elmondtam: most elbúcsúzunk a tanár uraktól, mert ilyenkor

így illik, ez azonban ne jelentse azt, hogy minden kapcsolatunk megszakad. Mindhármukat szívesen látjuk a jövőben is tanszéken, és visszavárjuk őket, úgy jöjjenek, hogy „hazajönnék”.

A tanszéknapi rendezvényen elhangzott Gerold László Bánk bán-átirat szórópisztollyal című előadása, valamint Papp Györgynek A vajdasági frazeológiai korpuszról írt tanulmánya.

A tanszéknapon átadták a 2007. évi Sinkó Ervin irodalmi Díjat is, melyet a bizottság (Utasi Csilla elnök, Bence Erika és Virág Gábor) Orcsik Rolandnak ítélte oda költészetéért. A díjazott munkásságáról Virág Gábor beszélt.

LAUDÁCIÓ

Az irodalom nem lóverseny, szokta mondogatni Bozsik Péter költőbarátom, de nem is Formula 1, tenném hozzá halkan a tegnapi nap után, mégis csak közös azonban e különböző műfajokban – ha nevezhetem őket így –, hogy díjakat itt is, ott is osztanak, ha nem is éppen a gyorsaságért, a befutási sorrendért, a teljesítményért mindenféleképpen. Egy-egy irodalmi elismerésnek azonban a teljesítmény díjazása mellett szimbolikus jelentése is van, a díjat odaítélő zsűri kanonizál is, kánont teremt, s ezzel bizonyos szempontból részesévé válik a hatalom működésének is. Különböző zsűrik különböző kánonokat teremtenek, ezért minden zsűri döntése valamilyen szempontból támadható is, de attól hogy támadható, még nem jelenti azt, hogy rossz is. Több fórumon elhangzott az elmúlt években, hogy végignézve a Sinkó-díjasok listáját elmondható – noha ez talán szerénytelenségnek hangzik tőlem, mivel én is rajta vagyok, de azért elmondom –, a mindenkori zsűri jó döntéseket hozott, mert döntéseit később igazolta – úgymond – az idő, s döntésünk helyességéről mi magunk, mostani zsűritagok is meg vagyunk győződve.

Döntést hoztunk, s irodalmunk utóbbi másfél évtizedének történetét ismerve elmondhatjuk, döntéshozó kultúra lettünk: mindannyiunknak dönteni kellett, megyünk vagy pedig maradunk. A Sinkó-díj mindenkori zsűrijének döntéseivel ellentétben, a menni vagy maradni kérdésének eldöntése azonban sohasem lehet jó döntés, mert nem lehet belőle veszteség nélkül kijönni, mert veszteségünkben mind a maradottak mind az elmentek szavai elkülönülnek, a közénk épülő távolságok és határok újabb és újabb jelentésekkel bővítik – pontosabban rombolják – a régi, közösen használt szavainkat, fogalmainkat. Hogy magát a díjazottat parafrázáljam: „a hang megreped, a résen kitör a fájdalom, s minden újra zuhanni kezd, zuhan a test, a fény, a kiáltás, omlik a gyermekkor, porlik az idő, zuhan az egész romhalmaz.”

Mándy Iván: Létrák (Részlet) – Matyis Angéla
Németh István: Petőfi egy szerbiai kaszárnnyában – Herédi Károly, Kiss
Tamás, Bózsó Mónika
Fehér Kálmán: Verítés de raison II – III. – Buka Brigitta
Esterházy Péter: Utazás a tizenhatos mélyére (Részlet) – Péter Krisztina
Illyés Gyula: Két március (Részlet) – Bilmájer Kornélia
Németh István: Petőfi a tüntetők között – Blinka Kinga
Vörösmarty Mihály: A vén cigány (Részlet) – Péter Krisztina
Vörösmarty Mihály: Szózat (Részlet) – Agárdy Gábor
József Attila: Egyszerű ez – Péter Krisztina
Versszövedék

A Költészet Napja

Április 11-én az Újvidéki Színházban a Költészet Napja alkalmából a tanszék Beszédművészeti Műhelye ünnepi műsort rendezett. A jelenlevőket Láncz Irén tanszékvezető köszöntötte.

Hölgyeim és Uraim!

A BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke és az Újvidéki Színház nevében köszönöm Önöket a magyar költészet napja alkalmából ünnepi rendezvényünkön.

A művészetnek – a verseknek is – gyönyörködtetniük kell minket, írta Füst Milán, s ha ennek megfelelnek, számos további célnak is megfelehetnek. És azt is tőle tanulhattuk meg, hogy nincs felelet rá, miért is van bennünk a nagy készség, hogy örömet találjuk a vers szépségeiben. A líra különleges művészet, sok eszközével hat ránk, a vers a szelíd ringástól a vad hullámvásárig számos alakzatot mutathat – a szavak csengése, a rímek, alliterációk, refrének szépsége által, s ezt a két dolgot együttvéve – ő mondja ezt is –, melodikus vagy dalos szépségnek is lehetne nevezni. És szólhatnánk még a kép gyönyöréről is. Vele is leng és cseng a vers, s ezen a lengésen és csengésen átút valamely izzó látomás. Sokféle érzést kelthet bennünk a vers, hangzása is meg az is, amit értelmezni tudunk belőle, megérint bennünket. Hagyjuk most, hogy hassanak ránk a versek, ma, a vers ünnepén, és hallgassuk meg a tanszék hallgatóinak előadásában a szép és jó verseket, melyeket Harkai Vass Éva válogatott.

„Szállj költemény...”*A Magyar Tanszék Beszédművészeti Műhelyének műsora
a Magyar Költészet Napján**(Születésnap)*József Attila: *Április 11.* (Tóth Anita) – *Születésnapomra* (Vékás Éva)Tóth Krisztina: *Porhó* (Gazsó Hargita)*(Ősz)*József Attila: *Judit* (Vékás Éva)Pilinszky János: *Őszi vázlat* (Mészáros Krisztina)Parti Nagy Lajos: *Lövölde tér* (Tóth Anita)Petri György: *Reggeli kávézás* (Kucor Blanka)Parti Nagy Lajos: *Egy hosszú kávé* (Tarkó Lilla)Fehér Ferenc: *Eltitkolt vers* (Mészáros Krisztina, gitár – Hajnal Anna, ének)*(Tél)*Petri György: *Februári hajnal* (Kucor Blanka) – *Táj, vándlingban*(Novák Anikó) – *Most éppen itten* (Kucor Blanka)József Attila: *Téli éjszaka* (Engi Georgina)Nemes Nagy Ágnes: *Fák* (Hajnal Anna) – *A lovak és az angyalok* (Gazsó Hargita)Weöres Sándor: *Valse triste* (Mészáros Krisztina, gitár – Hajnal Anna, ének)*(Eszm-élet)*József Attila: *Eszmélet* (Tarkó Lilla)Kántor Péter: *Ki beszél?* (Gazsó Hargita)József Attila: *Eszmélet 4.* (Vékás Éva)Parti Nagy Lajos: *Parapet* (Bózsó Izabella)Kukorelly Endre: *[A szomszédban egy...]* (Bózsó Izabella) – *Tizennégy Budapest-sor* (Kucor Blanka) – *Szondy utcai helyzet* (Novák Anikó)Szabó T. Anna: *Kozmetika* (Engi Georgina)Tolnai Ottó: *ébenlibikókák* (Vékás Éva)*(Szerelem?)*Weöres Sándor: *Pára* (Kucor Blanka, Novák Anikó, Gazsó Hargita, Engi Georgina)

József Attila: *Ringató* (Mészáros Krisztina, Hajnal Anna) – [*Kedvesem, betegem...*] (Hajnal Anna) – *Amit szívedbe rejtessz* (Engi Georgina)

Pilinszky János: *Kapcsolat* (Bózsó Izabella)

Petri György: „*Ha nem vagy itthon, üres a lakás...*” (Novák Anikó)

Kukorelly Endre: *Talán a könnyem* (Tarkó Lilla)

Petri György: *Csak a Mari maradt* (Novák Anikó)

József Attila: *Flóra* (Hexameterek) (Tarkó Lilla)

József Attila: *Rejtelmek* (Mészáros Krisztina, gitár – Hajnal Anna, ének)

(*Szállj költemény...*)

József Attila: *Szállj költemény...* (Tarkó Lilla)

Nemes Nagy Ágnes: *Szobrokat vittem* (Mészáros Krisztina)

Kovács András Ferenc: *Anakreóni dallam* (Gaszó Hargita)

József Attila: [*Sokan voltak...*] (Tóth Anita) – [*Tudod, hogy nincs bocsánat...*] (Bózsó Izabella)

József Attila-törödékek: [*Az én szívem...*] (Engi Georgina) – [*Én azt akarom...*] – [*Nem ér szerencse...*] (Tóth Anita)

Tanszéknapi

Október 22-én tartotta meg a tanszék hagyományos tanszéknapi rendezvényét. Láncz Irén tanszékvezető üdvözölte a jelenlevőket.

Hölgyeim és Uraim, kedves vendégeink!

Tisztelettel köszönöm Önöket tanszékünk ünnepén.

A jelenlévők közül sokan tudják, hogy hagyománnyá vált a tanszéken, hogy október 21-e táján ünnepi rendezvénnyel emlékezünk intézményünk alapításának napjára. S mivel – mint a korábbi években is –, ezúttal is vannak közöttünk olyanok, akik először ünnepelnek velünk, mondjuk el ismét, hogy miért emlékezünk október 21-ére, miért október 21-e a tanszék napja. Azért, mert ezen a napon, 1959-ben tartotta székfoglaló előadását Sinkó Ervin, a tanszék első tanszékvezetője. Egyúttal rá is emlékezünk, meg a magyar nyelvű egyetemi szintű tanárképzés kezdetének évére is.

Sinkó Ervin székfoglalójában többek között a következőket mondta: „E tanszék célját világosan meghatározza a neve. Nincsen más feladata tehát, mint legjobb tudásunk szerint ismertetni a magyar irodalmat.” Majd feltette a kérdést: hogyan, milyen módszerekkel és milyen perspektívából kell ismertetni a magyar irodalmat, milyen legyen az ismertetés, hogy egyben elkerülhetetlenül értékelés is legyen. Válasza pedig az, hogy a nagy nem-

zetek fölötti összefüggéseknek és kölcsönhatásoknak a perspektíváját kell érvényesíteni, ami azonban nem egyszerű, ugyanis a problémák egész sorát vonja maga után. Hogy milyeneket, azt most ne részletezzük, annyit azonban mondjunk el, hogy Sinkó Ervin bíráló szemmel nézte a magyar irodalomtörténészek munkáját, és az értékelésekből idézve rámutatott arra, hogy bizony többen többször is tévúton jártak, márpedig – szavaival élve –, semminemű hangzatos és érzelmes szövegek nem kárpótolhatják a gondolat tisztaságának és élességének hiányát. S bár nem volt szándékában polemizálni, azt tette, hogy aztán megadja saját értelmezésében az irodalomtörténet fogalmát és meghatározza pedagógiai feladatát. Utat mutatott tehát, olyan utat, amelyet maga is járt. Ma már új utak vannak az irodalom értelmezésében, irodalmáraink ma – úgy gondolom –, nem fogadnak el minden abból, amit Sinkó mondott. Ettől függetlenül tanszékünk történetének egyik nagy alakját tiszteljük benne.

Negyvennyolc éves tehát a tanszék, és két év múlva, ha nem akadályoznak meg bennünket, márpedig miért is tennék, megünnepeljük fennállásának 50. évfordulóját.

Az alapítástól napjainkig sok minden megváltozott tanszékünkön, a változások a szervezeti felépítettséget éppúgy érintették, mint a tanszék dolgozói állományának összetételét és a tanrendet.

Ez az iskolaév is hozott változásokat. Ezt a tanévet a bolognai folyamatnak megfelelően módosított tanrend szerint kezdtük, s a legutóbbi módosítással vált teljessé alapstúdiumunk programja. A 24 első éves hallgatónk már pontok alapján kapja az osztályzatot, és vizsga előtti kötelezettségeik is vannak.

Tanszékünk tanrendje és programja ma már igazodik az európai oktatási rendszerhez, oktatási gyakorlatunk azonban – és ennek talán van jó oldala is – kötődik a hagyományokhoz is, azaz az alapstúdiumi oktatás továbbra is négy évig tart, és nem háromig, mint a legtöbb európai egyetemen. Az általunk elfogadott 4+1-es modellnek az a jó oldala, hogy a négy év elvégzése után olyan diplomát kapnak hallgatóink, amellyel tanárként dolgozhatnak. Ha a hároméves alapképzés mellett döntöttünk volna, bizonytalan lett volna, milyen munkát végezhetek volna. Tanári oklevelet akkor nem kaphattak volna. Viszont nem hallgathatjuk el, hogy másutt, ahol rugalmasabban viszonyulnak az oktatási rendszerhez, és az oktatás megszervezésében is könnyebben el tudják fogadni a hagyományostól eltérő megoldásokat, négy év elvégzése után nem engedik be a tanterembe a hallgatókat, azaz a négy éves stúdium elvégzése után a hallgatók nem kapnak tanári oklevelet. Ná-

lunk még nem támogatják, hogy öt vagy akár ennél is hosszabb ideig tartson a tanárképzés. Pedig meggondolandó volna, ugyanis nem kevés idő kell ahhoz, hogy valaki megtanulja, hogy a jó megalapozott tudást miként lehet és kell átadni az általános és középiskolai tanulóknak. Nem elég ugyanis ismerni a tananyagot, a tanítás módszereinek rendszerét is el kell sajátítani, és nem biztos, hogy ehhez elegendő egy-két tantárgy és tíz-egynéhány megtartott óra az iskolában. És még valamit megjegyezhetünk modellünkkel kapcsolatban. A bolognai folyamat lényegéhez tartozik a hallgatók mobilitásának biztosítása is. Csakhogy ha a külföldi egyetemek rendszere és abból következően a stúdiumok felépítése is nagy eltérést mutat a miénktől, féltő, hogy nehézségbe ütközik majd a külföldön eltöltött tanulmányi idő itthoni értékesítése. Nem véletlenül mondom ezt, mert máris szembesültünk azzal, hogy bár hallgatóink jól szerepeltek és jól teljesítettek külföldi egyetemek magyar tanszékein, itthon az előírt vizsgákat utólag le kellett tenniük, mert messze vagyunk a tanrendek összhangjától. Pedig programjaink úgy kaphatnak átmeneti osztályzatot, ha összhangban vannak már akkreditált külföldi egyetemi programokkal.

Az új oktatási rendszertől sokat vártunk, hosszú távon azt, hogy lerövidül majd a tanulmányi idő. Még nem tudjuk, miként alakul majd, az azonban máris látható, hogy a hozzá fűzött reményeink nem vagy csak részben teljesültek. A változásokból következően másmilyen lett a feltételek meghatározása, amelyek lehetővé teszik a következő évre iratkozást, de a helyzet nemigen változott. A régi rendszer szerint meghatározott számú vizsgát kellett letenni, most 60 kreditpontot kell teljesíteni. S ahogy gondok voltak régen, és engedményt kellett tenniük, mert nagy volt a nyomás a karokra, a miénkre is, most is engedni kellett, mert rosszak az eredmények, kevesen gyűjtötték ugyanis össze a 60 kreditpontot. A bolognás hallgatók (igen, nem hivatalosan így nevezzük a mostani másodéveseket) már 40 ponttal is (a belgrádi egyetemen 37 ponttal) beiratkozhattak a következő évre. Megmaradt tehát a vizsgák egy része, melyhez újabb tizenegynéhány jön a következő évben, és féltő, hogy a következő évre iratkozás sem lesz lehetséges az előírások szerint. És akkor mégsem rövidül le a tanulmányi idő. Van olyan kar az Újvidéki Egyetemen (így hírlík), amelyen az elsőéveseknek mindössze 1%-a teljesítette az iratkozás feltételeit.

Hogy mi a helyzet nálunk a tanszéken?

Először is az, hogy kétféle tanrend szerint tanítunk, a negyedévesek még a régi szerint tanulnak, ők a vizsgák felét átvihették a harmadévról. A harmadévesek az új program szerint haladnak, de a régi rendszer szerint iratkoztak

be erre az évre. Ha rájuk is érvényes lenne a kreditrendszer, könnyítés nélkül, tehát a törvényben és a kar Alapszabályában előírtak szerint mindössze 28, 5%-uk iratkozhatott volna be, 38%-uknak maradt egy vagy két vizsgája, a többieknek ennél több. A mostani másodévesek viszont jól teljesítettek, és ez jó jel! Jelzi, hogy nem terveztünk rosszul, a 16 egyszemeszteres tárgy anyagát el lehet sajátítani a két félév alatt. A 23 hallgató közül csak öten nem tettek le minden vizsgát októberig. Hármuknak csak egy vizsgája maradt meg, amelyet dékáni engedéllyel letehettek az iratkozás előtt.

Hogy az oktatás színvonala emelkedik-e, azt nem tudnám megmondani. Ezt azért említem, mert a színvonal emelkedésének szintén következnie kellene a bolognai folyamatból. Azt azonban hangsúlyozni szeretném, hogy az oktatás módszereiben lényeges változások vannak, vagy legalábbis változásoknak kellene történniük. Az új elvárásoknak megfelelően interaktív oktatás folyik (ha a tanár elég rugalmas, és nem ragaszkodik a hagyományos előadásokhoz). Az új munkaforma próbára tette – és teszi a jövőben is – a tanárt és a hallgatót egyaránt, s nemegyszer szép eredményeket is hozott. Magyarán sok jó osztályzatot is adhattunk. Kérdés azonban, hogy az egy féléves tárgyak lehetővé teszik-e az elmélyülést egy-egy témában. Valószínűleg nem, mert nincs idő hosszasan foglalkozni az egyes anyagrészekkel, most nincs lehetőség éveig foglalkozni egy-egy tudományterülettel. Jól oda kell tehát figyelniük, hogy ne felszínes tudással fejezzék be a stúdiumokat a tanszék hallgatói.

Mint említettem, jelenleg már csak a negyedik évfolyam tanul a régi program szerint, de nekik nem marad sok idejük, hogy a régi tanrend szerint diplomáljonak. Ha nem fejezik be tanulmányaikat két év alatt, át kell térniük a megreformált programra. Az pedig újabb vizsgákkal járhat. Ezzel mindannyian tisztában vannak, ebben az évben eddig tizenketten szereztek oklevelet.

Az alapstúdium elvégzése után ebben az iskolaévben kilencen kezdték meg tanulmányaikat a mesterképzésen. Nagy várakozással indulunk, jövő ilyenkor már látni fogjuk, jól terveztük-e ezt a fokozatot. Mondjon bárki bármit is, a mesterképzésen újabb tudást szerezhetnek a hallgatók a tanszéken. Meg vagyok róla győződve, hogy már az első napon is bővílhetett tudásuk, mert újat hallottak tőlünk.

Eddig az új rendszernek két fokozatát említettem, de lesz egy harmadik is, a következő iskolaévben a doktori stúdiumot is meg kell szerveznünk. Reméljük, lesz kinek. Jó lenne, ha lennének majd olyan hallgatóink, akik nem hagyják abba tanulmányaikat a mesterképzés befejezésével, mert fiatal

tehetséges oktatókra és kutatókra az egyetemnek szüksége van. Tartalmát tekintve a képzés harmadik fokozata is biztosan elég nyitott lesz ahhoz, hogy ne legyen gond a munkahely megválasztása.

Ahogy jeleztük annak idején, amikor még a tervezés fázisában voltak stúdiumaink programjai, biztosítottuk a választás lehetőségét, azaz azt, hogy hallgatóink érdeklődésüknek megfelelően részben maguk állítsák össze, mit fognak tanulni. A részleges szabadságot a kötelezően és szabadon választható tárgyak impozáns listája biztosítja. S ami először történt meg, a kar tanszékei nyitottak egymás felé, aminek eredményeképpen tanrendünkbe bekerültek más tanszékek kínálta tantárgyak, és mi is felkínáltunk más tanszékeknek jó néhány tantárgyat. Érdemes megjegyeznünk azt is, hogy mint valamikor régen, ettől az iskolaévtől kezdődően a magyar nyelvet nem anyanyelvként hallgathatják más tanszékek hallgatói.

De nem sorolom tovább, hogy milyen újdonságok vannak még oktatási rendszerünkben. Csak még azt jegyzem meg, hogy a jövőben permanensek figyelemmel kell kísérnünk a tanulmányi eredmények alakulását, mérlegelnünk kell, hogy valóban jól terveztünk-e, és állandóan újítanunk kell a tantervi anyagot – ezt is a bolognai folyamat hozta.

Egyéb feladataink is lesznek a következő években, azok mellett, amelyeket eddig elláttunk. Tovább folytatjuk a már elkezdett kutatásokat, de bővítjük is azokat a területeket, amelyeket csak mi fedhetünk le. A nyelvészetben ez az egész régióra kiterjedt anyaggyűjtést jelenti, amelynek megvalósításához nyitnunk kell, sokakat be kell kapcsolnunk az anyaggyűjtésbe. Számítunk tehát a magyartanárokra, de nemcsak rájuk. Szorosabb kapcsolatot tervezünk tehát kiépíteni a tanárokkal, ami nem merül ki abban, hogy segítséget kérünk tőlük, mi is nyújtunk majd nekik valamit. Ismét tervezzük a szakmai továbbképzést, ehhez az idén biztosítani tudtuk az anyagi feltételeket.

De mások felé is nyitunk, ha egészen pontos akarok lenni, úgy kellene mondanom, hogy ismét nyitunk, mert voltak az eddigiéik során is – és vannak most is – kapcsolataink külföldi egyetemek tanszékeivel, de most ezeket a kapcsolatokat bővítjük, és terveink szerint termékenyebbekké tesszük. Valamikor régen évente több neves külföldi tanárt láttunk vendégül, akik előadásokat tartottak a tanszéken. Ezt is szeretnénk folytatni.

Még valamiről kell ezúttal beszélnem. Ez is változással kapcsolatos. Eddig még nem volt olyan tanévkezdésünk, amikor ekkora állománybeli változást kellett konstatálnunk.

Három egyetemi rendes tanárunk vonult nyugállományba október 1-jén: Bányai János tanár úr, Gerold László tanár úr és Papp György tanár úr. Rész-

ben a törvényes előírások kényszere, részben egyéb ok miatt fejeződik be oktatói tevékenységük, de szerencsére csak az alaptúdiumon, ugyanis Bányai tanár úr és Gerold tanár úr csak formálisan megy el tőlünk, csak státusuk változik meg, ugyanis tanítanak az 5. éven. Sajnáljuk, hogy Papp tanár úr ezt nem tudja vállalni.

Hiányozni fognak a tanár urak, mert eddig a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy itt vannak, és bármikor számíthattunk rájuk, akár szakmai kérdésről volt szó, akár másról. Biztosan megérzi majd a tanszék, hogy volt tanáraink, főnökeink, kollégáink ezentúl nem úgy lesznek itt, mint azelőtt. A jövőben a tanszék életének szervezésében vállalt szerepüket másoknak kell átvenniük.

Ilyenkor illik elkészönnünk, és el is köszönnünk a tanár uraktól, illőn, abban a reményben, hogy a tanár urak nem hagyják el a tanszéket, nem hagyják teljesen magunkra bennünket, és nem felejtik el, hogy szép időszakokat is megéltek itt. Szeretném hinni, hogy a továbbiakban is számíthatunk rájuk, és nem veszik majd rossz néven, ha kérdéseinkkel, dilemmáinkkal és talán még gondjainkkal és problémáinkkal is felkeressük őket, ha hozzájuk fordulunk. Tudjuk, tőlük tudjuk, és ha nem mondták volna, akkor is így gondolnánk, hogy mindhármuk számára nagyon fontos volt a tanszék. Mert látszott ez minden megszólalásukból, lépésükből, melyet a tanszékért tettek.

Mindhárman itt a tanszéken szereztek tanári oklevelet, itt szereztek doktori címet, itt váltak – a tanszéknek is köszönve – itthon is és külföldön is elismert egyetemi tanárokká, tudományterületük jeles képviselőivé. Ugyanakkor – és ezt feltétlenül hozzá kell tennem –, a tanszék nekik is köszönheti, hogy kiemelkedő intézmény lett, hogy fontos intézménye közösségünknek, hogy jelent valamit számunkra azt mondani, hogy a tanszék tanárai vagy munkatársai vagyunk.

Ha jól tudom, a három tanár úr közül Bányai tanár úr a tanszéken kezdte pályafutását, és bár később fontos funkciókat is betöltött (a Forum könyvkiadó igazgató-főszerkesztője és a kiadóház vezérigazgatója volt), az alatt az idő alatt is ellátta tanári feladatait, és a kutatómunkából is részt vállalt. Gerold tanár úr és Papp tanár úr nem mindjárt az egyetemi oklevél megszerzése után került a tanszékre, Gerold tanár úr a Magyar Szó munkatársa volt évekig, Papp tanár úr pedig középiskolai tanárként dolgozott meg igazgatóhelyettes is volt mielőtt a tanszékre került volna. A tanszéken azonban hasonló feladatokat láttak el, arra gondolok, hogy az irányításban – hosszabb vagy rövidebb ideig – mindhármuknak jelentős szerepük volt. Gerold tanár úr 1983 és 1991 között volt tanszékvezető, Bányai tanár úr 1992-től tavaly

őszig, Papp tanár úr pedig – amikor intézet voltunk – két évig, 1991-ben és 1992-ben az intézet igazgatója volt.

Mindhárman voltak vendégtanárok, Bányai tanár úr és Gerold tanár úr a zombori Tanítóképző Karon és a belgrádi Filológiai Karon, Bányai tanár úr a JATE vendégtanára is volt, és hosszú ideig a Művészeti Akadémia Színészet Szakán is tanítottak, Papp tanár úr az ELTE-n volt vendégtanár.

A tanár urak azonban nemcsak tanítottak, hanem kutattak és írtak is, sokat írtak. Könyveik jelentek meg, tanulmányaik számbavétele nem könnyű, mert rendszeresen publikálnak itthon is és külföldön is, irodalmár tanáraink kritikáit régóta rendszeresen olvashatjuk.

Irodalmi és nyelvészeti tevékenységükért több ízben elismerésben részesültek.

Bányai tanár úr irodalmi díjai:

1972. Kritikusok Díja. 1975. Szenteleky-díj, 1995., 1998. és 2004. Híd Irodalmi Díj, 2000. Komlós Aladár-díj, 2001. a magyar Kulturális Örökség Minisztériumának József Attila-díja. 2003. Nemes Nagy Ágnes-esszé-díj, 2005. a Kultúra Szikrái-díj, 2006. a Vajdasági Íróegyesület Életmű Díja.

Gerold tanár úr díjai:

1980. Szenteleki-díj, 1990. Híd Irodalmi Díj, 2005. a Palládium Alapítvány 2004. évi különdíja.

Papp tanár úr díjai:

1997: Bazsalikom Műfordító Díj, 2003. Gyémánttoll Újságírói és Szerkesztői Díj, 2005. Kiss Lajos Díj és Emlékérem, 2006. Lotz János Emlékérem.

A szerkesztői tevékenységüket is megemlíthetjük, de most nem sorolnám fel, hogy mit köszönhet nekik folyóirat-kiadásunk, csak annyit jegyzek meg, hogy nemcsak a tanszéki kiadványok realizálásában volt és van részük ma is.

A szervezésben is régóta kiveszik részüket, Bányai tanár úr szervezi évek óta az irodalmi konferenciákat, Papp tanár úr a nyelvészkonferenciákat. Reméljük, a jövőben sem szakad meg ebbéli tevékenységük.

A tanár urak irodalmi és nyelvészeti munkásságának méltatásától most tekintsük el. Helyette Gerold László előadását hallgatjuk meg, majd pedig Papp György tanulmányának egy részét Molnár Csikós László olvassa fel. Ők így búcsúznak el tőlünk.

Mielőtt azonban átadnám a szót, a tanszék nevében megköszönöm a tanár uraknak mindazt, amit a tanszéken tettek a tanszékért. És hadd ismétljem meg, amit már elmondtam: most elbúcsúzunk a tanár uraktól, mert ilyenkor

így illik, ez azonban ne jelentse azt, hogy minden kapcsolatunk megszakad. Mindhármukat szívesen látjuk a jövőben is tanszéken, és visszavárjuk őket, úgy jöjjenek, hogy „hazajönnék”.

A tanszéknapi rendezvényen elhangzott Gerold László Bánk bán-átirat szórópisztollyal című előadása, valamint Papp Györgynek A vajdasági frazeológiai korpuszról írt tanulmánya.

A tanszéknapon átadták a 2007. évi Sinkó Ervin irodalmi Díjat is, melyet a bizottság (Utasi Csilla elnök, Bence Erika és Virág Gábor) Orcsik Rolandnak ítelt oda költészetéért. A díjazott munkásságáról Virág Gábor beszélt.

LAUDÁCIÓ

Az irodalom nem lóverseny, szokta mondogatni Bozsik Péter költőbarátom, de nem is Formula 1, tenném hozzá halkan a tegnapi nap után, mégis csak közös azonban e különböző műfajokban – ha nevezhetem őket így –, hogy díjakat itt is, ott is osztanak, ha nem is éppen a gyorsaságért, a befutási sorrendért, a teljesítményért mindenféleképpen. Egy-egy irodalmi elismerésnek azonban a teljesítmény díjazása mellett szimbolikus jelentése is van, a díjat odaítélő zsűri kanonizál is, kánont teremt, s ezzel bizonyos szempontból részesévé válik a hatalom működésének is. Különböző zsűrik különböző kánonokat teremtenek, ezért minden zsűri döntése valamilyen szempontból támadható is, de attól hogy támadható, még nem jelenti azt, hogy rossz is. Több fórumon elhangzott az elmúlt években, hogy végignézve a Sinkó-díjasok listáját elmondható – noha ez talán szerénytelenségnek hangzik tőlem, mivel én is rajta vagyok, de azért elmondom –, a mindenkori zsűri jó döntéseket hozott, mert döntéseit később igazolta – úgymond – az idő, s döntésünk helyességéről mi magunk, mostani zsűritagok is meg vagyunk győződve.

Döntést hoztunk, s irodalmunk utóbbi másfél évtizedének történetét ismerve elmondhatjuk, döntéshozó kultúra lettünk: mindannyiunknak dönteni kellett, megyünk vagy pedig maradunk. A Sinkó-díj mindenkori zsűrijének döntéseivel ellentétben, a menni vagy maradni kérdésének eldöntése azonban sohasem lehet jó döntés, mert nem lehet belőle veszteség nélkül kijönni, mert veszteségünkben mind a maradottak mind az elmentek szavai elkülönülnek, a közénk épülő távolságok és határok újabb és újabb jelentésekkel bővítik – pontosabban rombolják – a régi, közösen használt szavainkat, fogalmainkat. Hogy magát a díjazottat parafrázáljam: „a hang megreped, a résen kitör a fájdalom, s minden újra zuhanni kezd, zuhan a test, a fény, a kiáltás, omlik a gyermekkor, porlik az idő, zuhan az egész romhalmaz.”

Amikor a zsűri az idei évben Orcsik Roland eddigi munkáját díjazta, azt az eleganciát is díjazta, amellyel egyszerre tud velünk lenni, és egyszerre tud távol is lenni tőlünk. Ugyanolyan eleganciával tud otthon lenni Becsén és ott lenni Szegeden, hogy mindeközben „Ott-/Hol,/Se-/Hon” legyen, egyszerre tud publikálni a Symposionban és a Fossziliában, a Tiszatájban és a Hídban is. Egyszerre tud beszélni Sziij Ferencről és Crnjanskiról, a kulturális különbségek el(ö)adhatóságáról, s talán az sem véletlen, hogy ő ír az Új Symposion anyanyelvi idegenségéről is. Költői mikrovilágában egyszerre érezhető meg az otthonlevés és az idegenség érzete is, ha süketen is, de egyszerre munkál versei hely(i)színein a hely szelleme, de globalizált világunk lüktetése is. Engedjék meg, hogy végül Mentés másként című versének sorával gratuláljak a díjazottnak:

„Megjöttem hát,
átvágok a pitvaron,
körülnézek.
Apám régi udvara.
Semmi különös.
Gyomlálni kéne és
lomtalanítani.
Ám helyette
gazként burjánzik a duma.
Hiába is szólítom a hely
süket szellemét.
Pocsolya a közepén.
Körbejárom,
egy arc tekint rám.
A hallgatásba temetkezik.
Hagyom,
még magával ránt
és a holtak pocsolyájában
(enciklopédiájában)
örökre elnémulok.

A Magyar Tudomány Napja

Az idén november 6-án a Bölcsészettudományi Karon, a tanszék szervezésében zajlott a Magyar tudományosság megünneplésének központi rendezvénye. A vendégeket köszöntötte többek között dr. Ljiljana Subotić, a kar dékánja, valamint Láncz Irén tanszékvezető:

Hölgyeim és Uraim! Kedves vendégeink!

1825. november 3-án a pozsonyi országgyűlésen Széchenyi István javaslatot tett egy tudós társaság létrehozására. Ennek emlékére ünnepeljük a Magyar Tudomány Napját, nálunk is, Vajdaságban. Az ünnepségnek méltó helye a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, ahol az oktatás mellett megalkulásától kezdődően több tudományterületet felölelő szerteágazó kutatások is folynak, mert jól tudjuk, hogy világunk tudásra épül. Ezért tudatosítjuk hallgatóinkban, hogy milyen nagy szerepük van a szellemi értékeknek a társadalom életében és fejlődésében. És jól tudjuk azt is, hogy az új ismeretek szerzését és terjesztését támogatnunk kell, még jobban, mint eddig, hiszen nálunk is jelszó lett, hogy: tanulni életünk végéig.

A fiatal nemzedéket úgy kell nevelnünk, hogy lássák, felismerjék, hogy a tudásra épülő világunkban akkor lesz méltó helyünk, ha megbecsülik a tudást, ha tisztelik a szellemi értékeket, és ha maguk is létre tudnak hozni értékeket. Ezért fontos, hogy már a középiskolai oktatás során lehetőséget nyújtsunk a fiatalokat a kutatásra, hogy ösztönözzük őket kutatási feladatok önálló megoldására, mert így ismerhetik meg a kutatás módszereit, ez vezethet a későbbiekben problémafelvetéshez és kutatási eredményekhez.

A Magyar Tudomány Ünnepe jó alkalom volt az idén is, hogy a fiatalok bemutassák felkészültségüket, hogy igazolják, vannak közöttük olyanok, akik a tanulás mellett kutatásra is vállalkoznak, akikre majd számítani lehet a jövőben. Őket is meg azokat is, akik majd bekapcsolódnak a kutatásba, támogatnunk kell a továbbiakban is. Sokféle támogatás létezik már ma is, jó lenne, ha a felkínált támogatási formákkal a mi fiataljaink is élnének, ha kihasználnának minden lehetőséget, ami tudásuk gyarapítását és a tudás alkotó módon történő értékesítését lehetővé teszi.

Hisszük, hogy így lesz.

Szakmai továbbképzés

Tanszékünk december 8-án megszervezte az általános és középiskolai magyartanárok szakmai találkozóját. A tanszék tanárain kívül előadást tartott:

Bertók Rózsa (Pécsi Tudományegyetem): „Tudni, hogyan, tudni, hogy mi”

Kuktin Erzsébet: CD-készítés és CD a magyarórán

Rokvity Erzsébet (Horváth Futó Hargitával): A projektoktatás elméletben és gyakorlatban

Díjak

Irodalmi munkásságáért Bányai János Déry-díjat kapott.

A Magyar Tudományosság Vajdaságban elnevezésű pályázaton Móra Regina első díjat érdemelt ki Cs. Simon Istvánról írt tanulmányáért.

VI. Vajdasági Tudományos Diákköri Konferencia

2007. november 16–18 között Újvidéken megtartott konferencián a következő hallgatóink vettek részt:

Gruber Enikő: Az interjú mint kutatási módszer

Novák Anikó: A hattyú színeváltozása. A hattyú motívuma Tolnai Ottó művészetében.

Beke Ottó: A DNS tárgy funkcionális

Roginer Oszkár: „Nem sokaság, hanem Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat”

Vanger László: Közösségi hálózatok

Engi Georgina: Az olajos padló kontextusa

Máriás Endre (társelődókkal): (((FA) ((BAB)A))(L)OM)))B(ÁL)))

Nemzetközi kapcsolatok

Részképzés külföldi egyetemeken

A 2007/2008-as tanév téli szemeszterére két hallgatónk kapott CEEPUS-ösztöndíjat:

Szabó Szilvia (Finnugor Tanszék, Bécsi Egyetem)

Berényi Emőke (Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Szegedi Tudományegyetem)

A 2007/2008-as tanév téli szemeszterében (novemberben és decemberben) CEEPUS-ösztöndíjjal nálunk kutat Kollár Árpád, a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének doktorandusza.

Versenyek

Beszédverseny

Pintér Noémi elsőéves hallgató 2007. április 2-án és 3-án részt vett a Kazinczy Szép Magyar Beszéd Versenyen, Esztergomban, a Vitéz János Tanítóképző Főiskolán. Kísérőtanára Molnár Csikós László volt.

Szónokverseny

Soós Georgina másodéves hallgató 2007. november 9-én és 10-én részt vett a Kossuth Szónokversenyen, Budapesten, az Állam- és Jogtudományi Karon. Versenyzőnk a Bárczi Géza Alapítvány egyik különdíját érdemelte ki. Kísérő- és felkészítő tanára: Molnár Csikós László.

Ösztöndíjak

Bence Erika: Domus-ösztöndíj, 1 hónap

MTA HTMT Ösztöndíj Program, 3 hónap

Schöpflin Aladár Kritikus Ösztöndíj

Harkai Vass Éva: Az NKA Szépirói Kollégiumának támogatása, 2006/2007.

A tanszék tanárai és munkatársai 2007-ben a következő tudományos tanácskozásokon és rendezvényeken tartottak előadást:

– *TANDEM pedagógus-továbbképzés. Újvidék, 2007. február 24.*

Hózsá Éva: A fogalmazástanítás újabb irányelvei

– *Kísérleti intenzív képzés az audiovizuális újságíró-oktatásban (Inter-regionális program) Szegedi Tudományegyetem, Média tudományi Tanszék, 2007. március. 2.*

Faragó Kornélia: A rituális koherenciától a textuális koherenciáig

– *Najpoznatiji prozni pisci nacionalnih zajednica u Vojvodini c. tanácskozás, Újvidék, Vajdasági Művelődési Intézet, 2007. április 27.*

Molnár Csikós László: Mađarska proza na tlu Vojvodine (Drozdik-Popović Teodóra másodéves hallgató közreműködésével)

– *Érintés. A Pannon Egyetem Színháztudományi Tanszéke és az MTA Színház- és Filmtudományi Bizottsága, Veszprém, 2007. május 7.*

Gerold László: Színház és film: a film formanyelvének hatása a színházra

– *Problémák, feladatok a nyelvi kultúrában (anyanyelv – szaknyelvek). A Magyar Professzorok Világtanácsának a Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete közreműködésével szervezett tudományos ankét, Budapest, 2007. május 11–12.*

Csorba Béla: A magyar nyelv helyzete a Vajdaságban az Európa Tanács Kisebbségi Keretegyezményének tükrében

– *Delta kulturalnih kodova u prozi Ota Tolnaia. Drugi naučnostručni skup „InterRegioSci 2007”, Tartományi Képviselőház, Újvidék, 2007. május 21.*

Csányi Érzsebet: Vojvodina: činija metamorfoze

– *Beogradski međunarodni susret prevodilaca. Tumačenje i značenje – a Szerbiai Műfordítók Szövetségének nemzetközi tanácskozása. Belgrád, 2007. május 24–27.*

Faragó Kornélia: Prevod kao teorija književnosti. (Ironični gest)

– *„A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban” c. szeminárium, Palics, 2007. június 12.*

Molnár Csikós László: Közigazgatási megnevezések változásai

– *A szerb–magyar kapcsolatok a történelem folyamán, Újvidék, BTK., Történettudományi Tanszék 2007. június 15.*

Cseh Márta: A Brančič–Derri-szótárról

Csorba Béla: Ellenségkép – fikció és valóság. Temerin 1848. évi felégetésének témája a korabeli szerb és magyar szépirodalomban

Ispánovics Csapó Julianna: Tolnai és olvasói

Láncz Irén: A múltban a múltból. Vélemények a jövevényszavak kapcsán a szerb(szláv)–magyar kapcsolatokról a 19. század második felében

– *VI. Névtudományi Konferencia. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.*

Bence Erika: A nevek jelölte metaforikus tér Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényében

- *TANDEM nyári továbbképzés. Újvidék, 2007. július 5.*
Hózsá Éva: Az irodalom határterületei és az irodalomtanítás
- *Generációk a történelemben. Kulturális-szellemi újítás és nemzedékváltás. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület nemzetközi tudományos konferenciája. Nyíregyháza, 2007. július 6–7.*
Faragó Kornélia: Kulturális interpretáció – nemzedéki nyelvszakadás – átsugárzó jelentéskörök
- *Apáczai Nyári Szeminárium, (osztályfőnökök továbbképzése) Újvidék, 2007. július 17.*
Molnár Csikós László: Beszédkultúra az oktatásban és az iskolán kívüli aktivitásokban
- *A Nyári Akadémia tanári továbbképzése, Szabadka, 2007. augusztus 7.*
Hózsá Éva: Az összehasonlító irodalomtudomány újabb eredményei
- *A Nyári Akadémia tanítói továbbképzése, Szabadka, 2007. augusztus 8.*
Hózsá Éva: Varázslás és mesekúra
- *Savremena poezija – izazovi vremena. Újvidéki Nemzetközi Irodalmi Fesztivál (Međunarodni Novosadski književni festival) Vajdasági Íróegyesület, Újvidék, 2007. augusztus 29.*
Faragó Kornélia: Poezija preobražena u čitaoca. (Nekoliko reči o kulturnom statusu poezije)
- *Szociográfiai Műhely Magyarokanizsa, 2007. szeptember 7.*
Hózsá Éva: Régió és provincializmus (Vitaindító előadás)
Rajslí Ilona: A vajdasági nyelvjárások fonetikai sajátosságai
- *Harkai Vass Éva Tolsztoj és Kierkegaard Berlinben című könyvének bemutatója a Topolyai Napok rendezvénysorozatának keretében. Topolya, 2007. szeptember 12.*
Faragó Kornélia: A kritikai érzékenység és a mesterség belső tapasztalata
- *Csuka Zoltán Napok, Erd, 2007. szeptember 22.*
Hózsá Éva: „A hangot csend veszi körül”

– *A tanítóképzés egykor és ma. Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2007. szeptember 25.*

Hózsá Éva: Kortárs magyar irodalom a tanítóképzés múltjában és jelenében

– *Régió – Fúzió – Vízió. Nemzetközi interdiszciplináris művészettudományi konferencia, Újvidék, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2007. szeptember 28.*

Csányi Erzsébet: „Arca az arcomra égett”. A másságok felpörgetése Tolnainál

Hózsá Éva: Ladik Katalin önéletrajzáról

Ispánovics Csapó Julianna: Tolnai-kirakó. Egy személyi bibliográfia rész munkálatai és tanulásai

– *Szeptember végén-konferencia. A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem és a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola közös tudományos tanácskozása. Koltó-Nagybánya, 2007. szeptember 28–29–30.*

Faragó Kornélia: A szem tapasztalata és a látás üreshorizontja

– *Szenteleky-napok. Szivác, 2007. október 13.*

Faragó Kornélia: A szíváci találkozástér (Elnöki megnyitó)

– *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, 2007. október 13.*

Láncz Irén: Szarvas Gábor, a nyelvész és a nyelvművelő

– *Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Tudományos tanácskozás a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében és a zentai csata 310. évfordulója alkalmából. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. Zenta, 2007. november 2–4.*

Csorba Béla: Az 1944-45-ös magyarítás emlékezetének mitikus elemei

– *Egyetemi Nyelvészeti Napok, Szaknyelv – terminológia – többnyelvűség, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, 2007. november 20–21.*

Andrić Edit: A jogi és társadalom-politikai terminológia általános kérdései

Cseh Márta: Nyelvészeti terminusok a Brančic–Derra-szótárakban

Csorba Béla: Földrajzi nevek történelmi változatai

Katona Edit: A test átlényegülése, a lélek megtestesülése a lélekmetaforákban

Kovács Rácz Eleonóra: Szemelvények a szociolingvisztikai terminológiából

Láncz Irén: A nyelvtudomány műszavainak néhány jellemzője

Molnár Csikós László: A regionális szaknyelvek lehetőségei

Papp György: A szaknyelvi terminológia problémái napjainkban

Pásztor Kicsi Mária: Az aktuális tagolás vizsgálatának terminológiai kérdései

Rajslí Ilona: Szaknyelvi reliktumok

– *Névváltoztatás – társadalom – történelem. Családnév-változtatás – több szempontú megközelítésben. Magyar Nyelvtudományi Társaság, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. Budapest, 2007. november 22–24.*

Bence Erika: Szentelekytől Aaron Blummig. Írói nevek a vajdasági magyar irodalomban

– *Irodalom és tapasztalat. Az MTA Irodalomtudományi Intézete Modern Magyar Irodalmi Osztályának és az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudomány Kara Magyar Tanszékének közös tanácskozása. Budapest, 2007. november 27–28.*

Bence Erika: A szociokulturális identitás Gion Nándor történelmi regényeiben

Faragó Kornélia: A közösségtapasztalat személyes tartományai

Harkai Vass Éva: Tájvers- és lírai leíráselemek változatai a kortárs magyar lírában

– *Nemzeti művelődés – egységesülő világ. ELTE, Budapest) 2007. nov. 30-tól dec. 1-ig*

Hózsá Éva: Meghasadottság, eltolódás, vajdasági irodalom?

– *Általános és középiskolai magyartanárok szakmai továbbképzése. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, BTK. Újvidék, 2007. december 8.*

Bence Erika: Műfajváltozatok és -diskurzusok: a 19. századi történelmi regény

Horváth Futó Hargita: A projektoktatás elméletben és gyakorlatban

Jung Károly: Rituális nevetés a folklórban

Katona Edit: Függő beszéd – a mondatban és a mondaton túl

Láncz Irén: A modern nyelvészeti kutatások újabb eredményei

Molnár Csikós László: Nyelvi játékok a magyar nyelv tanulásában

– *Kortárs beszédpozíciók. Jelenkori irodalmak – mai értelmezések. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, BTK, Újvidék. 2007. december 11–12.*

Bányai János: Az "én" és a visszavont metafora a kései modernségben (Tandori Dezső, Lator László, Nádasdy Ádám)

Bence Erika: Határtörténetek a jelenkori vajdasági magyar irodalomban
Faragó Kornélia: Geo-anarchikus tériesség, sűrű történelem (a vajdasági magyar prózában)

Gerold László: Novella és dráma: a Háy-opus két dimenziója

Harkai Vass Éva: A sakk mint életjátszma. Tandori Dezső sakkverséről (A 65. mezőről és életműbeli kontextusáról)

Kovács Rácz Eleonóra: Érzés- és benyomás-izotópia (Garaczi László: *MetaXa*)

A tanszék tanárainak egyéb tevékenysége

Hózsá Éva

2007. április 3–4.: Részvétel az Oktatói TDK-n a Debreceni Egyetemen

2007. április 26.: *A félelem álcái és arcai*. Danilo Kiš: Korai bánat és Kosztolányi Dezső: A szegény kisgyermek panaszai. KIŠernyő – tanácskozás a Városi Könyvtárban Szabadkán

2007. június 15.: A *Szülőföldünk* elnevezésű pályázat bírálóbizottságában való részvétel Szabadkán

2007. október 25.: Berkes László és oktatásunk múltja. Könyvbemutató a könyvtárban Magyarakanizsán

2007. október 30.: A Győri Műhely Bicikli-számának bemutatója a Városi Könyvtárban Szabadkán

2007. november 6.: A bírálóbizottság tagja a Szabadkai Főkonzulátus pályázatán. Díjátadás a Tudomány Napján. Magyar Tanszék, Újvidék

2007. november 12.: Deák Ferenc-est a Madách Színházban Nagybecskerekben

2007. november 17.: Szekcióvezetés a VMTDK humán szekciójában a Technológiai Karon Újvidéken

2007. november 24.: Zsűrizés a középiskolások tudományos diákköri megmérettetésén (TUDOK) a Svetozar Marković Gimnáziumban Szabadkán

2007. december 8.: Tanári továbbképzés az újvidéki Magyar Tanszéken

2007. december 15.: Zsűrizés a Nemes Nagy Ágnes Versmondó Versenyen Szabadkán

Horváth Futó Hargita

Gion Nándor-kiállítás Szenttamás, 2007. márc. 31–ápr. 14.

XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Tantárgypedagógiai és Oktatáspedagógiai Szekciója. Debreceni Egyetem, 2007. ápr. 2–4.

Harkai Vass Éva

Zsűrizés: a 2007. évi Szenteleky Kornél Irodalmi Díj és Bazsalikom Műfordítói Díj bírálóbizottságának elnöke

Bence Erika

Zsűrizés: Híd Irodalmi Díj és Sinkó Ervin Irodalmi Díj

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Andrić Edit

Todor Manojlović: A centrifugális táncos című darabjának fordítása. In.: Kód, kultúra, irodalom, régió I. Szerk.: Káich Katalin. Újvidék, BTK, 2007. 31–76.

Jovan Sterija Popović: A felfuvalkodott tök című darabjának fordításáról. In.: Kód, kultúra, irodalom, régió II. Önmegalkotás és rálátás. Szerk.: Káich Katalin. Újvidék, BTK 2007.

Alaki tükrözések Sinkó Ervin naplójegyzeteiben. Hungarológiai Közlemények, 2007/1. 105–114.

A szabadkai diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. Hungarológiai Közlemények, 2007/2. 52–71.

A vajdasági diákok kétnyelvűsége. Nyelv, nemzet, identitás. VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen – Budapest, 2007. 209–221.

Bányai János

Önéletrajzi esszé a „másik” Európáról. (Cs. Szabó László az európai műveltség színpadain). Cs. Szabó László terei 1905-2005. Kolozsvár Társaság 83–97.

A bennszülött etnográfus (Kosztolányi kisprózáiról). Az emlékezés eleveensége. Szabadka, 2007. 119–125.

Írónia és ünnepélyesség. Az emlékezés eleveensége. Szabadka, 2007. 176–184.

„Kettőshang”. (Tandori) Dezső (Kosztolányi) Dezsőt olvas. Az emlékezés eleveensége. Szabadka, 2007. 290–298.

Hagyomány és modernitás konfliktusa: a kisebbségi kulturális kánon. Korunk. Kolozsvár. 2007/2. 58–64.

Olvastam egy könyvet. Halálgondola. Puskin Utca. Budapest, 2007/1. 19–20.

Számadás halálélménnyel – Halandóság-mámor. Parnasszus. Budapest, 2007/2. 55–57.

Szövegek és történetek a kultúra sűrűjében. Irodalmi Jelen. Arad, 2007/9. 21.

A szó átváltozása (Kemény István: élőbeszéd). Híd, 2007/1. 79–85.

Vers és elbeszélés (Tóth Krisztina: Síró ponyva; Vonalkód). Híd, 2007/2.

„Versíró szomorú emberünk” Aczél Géza: [szakma]alkony. Tiszatáj. Szeged, 2007/2. 59–62.

Menedzser, Don Juan, Helene (Esterházy Péter: Rubens és a nemeuklideszi asszonyok). Híd, 2007/3. 59–64.

Poézis és teória. Háttérjegyzet a beszélgetéshez. Híd, 2007/4. 67–71.

Az eszméjét elfelejtett város (Mitosz és hagyományvesztés New Hontban). Forrás. Kecskemét, 2007/4. 44–50.

Kép a versben (Lator László „festményverseiről”). Híd, 2007/5. 9–16.

Konflikt tradicionalnog i modernog: manjinski kulturni kanon. Letopis Matice srpske. Novi Sad, 2007/6. 1105–1114.

Ács Károly (1928–2007). Híd, 2007/8. 35–43.

Az avantgárd és ami utána következik. (Aczél Géza: [fél]édes hendikep. [vissza]galopp). Híd, 2007/9.

Franz Kafka rajzai (Jovica Aćin: Šetnje po krovu). Híd, 2007/10. 111–114.

Mítosz- és hagyományvesztés New Hontban. Grendel Lajos újab regényei. Hungarológiai Közlemények, 2006/4. [2007] 96–106.

Bence Erika

Tanári kézikönyv az irodalom tanításához az általános iskolák 7. osztályában. Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, 125 p.

Mitológiai utalásrendszer Rakovszky Zsuzsa A kígyó árnyéka című regényében. Tanulmányok, 2006. 39. füzet 17–30.

Az áttételesség és a helyettesítés alakzatai. Történelmi emlékezet a vajdasági magyar irodalomban a XX. század utolsó évtizedében. Hungarológiai Közlemények, 2006/1. [2007.] 68–77.

Új mítoszok és legendák. Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. Hungarológiai Közlemények, 2006/4. [2007.] 116–121.

Képi hidak, nyelvi hidak: metaforák, anekdoták, hazugságok. Híd, 2007/2. 46–52.

Kollektív történések hálójában. Deák Ferenc: Történelem. Híd, 2007/3. 70–75.

Alkotás háború idején. Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában. Forrás, 2007/4. 93–95.

Báthori Zsigmond arcképe. Festmény és esszé Kemény Zsigmond Gyulai Pál című regényében. Híd, 2007/ 5. 67–74.

A nevek jelölte metaforikus tér Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényében. Híd, 2007/8.

Kezdetek és végek. Lovas Ildikó: Spanyol menyasszonny. Híd, 2007/9. 107–114.

A mai Jókai-értés. Az Erdély aranykora és a Dzsigerdilen. Forrás, 2007/11. 86–93.

A történelem, a történetírás és a regény viszonyrendszere. Híd, 2007/11. 65–78.

A történelmi regény műfaji változatai a vajdasági magyar irodalomban a XX. század utolsó évtizedében – Tipológiai vázlat. Hungarológiai Közlemények, 2007/2. 121–130.

Szentelekytől Aaron Blummig. Írói nevek a vajdasági magyar irodalomban. Hungarológiai Közlemények, 2007/3. 84–92.

A történelmi nevelődési és művészregény (apoteózis) a XIX. századi magyar irodalomban. Létünk, 2007/4. 78–91.

Csányi Erzsébet

Vojvodina: činija metamorfoze (Delta kulturalnih kodova u prozi Ota Tolnaia). In: Knjiga izvoda iz saopštenja Drugi naučnostručni skup „Inter-RegioSci 2007“, Novi Sad, 2007. 59. p.

Vajdaság: az átalakulás tégye. Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában. In: konTEXTUS. Szerk.: Csányi Erzsébet. VMFK – BTK, 2007. 51–59.

Csányi Erzsébet: „Arca az arcomra égett”. A másságok felepőgetése Tolnainál. In: Önmegalkotás és rálátás. Kód, irodalom, kultúra, régió II. Szerk.: Káich Katalin. Újvidék, BTK, 2007. 9–16.

Cseh Márta

Kultúrák találkozása: a műfordítás. In: Nyelv, nemzet, identitás I.. VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen – Budapest, Szerk.: Maticsák Sándor. 267–271.

Fák, bokrok – magyarul és szerbül. Hungarológiai Közlemények, 2007/2. 86–106.

Csorba Béla

Olvasókönyv az általános iskolák 5. osztálya számára. Zavod za udžbenike, Beograd, 2007. 140 p

Olvasási munkafüzet az általános iskolák 5. osztálya számára. Zavod za udžbenike, Beograd, 2007. 90 p

A kis Jézus aranyalma. Temerini karácsonyi népszokások. TAKT, Temerin, 2007. 40 p

Kossuth Šumadijában. Létünk, 2007/1. 22–25.

A nyúl helyett megevett macska. (Egy motívum nemzetközi relációi) Létünk, 2007/2. 109–115.

Faragó Kornélia

Dinamika prostora, kretanje mesta. Studije iz geokulturalne naratologije. Stylos, Novi Sad, 2007. 182 p.

Komparativna tropologija stranca u književnosti (Poetika upoređivanja – Ivo Andrić: Travnička hronika). = Teorijsko-istorijski pregled komparativističke terminologije kod Srba. Szerk: Bojana Stojanović-Pantović – Staniša Nešić, Književno društvo, „Sveti Sava“, Beograd, 2006. 137–147.

Prostori naročito intenziteta. Umetničke prostorne forme: povlačenje i brisanje granica. In: Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Knjiga XXXII. Novi Sad, 2007. 491–517.

A geokulturális narráció kérdéstávlatai I. (A fikció „referenciális termelékenységé”) Hungarológiai Közlemények, 2006/1. [2007] 24–29.

Mataxi, meta-X, metaxa. Garaczi László köztesség-regényéről. Híd, 2007/1. 85–91.

A geokulturális narráció kérdéstávlatai II. (A muzealizálás poétikája és a név-effektus) Hungarológiai Közlemények, 2006/2. [2007] 68–73.

A bulvár-érintettség narratív pszichológiája. Regény a magyar irodalom zászlóshajójának megtorpedózásáról. Híd, 2007/4. 84–90.

Perspektivna pitanja geokulturalne naracije. Polja, LII, 2007/445, május–június. 111–120.

Sećanje i geopoetika: politopičko ja (Đerđ Konrad: Vrt na zabava, Melinda i Dragoman). Letopis Matice srpske. 2007/6. 1218–1224.

Az emocionális töltésű térségek. (Jegyzet egy Mészöly-interjúhoz). Híd, 2007/ 8. 99–102.

A mitikus logika és a perszonális mítoszteremtés. (Mítoszjelenségek az „én” felmutatásában). Hungarológiai Közlemények, 2006/1. [2007] 31–38.

A szivácsi találkozástér. Híd, 2007/10. 99–102.

A kő világba lépése. Ivo Andrić: Híd a Drinán. Ex Symposion, 2007.

Gerold László

Kisebbségi mentalitás-variációk a vajdasági magyar drámában. Hungarológiai Közlemények, 2006/1. [2007] 17–23.

Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról – két átírásban. Hungarológiai Közlemények, 2006/2. [2007] 47–67.

A színlelés fokozatai. (Shakespeare: Makrancos Kata; Bulgakov: Molière). Híd, 2007/2. 100–107.

Olvasópróba. (A feledés emlékezete). Híd, 2007/3. 65–69.

A hóhér és a MÁV-pénztáros. (Hamvai Kornél: Hóhérok hava; Parti Nagy Lajos: Ibusár). Híd, 2007/3. 75–81.

Mítoszok és drámák a vajdasági magyar irodalomban. Hungarológiai Közlemények, 2006/4. [2007.] 39–47.

Életből költészet – költészetből élet. Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Vigilia, 2007/6. 475–477.

Táncóra. (Sławomir Mrozek: Tangó). Híd, 2007/4. 91–93.

Színház és film: a film formanyelvének hatása a színházra. Híd, 2007/5. 74–78.

„Az egyik megállótól a másikig”. (Márton László: Ne bánts, Virág!). Híd, 2007/6-7. 117–119.

Poszt POSZT-puzzle. Híd, 2007/8. 79–87.

Az oroszok köztünk vannak. (Makszim Gorkij: Kicsik és polgárok; Janusz Głowacki: A negyedik nővér). Híd, 2007/9. 119–123.

Drámából dráma. Három Klasszikus vígjátékunk átírásáról. Hungarológiai Közlemények, 2007/1. 7–27.

Magyar drámák szerb, szerb drámák magyar színpadon. Hungarológiai Közlemények, 2007/2. 106–112.

Fontos levelek, silány jegyzetek. Sinkó Ervin levelezése II. 1945–1967. Híd, 2007/5. 88–96.

Harkai Vass Éva

Tolsztoj és Kierkegaard Berlinben. Bírálatok, szövegértelmezések. Forum, Újvidék, 2007.

Vergilius és Nero. In: Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön. Szerk. Hózsá Éva – Arany Zsuzsanna – Kiss Gusztáv. Városi Könyvtár, Szabadka, 2007. 260–265.

Szürke háttér, fekete keretben (Maurits Ferenc: Szürkület, szürkületben). Híd, 2006/12. 89–92.

„Mesterségem, te gyönyörű” (Kovács András Ferenc: Álmatlan ég). Híd, 2007/ 2. 94–99.

A létezés misztériuma (Szabó T. Anna: Elhagy). Híd, 2007/5. 79–81.

A félrecsúszott nyakkendőről a félrecsúszott „Élet”-ig. Diskurzusok párbeszéde: az újrairás. Hungarológiai Közlemények, 2006/1. [2007.] 30–43.

Elvágyódás és szülőföldmítosz Fenyvesi Ottó költészetében. Hungarológiai Közlemények, 2006/4. [2007.] 107–115.

„Tájvers” és hidegség-effektusok. Közelítések Petri-versekhez. Hungarológiai Közlemények, 2007/1. 28–47.

A módosult tájvers változatai Böndör Pál Tegnap egyszerűbb volt című verseskötetében. *Hungarológiai Közlemények*, 2007/2. 113–121.

Szenteleky Kornél Irodalmi Díj (Ilia M.) – Bazsalikom Műfordítói Díj (Vickó Á.) In.: *Híd*, 2007. 10., 104–108., *Élet és Irodalom*, 2007. okt. 26., 8.

Horváth Futó Hargita

Általános- és középiskolai anyanyelvi verseny 2006. *Tanulmányok*, 39. 2006. 31–49.

A nemek reprezentációja a vajdasági magyar olvasókönyvekben. In: Káich Katalin szerk.: *Kód, irodalom, kultúra, régió. Újvidék, BTK*, 2006. [2007] 125–142.

Ahol „mindenkinek megvolt a maga története”. Gion Nándor családtörténete. In: *konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok*. Szerk.: Csányi Erzsébet *Újvidék, BTK – VMFK*, 2007. 163–177.

Kosztolányi Dezső a vajdasági olvasókönyvekben. In: *Az emlékezés elevenessége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*. Szerk.: Hózsá Éva – Arany Zsuzsanna – Kiss Gusztáv. Szabadka, Városi Könyvtár, 2007. 599–603.

Óravázlatok. In: Bence Erika: *Tanári kézikönyv az irodalom tanításához az általános iskolák 7. osztálya számára*. Zavod za udžbenike, Beograd, 2007. 15–37., 95–107., 119–122.

Paraszi élettörténetek és önéletrajzok. *Hungarológiai Közlemények*, 2007/2. 48–64.

Az iskola rejtett hatásrendszere. In: *Önmegalkotás és rálátás. Kód, irodalom, kultúra, régió II*. Szerk.: Káich Katalin. *Újvidék, BTK*, 2007. 67–84.

Hózsá Éva

Társszerkesztő és előszó (H. É. – Arany Zsuzsanna – Kiss Gusztáv): *Az emlékezés elevenessége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*. Városi Könyvtár, Szabadka, 2007. (A kötetben: Előkosztolányis, Számadás-e a Számadás? 11–20., 63–71.)

A perem „szorításában”. In: *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007. 112–119.

Erős kar és művelt tudomány. Összehasonlító szempontok, kritériumok, újra-elmondások. In: *Szép Ferencz emlékére. ... meggyőződéseim parancsolja...* Agapé Könyvkiadó, *Újvidék*, 2007. 231–244.

Az áruházi detektívtől a börtönd-szembesülésekig. Tolnai-dilemmák. In: *konTEXTUS. BTK, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék*, 2007. 59–68.

Család-kódoltság és kortárs vajdasági magyar irodalom. In: Kód, irodalom, kultúra, régió. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2006. [2007.] 159–172.

Önéletrajziség és függönyhatárok. (A közvetítés „Ladik Katalin”-látványai). In: Önmegalkotás és rálátás. Kód, kultúra, irodalom, régió II. BTK, Újvidék, 2007. 17–34.

Vizsgatanítás, hatékonyság, modell. Tanulmányok, 2006. [2007.] 39. füzet, 50–56.

Modul-játékok. A Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Évkönyve, Szabadka, 2006. [2007.] 111–114.

„Föltétlen ird meg”. (Sziveri János). Puskin Utca, ELTE, Budapest, 2007. 2–3.

„A Mont Blanc sem jó díszletnek” (A szétroncsolt híd mint folyó-közvetítő). Ex Symposion: Ivo Andrić, 2007/61–62.

Obrazine i obrazi sträha – svet koji govori u njima/nama (Danilo Kiš: Rani jadi i Deže Kostolanji: Žalopojke sirotog dečaka). Rukovet, 2007. 7–12. 17–19.

A kötelék-közvetítés legendája. Létünk, 2007/4. 54–57.

Ispánovics Csapó Julianna

Tolnai Ottó művei más nyelveken. Adatok egy Tolnai-bibliográfiához. 117–136. In: konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Csányi Erzsébet. Újvidék, BTK, VMFK, 2007. (bibliográfia)

Kosztolányi életművének vajdasági recepciójából. Előkészületek egy Kosztolányi-bibliográfiához. In: Az emlékezés eleveensége : Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön. Szerk.: Hózsá Éva–Arany Zsuzsanna–Kiss Gusztáv. Szabadka, Városi Könyvtár, 2007. 647–695. (bibliográfia)

A jugoszláviai magyar irodalom 2002. évi bibliográfiája: Egy sorozat újabb tárgyévének módszertani, tartalmi áttekintése In: Önmegalkotás és rálátás. Kód, irodalom, kultúra, régió II. Szerk.: Káich Katalin. Újvidék, BTK, 2007. 119–136.

Jung Károly

Fűzfaalma: pro és kontra. Egy pomológiai legenda első magyar említésének 600. évfordulóján. Hungarológiai Közlemények, 2006/2. [2007.] 74–89.

Egy falusi „hőstett” folklorizálódik. Hungarológiai Közlemények, 2006/2. [2007.] 131–138.

Szép Ferenc Kalendáriumja. In: Biacsi Antal szerk.: Meggyőződéselem parancsolja. Szép Ferenc emlékére. Szabadka, 2007. 245–278.

Középkori, ragusai adatok a húsvéti, feltámadási ünnepekhez. Híd, 2007/ 6–7. 69–77.

További balkáni adatok a fajtaidegen fákon termő alma legendájához. Híd, 2007/8. 64–70.

Szerb családi legenda a nagyszentmiklósi kincs megtalálásáról. Híd, 2007/9. 58–63.

A folklorizmus jelenségei a vajdasági magyar írott kultúrában. A jégbe szakadt lakodalmasokról szóló „igaz történet” példája. Híd, 2007/10. 56–75.

Katona Edit

Metaforikus gondolkodás és anyanyelvi kompetencia. Hungarológiai Közlemények, 2006/3. [2007.] 24–43.

Irodalompolitika és értékközvetítés. Szubjektív gondolatok a második világháború utáni időszak délvidéki fordításirodalmáról. Hungarológiai Közlemények, 2006/1. [2007.] 123–136.

Irodalompolitika és értékközvetítés. Nyelv, nemzet, identitás. VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Debrecen – Budapest, 2007. 283–297.

Kovács Rácz Eleonóra

Szóalkotás a gunarasi diáknyelvben. Hungarológiai Közlemények, 2006/3. [2007.] 100–114.

Kétnyelvűség és attitűd. Hungarológiai Közlemények, 2007/3. 147–155.

Láncz Irén

Vajdasági beszélt nyelvi vizsgálatok: a csantavéri diákok kérésstratégiái. Hungarológiai Közlemények, 2006/2. [2007.] 7–19.

Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: a kérés stratégiái. Hungarológiai Közlemények, 2006/3. [2007.] 12–23.

Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: az elutasítás formái. Hungarológiai Közlemények, 2007/2. 7–25.

Metainformációs struktúrák vajdasági magyar tanulmányokban és kritikában. Hungarológiai Közlemények, 2007/3. 120–136.

Molnár Csikós László

Adai szólások és közmondások – egy kisváros proverbiumai. In: „A word elszáll...” – alkalmazott nyelvészet a magyar nyelv és irodalom tanításában. Szerk.: Galgóczi László – Vass László. Szeged, 2006. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 35–41.

A kettős és többes identitások szociolingvisztikai szempontból, Hungarológiai Közlemények, 2006/1. 84–98.

A szleng és a köznyelv, Hungarológiai Közlemények, 2006/2. [2007.] 20–35.

Bokor Ágnes szónoki beszédéről. In: A memória és a szónoki beszéd. Szerk.: A. Jászó Anna – Aczél Petra. Budapest, Trezor Kiadó, 2007. 151–152.

Latin eredetű szavaink sorsa. In: Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, 2007. 66–76.

Srpsko–mađarski rečnik, Beograd, Agencija Matić, 2007. 190 p.

Mađarska proza na tlu Vojvodine, Multijezički bilten „Most”, 6. 10–12.

A kettős és többes identitások szociolingvisztikai szempontból. In: Nyelv, nemzet, identitás. – VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Nemzetközi Magyarásztudományi Társaság, Debrecen – Budapest, 2007. 237–251.

Papp György

Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864 évi helynévtárában. (Társszerző: Rajsli Ilona) Logos-print, Tóthfalu, 2006. [2007.] 258 p.

A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai. In: Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007. 70–112.

Pásztor Kicsi Mária

Az Újvidéki Rádió és Televízió magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági műsorainak lehetséges hatása fiataljaink nyelvhasználatára és szocializálódására. (Egy kérdőíves felmérés eredményei). Hungarológiai Közlemények, 2006/3. 44–56.

Vajdasági magyar médiaszövegek mondat szerkesztésének összehasonlító kvantitatív elemzése. Hungarológiai Közlemények, 2007/2. 71–86.

Rajsli Ilona

Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864 évi helynévtárában. (Társszerző: Papp György) Logos-print, Tóthfalu, 2006. [2007.] 258 p.

Magyar nyelv – gyakorló nyelvtan az általános iskolák 5. osztálya számára. (Társszerző: Takács Izabella) Zavod za udžbenike Beograd, 2007. 128 p.

„Tisztán és kereken mondani igazat” (Petőfi Sándor: Vérmező). Szavak a forradalomban. Tanulmányok, Újvidék 2006. [2007.] 39. füzet 57–67.

A nyelvi önazonosság tükröződése a vajdasági magyarok névadásában. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2006/2. [2007.] 36–47.

Név és identitás. Gondolatok idegen keresztneveink helyesírásáról és kiértékeléséről. Hungarológiai Közlemények, 2006/3. [2007.] 75–83.

Frazematípusok a Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezésében. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2007/1. 91–105.

Attitűdvizsgálatok a vajdasági keresztnéadás területén. Hungarológiai Közlemények, 2007/2. 40–52.

Élőnyelvi szövegmutatványok Ürményházáról. Hungarológiai Közlemények, 2007/3. 136–147.

Képek és motívumok a Szent Erzsébet-legendában. Létünk, 2007/4. 27–40.

Utasi Csilla

A vers fetisizálása Domonkos István költészetében. In: Domonkos-Symposion. Tanulmányok Domonkos István műveiről. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat, Pécs, 2006. 155–166.

TARTALOM

ELŐADÁSOK A TANSZÉKNAPON

- GEROLD László: Bánk Bán-átirat szórópisztollyal.
Nagy András: *Biberách* (Másfél tucat szemtelen
közjáték Katona drámájához, 1996) [5]
PAPP György: A vajdasági frazeológiai korpuszról [11]

TANULMÁNYOK

- BENCE Erika: A Kemény-regény értési horizontjai.
Az Özveggy és leánya mint bonyolult műfaji összefüggés [21]
CSORBA Béla: Ráolvasások és archaikus népi imák Temerinből [34]
HÓZSA Éva: Nagyítások és impulzusok. Irodalmunk
(kontextusra is kiterjedő) vizsgálódásai [47]
KÖVES Margit: A szubjektum szerepe a *Harmonia caelestis*ben
és a *Javított kiadás*ban [55]
PAPP György: Az elsajátítás-tervezés alanyi, környezeti tényezői [72]
TOLDI Éva: Históriaból históriába [92]
VUKOV RAFFAI Éva: A nyelvi tervezés metodológiája
és szerepe a vajdasági magyar nyelv oktatásában [107]

SZAKDOLGOZATOK

- BRENNER János: A Magyar Szó komputerrovatának
számítástechnikai szakszavai [117]
LINDER Emese: Lócse-regények [123]
MAJLÁTH Ágota: Topolyai ragadványnevek [139]
NOVÁK Anikó: A kompetencia fogalmának alakulása [152]
ROGINER Oszkár: Ételre és italtra vonatkozó szavak az újvidéki magyar
középiskolások nyelvhasználatában [157]

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL [167]

CONTENTS

LECTURES HELD ON THE ANNUAL DEPARTMENT DAY

- GEROLD, László: A Rewrite of Bánk Bán with Sweeping Gunfire.
András Nagy: *Biberach (Half a dozen flippant interacts
to Katona's drama, 1996)* [5]
PAPP, György: On the Fraseological Corpus in Vojvodina [11]

STUDIES

- BENCE, Erika: Horizons of Understanding in a Novel
by Zsigmond Kemény [21]
CSORBA, Béla: Incantations and archaic folk prayers from Temerin [34]
HÓZSA, Éva: Enlargements and Impulses *Researches into
our literature (covering context as well)* [47]
KÖVES, Margit: The Role of the Subject in Harmonia Caelestis
and in the Javított kiadás [55]
PAPP, György: Subjective and Environmental Factors of
Planning Language Acquisition [72]
TOLDI, Éva: From History to History [92]
VUKOV RAFFAI, Éva: Methodology of Language Planning
and its Role in Teaching Hungarian in Vojvodina [107]

STUDENT PAPERS

- BRENNER, János: Glossary of Computer terms used in the
Computer Column of Magyar Szó [117]
LINDER, Emese: Lócse Novels [123]
MAJLÁTH, Ágota: Nicknames from Topolya [139]
NOVÁK, Anikó: Development of the notion of competence [152]
ROGINER, Oszkár: Words for food and drink used by Hungarian
secondary school students in Novi Sad [157]